

మహిళలు

జీవిత చరిత్ర,ధర్మాలు

ఝాన్సీలక్ష్మీబాయి

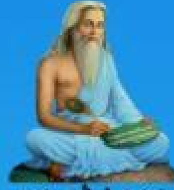
సదాశివ సమారంభాం

గురు దక్షిణామూర్తి

గురు వేదవ్యాస మహర్షి

గురు శుక మహర్షి

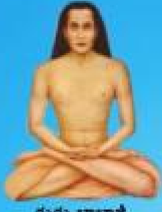

గురు నారద మహర్షి

గురు వాల్మీకి మహర్షి

గురు శ్రీకృష్ణ

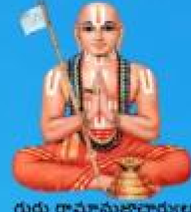
శంకరాచార్య మధ్యమాం

గురు దత్తాత్రేయ

గురు బాబాజీ

గురు గౌతమ బుద్ధ

గురు ఆదిశంకరాచార్య

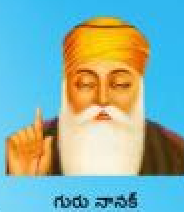

గురు రామానుజాచార్యులు

గురు జ్ఞానేశ్వర్

గురు రవిదాస్

గురు కబీర్ దాస్

గురు చైతన్య మహా ప్రభువు

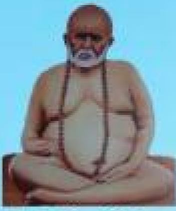

గురు నానక్

గురు రాఘవేంద్ర స్వామి

గురు వీరబ్రహ్మేంద్ర స్వామి

యోగి వేమన

అస్మదాచార్య పర్యంతాం

గురు త్రైలింగ స్వామి

గురు లాహిరి మహాశయ

గురు రామకృష్ణ పరమహంస, అమ్మ శారదాదేవి

గురు వివేకానంద

గురు సాయి బాబా

గురు అరబిందో

గురు రమణ మహర్షి

గురు యోగానంద

గురు భక్తివేదాంత ప్రభుపాద

గురు మళయాళస్వామి

గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి

గురు చంద్రశేఖర పరమాచార్య

వందే గురుపరంపరాం..

నన్ను "నేను" తెలుసుకోవటానికి

నన్ను "నేను" మార్చుకోవటానికి

"నేను" గా ఉండటానికి

మరియు అత్యుత్తమ జీవన విధానానికి

కావలసిన భక్తి,జ్ఞాన,కర్మ,ధర్మ సమాచారం ఒకేచోట తెలుగులో ఉచితంగా!

సాధారణంగా వేదాంతం తెలుసుకోవాలనే కోరిక వుంటుంది, కాని గ్రంధాలు అందుబాటులో లేవు. ఇంకొకరి దగ్గర గ్రంధాలు వుంటాయి, కాని జిజ్ఞాసువులకి ఎక్కడ ఉన్నవో తెలియదు. అలాగే కొన్ని లైబ్రరీ లో కొన్ని రకాల పుస్తకాలు మాత్రమే లభ్యం అవుతున్నాయి, అంతేగాక విలువైన గ్రంధాలు సరైన సంరక్షణ లేక కనుమరుగైపోతున్నాయి, కనుక మన అందరి కోసం భారత ప్రభుత్వం పురాతన ఆధ్యాత్మిక గ్రంధాలను సంరక్షించే నిమిత్తం ఎంతో శ్రమతో కంప్యూటరీకరణ ద్వారా ఒక చోట చేర్చుతూ ఆన్ లైన్ చేయటం జరిగింది. ఇటువంటి విలువైన జ్ఞాన సంపదను మరింత సులభంగా అందుబాటులోకి తీసుకురావటానికి సాయి రామ్ సేవక బృందం ఉడతా భక్తి గా ఇప్పటివరకి దాదాపు **5000** పుస్తకాలను వివిధ వర్గాలుగా విభజించి PDF(eBOOK) రూపంలో ఆన్ లైన్ లో ఉచితంగా అందించటం జరిగింది. కనుక ప్రతి ఒక్కరు ఈ సదవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకోగలరు. ఇందుకు సహాయం అందించిన భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్(డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా http://www.new.dli.ernet.in), ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్(https://archive.org), గూగుల్ వెబ్ సైట్(https://www.google.co.in), మైక్రోసాఫ్ట్ వెబ్ సైట్(http://www.microsoft.com) కు మేము ఋణపడివున్నాము.అలాగే ఇటువంటి బృహత్తర కార్యక్రమానికి పెద్ద మొత్తం లో గ్రంధాలను అందించిన తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానమునకు కూడా మనం ఋణపడివున్నాము. సాయి రామ్ సేవక బృందం కోరుకొనేది ఒక్కటే, ప్రతి ఇల్లు ఆధ్యాత్మిక జ్ఞాన గ్రంధాలతో నిండిపోవాలన్నదే మా కోరిక.

ఈ గ్రంధాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, దిగుమతి(డౌన్లోడ్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

1) భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్: http://www.new.dli.ernet.in లేక http://www.dli.ernet.in
2) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్: http://www.sairealattitudemanagement.org
3) సాయి రామ్ గూగుల్ సైట్: https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement
4) ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్: https://archive.org/details/SaiRealAttitudeManagement

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞం పై గల సలహాలు,సూచనలకు సేవక బృందాన్ని సంప్రదించుటకు: sairealattitudemgt@gmail.com

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సమాచారం: https://www.facebook.com/SaiRealAttitudeManagement

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సంబంద వీడియోలు: https://www.youtube.com/user/sairealattitudemgt

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞంలో ప్రతి ఒక్కరు పాల్గొని, ఈ అవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకొని,మీరు సంతృప్తులైతే మరొక సాధకునికి, జిజ్ఞాసువులకు మార్గం చూపించగలరని ఆశిస్తున్నాము. మీరు చదువుకోవటంలో ఏమైనా ఇబ్బంది కలిగితే సేవక బృందంను సంప్రదించగలరు. ఒకవేళ మా సేవలో ఏమైన పొరపాటు వస్తే మన్నించగలరు.

ఈ గ్రంధపు భారత ప్రభుత్వ డిజిటల్ లైబ్రరీ గుర్తింపు సంఖ్య: 2020120000531

SaiRealAttitudeManagement(SAI RAM) - సాయి నిజ వ్యక్తిత్వ నిర్వహణ(సాయి రామ్)

* సర్వం శ్రీ సాయినాధ పాద సమర్పణమస్తు *

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

http://www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India: Inc

www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India

Hosted by: Indian Institute of Science, Bangalore in co-operation with
CMU, IIIT-H, NSF, ERNET and MCIT for the Govt. of India and 21 major participating centres.

Home | Vision | Mission | Goals | Benefits | Content Selection | Current Status | People | Funding | Copyright Policy | FAQ | RFP

Books Journals Newspapers
Palm-Leaves (Manuscripts)

Title: Ramayanam
Author:
Year: to
Subject: Any Subject
Language: Telugu
Scanning Centre: Any Centre
Clear | Search

Presentations and Report
Statistics Report
Status Report
Feedback | Suggestions |
Problems | Missing links or Books

Click here for PDF collection
DLI MIRROR at IUCAA Data Center PUNE

DLI

For the first time in history, the Digital Library of India is digitizing all the significant works of Mankind.

Click Here to know More about DLI New!

Books	Journals	Newspapers	Manuscripts
Rashtrapati Bhavan	INSA	Times of India	Tamil Heritage Foundation
CMU-Books		Indian Express	AnnaUniversity NEW!
Sanskrit		The Hindu	
TTD,Tirupathi		Deccan Herald	
Kerala Sahitya Akademi		Eenadu	
		Vaartha	

Title Beginning with.

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z

Author's Last Name

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z

Year

1850-1900 | 1901-1910 | 1911-1920 | 1921-1930 | 1931-1940 | 1941-1950 | 1951-

Subject

Astrophysics | Biology | Chemistry | Education | Law | Mathematics | Mythology | Religion | For more subjects...

Language

Sanskrit | English | Bengali | Hindi | Kannada | Marathi | Tamil | Telugu | Urdu

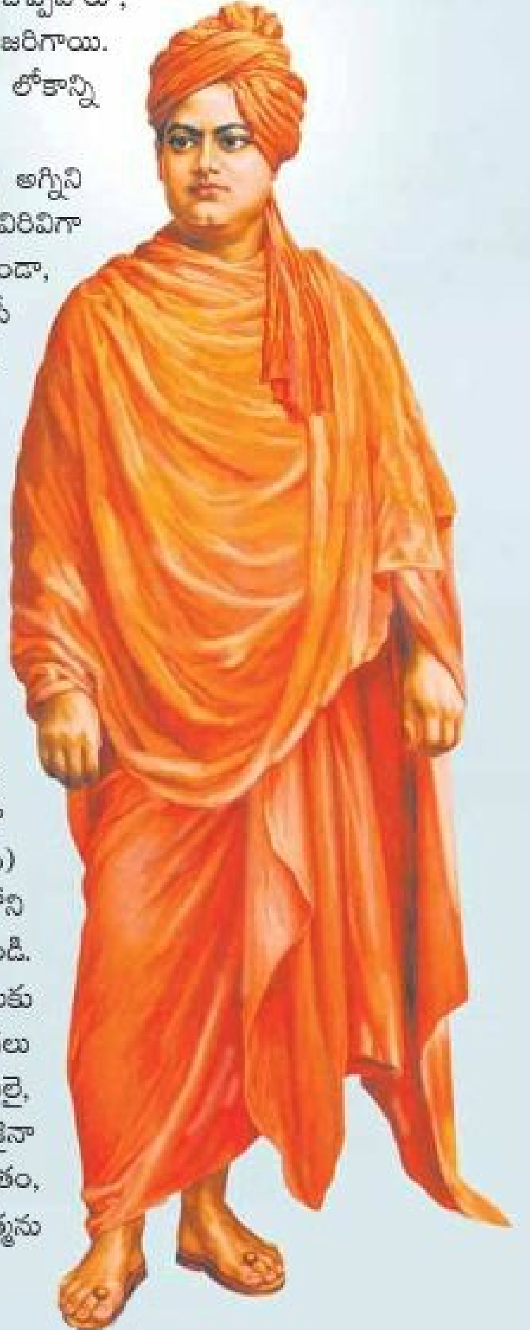
అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

"దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్ఠమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం" అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని ఝళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ, సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజా పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్ఛాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నిటి కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన 'ఇచ్ఛ' (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. "నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది" అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

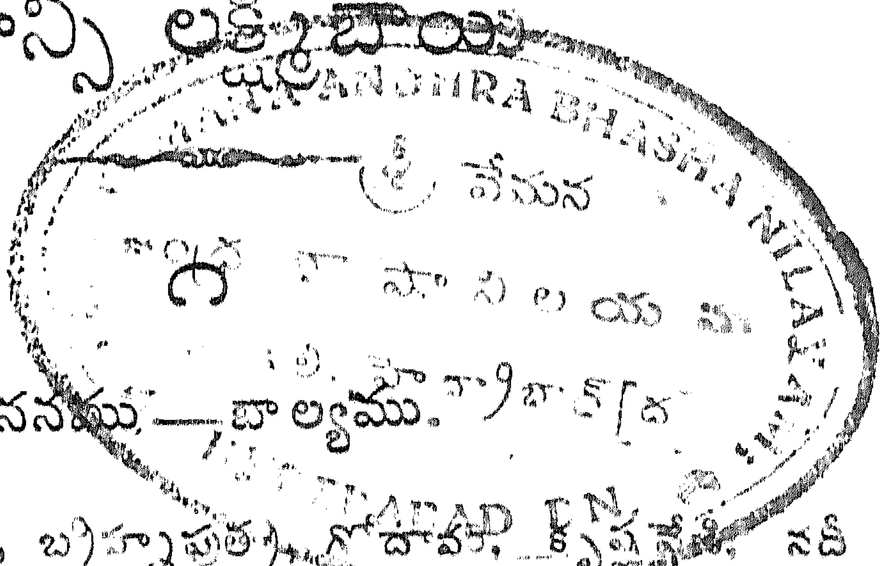
మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

ఝాన్సీలక్ష్మీబాయి

ముదిగంటి జగ్గన్నశాస్త్రి

దేశికవితామండలి,
ఘంటశాల :: బెజవాడ.

ఝాన్సీ లక్ష్మీబాయి

జననము — బాల్యము.

సింధు, గంగా, బ్రహ్మపుత్ర, గోదావరీ, కృష్ణవేణీ నదీ నద పుణ్యస్రోతస్సులచేతను హిమాచల, ఉదయాచల, అస్తమాచల, వింధ్యాచలాది పర్వతరాజములచేతను, రత్నాకరాది చతురంభోధుల చేతను, కాశీ ప్రయాగాది తీర్థరాజములచేతను, ఆంగ్లసార్వభౌమశిరోభూషణమై వెలయుచున్న కోహినూరు మొదలగు అప్రతిమాన వజ్ర వైడూర్యముల చేతను, వసిష్ఠ వాల్మీకాది ఋషీశ్వరులచేతను, నారదోద్ధవాది మునిపుంగవుల చేతను, అలంకరింపబడుచున్న భారత పుణ్యభూమిలో భారత వీరరత్నములుగూడా నెప్పటికప్పుడుద్భవించుచునే యున్నవి. భారత భాగవత రామాయణ వీరులటుండ నలెగ్జాండరును పురుషోత్తముడును సెల్యూకసును చంద్రగుప్తుడును హూణశాక్యాదులను, హర్షవర్ధన, సముద్రగుప్తాదులను, మొగలులను ఛత్రపతిశివాజీ, రాణాప్రతాప్, ఛత్రసాలు మొదలగువీరులును ఎదిర్చి యెప్పటికప్పుడు విజయపరంపరలను గాంచుచునే యుండిరి.

వీరులేగాక వీరమాత లెందరుద్భవింపలేదు! రాణీసంయుక్త విమల. అహల్యాబాయి, రుద్రమాదేవు లెందరో రణభేరి మ్రోయించిరి. ఇట్లే ఆంగ్లేయులను గూడా ననేక రణరంగములలో నెదిర్చిన వీరు లనేకులు గలరు.

ఇట్టి భారత వీరలోకమునంతను వెలుగొందజేసి తటిల్లతవలె ధగధగ మెరసి, ప్రపంచమునంతటను దిగ్భ్రమనొందింపజేసి శత్రుగణముచే గూడ "హైందవజోన్ ఆఫ్ ఆర్కు" (Indian Joan of Arc) "హైందవ బోడీసియా" (Indian - Boadicea) యని

పొగడ్త నందిన ఝాన్సీలక్ష్మీబాయి మోరోపంతుతాంబే యను
నొక మహారాష్ట్ర బ్రాహ్మణవీరునకు శ్రీ కాశీ మహాక్షేత్రము
నుద్భవించెను. మోరోపంతు కృష్ణరావుతాంబే మనుమడు; సార్థ
నామఁడగు బలవంతరావు కుమారుఁడు; వీరందరు పీష్వాల సైన్యమ
ులలో గొప్ప గొప్ప సరదారులుగ నుండి తమ తమ యువక్రి పరాక్ర
మమును బ్రదర్శించుచుండిరి.

కాని యంతిమపీష్వాయగు ద్వితీయ బాజీరావు 1818 వ సం
త్సరమున నెనిమిదిలక్షల రూప్యముల పెన్షను స్వీకరించి పూనావీడి
బ్రహ్మవర్తమునకు వెడలిపోయెను. ప్రభుత్వము అతని సోదరుడగ
చిమాజీఅప్పాను సింహాసనాసీనుని జేయ ప్రయత్నించిరి; కాని యతడధి
కారశూన్యమైన నామమాత్రపుపదవి కంగీకరింపక తీర్థరాజమైన కాశీ
క్షేత్రమున దన జీవితమును గడుపనెంచెను. మోరోపంతు చిమాజీ
అప్పాయొక్క దయకు బాత్రుడయ్యెను; అతనిపైగల గాఢానురాగ
ముచే చిమాజీ కాశీక్షేత్రమున కతనినికూడ తనతో తీసికొనిపోయెను.

మోరోపంతు సహధర్మచారిణి భాగీరథీబాయి; ఈమె మహా
పతివ్రత; సాధ్వి; సుగుణశీల; సౌందర్యరాశి. ఈమె యుత్తమగుణ
శోభితయై, భర్తృపరాయణియై, గృహాంగణమున రాజ్యము నేలుచు
గృహలక్ష్మియై వెలయుచుండెను.

మోరోపంతు తనభార్య గుణగణముల కత్యంత ముదమందుచు
నామెపై గాఢానురాగమును గలిగియుండెను. వారిరువురును తమ
గృహమును స్వర్గధామముగా నొనర్చిరి. వారిప్రేమ దిన దిన ప్రవర్ధ
మాన మగుచు నాదర్శప్రాయముగ నుండెను.

పత్యనుకూలా చతురా ప్రియంవదా సురూపసంపూర్ణా।
సహజస్నేహ రసాలా కుల వనితా కేన తుల్యాస్యాత్॥

స్వధర్మనిర్వహణమునందు భర్తకు చేదోడు వాదోడుగా
నుండునది, గృహపాలనాది కృత్యములందు చతురతను జూపునది,
ప్రియమైన వచనములనే బలుకునది రూపయౌవనసంపత్తుచే నొప్పునది

యదార్థమైన స్నేహభావముచే దనరారునది యగు కులకాంతకుసాటి
యొండైనకలదే! పూర్వజన్మసుకృతముచేతనే పురుషుల కిట్టిగృహ
లక్ష్ములు లభించుచుందురు. ఈసతీపతులపవిత్రదాంపత్యప్రేమఫలమే
మన కథానాయిక.

1835 వ సంవత్సరము నవంబరు 16 వ తేదీని భాగీరథీబాయి
గర్భము ఫలించి యొక కన్యారత్న ముదయించెను. ఈ యపూర్వఫల
మునకు తల్లిదండ్రులానందమగ్నమానసులైరి స్నేహితులును, సంబం
ధులును, పరిచితులును, ఈబాలజ్యోత్స్నోదయమునకు వికసితవదనులై
" ఈశ్వరుడీబాలికకు జిరాయువు నిచ్చుగాక! ఈకన్య కీర్తివంతురా
లును పరాక్రమవంతురాలును అగునుగాక " యను నాశీర్వాద దుం
దుభులను మ్రోయించిరి ఒకనాడు సుప్రసిద్ధ కాశీ జ్యోతిషపండితు
డీబాలిక జాతకపత్రమునుజూచి " ఈమె రాజ్యలక్ష్మీపరివేష్టితయై,
యజేయ్యశౌర్యరాశియగు స్త్రీ కాగలదు" అనిజ్యోతిషము చెప్పెను.
పుష్పోదయమునకు పూర్వమే సుగంధము దిక్కులప్రసరింప నారంభిం
చునుగదా! కానిఈబాలిక నవపల్లవారుణ శరీరఛాయను, శాంతస్వభావ
మును జూచినవారెవ్వరును కలలోకూడ నీమె పౌరుషస్వరూపమును
నూహింపజాలరైరి! ఈపెకు తల్లిదండ్రులు మనూబాయి యను నామ
కరణము నిడిరి. ఇట్లుండ చిమాజీఅప్పాచనిపోయెను. మోరోపంతు కాశీ
లో కుటుంబయాత్రను జేయుట దుర్లభమయ్యెను. కాని చిమాజీఅప్పా
సోదరుడగు బాజీరావు మోరోపంతును బ్రహ్మవర్తమునకు బిలిపించి
యుచితస్థానము నొసంగెను. వారచ్చట సుఖజీవనము జేయుచుండ
మందభాగ్యురాలగు మనూబాయి మూడవయేటనే తనతల్లిని గోల్పో
యెను. మోరోపంతు కళత్రవియోగదుఃఖము నొకవంక భరించుచు
తానే స్వయముగ గృహకృత్యముల నన్నిటిని చక్కబెట్టుకొనవలసి
వచ్చెను. మనూబాయి లాలన పాలనముల నతడే జేయుచు తల్లిలేని
కొరతను దీర్చుచుండెను. మను శుక్లపక్షబాలచంద్రికవలె దినదిన
ప్రవర్ధమాన మగుచు నూతనకళలను తొడగ దొడంగెను. మను తం
డ్రితో పురుషమండలమున దిరుగుచుండునపు డావిశాలనేత్రము
లను, బంగరుకాంతిని, నవపల్లవ సౌకుమార్యమును జూచి యబ్బుర

పడనివా రెవరును లేరు ! బాజీరావుపీష్వా మొదలగు వారందరు నా మెయందమునకు మెచ్చుకొని యామెను ఛబేలీ (సంపంగిపుష్పము యని పిలుచుచుండెడివారు కాని యీ ఛబేలీపుష్పము పీష్వావనమున బెరుగుచుండుటచే సద్గుణ గంధమునను దోడు శౌర్యసంపత్తునుగూడ బాల్యమునుండియే యలవరచుకొనుచుండెను. బంగారమునకు తావి యబ్బెను.

బాజీరావు దత్తపుత్రులగు నానాసాహేబు, రావుసాహేబులుగూడ బాలురగుటచే ఈ వీరత్రయము నానావిధ వీరక్రీడలం దారితేరుచుండిరి. ప్రాచీనశిక్షావిధానము ననుసరించి యీమె సమస్త విద్యలను, కళలను అభ్యసించుచుండెను. ఇందీమె యభిమానకళ యుద్ధకళ ; ముఖ్యముగా ఖడ్గప్రహారములో నీమె యసమానపాండిత్యమును గడించి దానిమహిమ నాంగ్లసిపాయిల కెట్లు చవిజూపెనో మున్ముందు మనము చూడగలము. అశ్వారోహణము, కందకములను లంఘించుట, వ్యూహముల నతిచతురతతో నర్ధచంద్రాకారముగను, ధనురాకారముగను నేర్పరించుట మొదలగువాని నీ యైదారేండ్ల బాలిక నానాసాహేబు, రావుసాహేబులతో బాటు నేర్చుకొని ముందురాబోవు వీరజీవితమున కిప్పటినుండియు బునాదులను నిర్మించుకొనుచుండెను. క్షాత్రతేజమి స్త్రీబాలిక మనోక్షేత్రమున బిన్ననాటనుండియే నాటుకొన నారంభించెను. ఒకనాడు నానాసాహేబు భద్రగజము నెక్కి విలాసార్థము గ్రామోపాంతమునకు బోవుచుండెను. మనూబాయి కూడ వాని ననుసరింప యత్నించెను. అదిచూచి బాజీరావు నానాసాహేబును హెచ్చరించినను అతడు చూడనట్లు నటించి యూరక బోవుచుండెను. మనూబాయి తనపట్టును వీడదాయెను. మోరోపంతు తన కుమార్తె పట్టుదలకు కుపితుడై “నీకే కేనుగు నెక్కు భాగ్యము లేదు. నీ నిరర్థక పట్టుదలను వీడుము” అని మందలించెను. మనూబాయి వెంటనే “నాభాగ్యమును మీ రెరుగరు నాకొక్కటి కాదు. పదియేనుగులు నిత్యము కైవారము జేయుచుండగలవు” అని ప్రత్యుత్తర మిచ్చిన ట్లొక యితిహాసము గలదు. ఈ బాల

వాక్యమే చివరకు బ్రహ్మవాక్యమయ్యెను ! మనూబాయి కేడువత్సరములు వచ్చెను. ఆమెసౌందర్యము వయసుతోపాటతిశయించుచుండెను శరీరకాంతులు స్వర్ణకాంతుల నీనుచుండెను. మోరోపంతుకు కుమార్తె వివాహచింత హెచ్చుగాజొచ్చెను. పిల్లకు తల్లిలేదు; తండ్రికి ధనము లేదు. ఇట్టి కన్యకకు తగిన వరుడు సత్కులమున దొరకుటెట్లు? అను చింతయే మోరోపంతును బాధింప దొడగెను. బ్రహ్మావర్తమునవతని జాతీయులగు బ్రాహ్మణు లెవరును లేరు.

ఇట్లుండ అదృష్టవశమున ఝాన్సీరాజ్యమునుండి తాత్యాదీక్షితుడను నొక జ్యోతిష్కుడు బాజీరావు దర్శనమునకు బ్రహ్మావర్త మరుదెంచెను. ఈ సమయమున మోరోపంతు తనకుమార్తె జాతకము నతని కిచ్చి యీ కన్యకకు తగిన వరుని ఝాన్సీరాజ్యమున జూడవలసినదని కోరెను. అతడా జాతకమునుజూచి "ఈమె మున్ముందు రాజ్యలక్ష్మిని బడయుగలదు" అని జ్యోతిషము చెప్పి ఝాన్సీ రాజ్యము నేలుచుండిన మహారాజా గంగాధరరావున కీసంగతి తెలియ జేసెను. కొలది దినములకే 1842 వ వత్సరమున మహారాజా గంగాధరరావు మనూబాయిని అతివైభవముతో వివాహమాడెను. ఝాన్సీ, బ్రహ్మావర్తములలో మాఙ్గళ్యధ్వనులు చెలరేగెను. వివాహసమయమున నొక యద్భుతవిశేషము జరిగెను. వధూవరుల [illegible]ములకు బ్రహ్మముడి వేయుచుండ మనోబాయి పురోహితునిపిలిచి "పురోహితవర్యా! ఈ ముడి యెప్పటికిని విడివడనట్లు గట్టిగా బంధింపుము" అని చెప్పెనట! అనగా నాచంద్రార్కము మా ప్రేమబంధము విడివడకుండును గాక అని భావగర్భితముగ బలికెను! ఆహా!! ఇదియేకదా భారత వివాహాదర్శము! అత్తవారు మనూబాయికి (ఆదేశాచారము ప్రకారము) లక్ష్మీబాయి యను నూతన నామకరణ మిడిరి. మహారాజా గంగాధరరావు వివాహమగుటతోడనే మామగారికి నెలకు300రూప్యముల జీతము నేర్పరచి ఝాన్సీరాజ్యములో నొక సరదారు పదవి నిచ్చి యుచిత గౌరవ మర్యాదలతో నతని కుటుంబమును ఝాన్సీకి తోడ్కొని పోయెను.

ఝాన్సీ

ఈ ఝాన్సీ మహారాష్ట్రుల పరిపాలనలోని కెప్పు డెవ్విధముగ వచ్చెనో కొంత తెలియవలసి యున్నది. మధ్య భారతదేశమున (Central India) బుందేలండు అను నొక విశాల సుందర, సౌభాగ్య ప్రదమైన ప్రదేశము కలదు. బుందేలీలు అను నొక రాజపుత్ర జాతివా రుండు దేశమునకే బుందేలండు అనిపేరు. ఈబుందేలండులో అనేక చిన్న చిన్న స్వతంత్ర, స్వదేశసంస్థానములు కలవు. ఈ సంస్థానము లన్నింటిలో నతిబలాఢ్యమై, చారిత్ర విఖ్యాతిని బడసిన సంస్థానము ఝాన్సీ రాజధానిగా నుండెను. ప్రాచీన ఝాన్సీ వైభవమంతయు నేడు జూచినచో భస్మీపటల మైనట్లు చూపరులకు గాన్పింపకలదు. ఆ ఝాన్సీ మన కిక నెన్నడును కాన్పింపబోదు ? ఓర్చా రాజైన వీరసింహదేవు నిర్మించిన ఝాన్సీ కోట నేటికినిం (జీర్ణించి జర్జరీభూతమై యున్నను) తన పూర్వవైభవమును, విస్తృత, భయంకర స్వరూపమును గొంతకు కొంతయైన జూపుచుండెను. వీరసింహదేవు సహజముగా బహుపరాక్రమశాలి. ఈ భాగము ఇతడే పాలించుచుండెను. ఇతడు 1607 లో అక్బరు పాదుషా మంత్రియు సుప్రసిద్ధ చరిత్రకారుడును నగు అబుల్ఫజలును యుద్ధములో నోడించెను; అబుల్ ఫజలు యుద్ధములో మరణించెను. అక్బరు యీపరాభవమును సహింపజాలక తన కుమారుడగు సలీమును అతని పైకిబంపెను. అతడు పరాక్రమశాలియగు వీరసింహు నెదిరింపజాలక యుద్ధమును మానుకొనెను. అక్బరు చనిపోయిన తరువాత నతని కుమారుడు సలీము ఝాన్సీని వదలుకొనెను. కాని షాజహాను కాలమున ఝాన్సీ తిరుగ ఢిల్లీ యధికారమునకు లొంగి పోవలసివచ్చెను. కాని 1704 లో బహదుర్షా ఢిల్లీ సింహాసనము నధిష్ఠించినపుడు ఝాన్సీ పరగణాను ఛత్రసాలు తనజాగీరులో కలుపుకొనెను. ఈ ఛత్రసాలు పవారు రాజపుత్రుడు; బహుపరాక్రమశాలి; స్వధర్మాభిమాని. ఇతడు బుందేల్ఖండు ప్రాంతమునంతను నతిచాకచక్యముతో బరిపాలించుచు ప్రజారంజకుడై యొప్పెను.

ఇతని వైభవమును జూచి సహింపజాలక మాళ్వాదేశపు సుబేదారు, అల్లాబాదు నవాబు, ఢిల్లీ పాదుషా మొదలగువారొక్కుమ్మడి యతనిపై దలపడిరి. ఛత్రసాలు ప్రథమ బాజీరావు పీష్వా సహాయముతో వారి నెదుర్కొనెను. శత్రువులు ఈ పురుషసింహముల నిద్దరను చూచినతోడనే పలాయనులైరి. ఛత్రసాలు బాజీరావు నుచితరీతిని సత్కరించి బుందేలుఖండములో కొంత భాగము నతని కిచ్చెను. ఛత్రసాలు అంతటితో తృప్తిచెందక తనమరణకాలమునందు బుందేలుఖండములో కోటిరూప్యములు వచ్చు మూడవభాగమును, తిరుగ బాజీరావుకిచ్చెను. బాజీరావు యీభాగమును మూడు భాగములుగా విభజించి ముగ్గురు సుబేదారుల నేర్పాటుచేసి తగిన కట్టుదిట్టములను గావించి దక్షిణమునకు మగిలిపోయెను. ఇందులో నిరువది లక్షల రూప్యములు వచ్చు నొక భాగమగు ఝాన్సీ ప్రాంతము నారోశంకరు మోతీవాలేయను సుభేదారు అధికారము క్రింద నుండెను, 1756 లో ఝాన్సీ సుబేదారు తిరుగబాటుజేసి ఝాన్సీని తనవశము జేసికొనెను. ఈ సంగతివిని బాజీరావు రఘునాథహరినేవాల్కరు అను మహా శూరుని సుబేదారుగ నియమించి దక్షిణదేశము నుండి పంపించెను. ఇతడు మహాబుద్ధిశాలి; పరాక్రమవంతుడు, ఇతడు ఝాన్సీ చేరి శత్రువును నాశ మొనర్చి పీష్వా రాజ్యమును తిరుగ ఝాన్సీలో ప్రతిష్ఠించెను బాజీరా పీశుభవార్తను విని సుబేదారుపదవి రఘునాథహరి వంశపరంపరా యనుభవించునటు ప్రసాదించెను. రఘునాథహరి బుందేలులనుండి ఝాన్సీ రాజ్యమును రక్షించుకొనుట కనేక సైన్యములను జేకూర్చుకొనెను. తరువాత నతడు తిరుగు బాటుదారులనందరను అణచివేసి ఝాన్సీప్రాంతము నంతను దన యాధీనమునకు దెచ్చుకొనెను. ఈప్రకారము బుందేలుఖండములో మహారాష్ట్రరాజ్యము విజృంభించుటతోడనే రఘునాథహరి సోదరులగు లక్ష్మణరావు, శివరావు భావులుకూడ నతని సహాయార్థము వచ్చిరి.

ఈ రఘునాథహరియే మన చరిత్రనాయికలక్ష్మీబాయియొక్క భర్తృవంశమునకు మూలపురుషుడు బుందేలుఖండములో మహారాష్ట్రాధికా

రమును బునఃప్రతిష్ఠించిన యోధుడు. ఇతనికి సంతానములేక పోయెను వృద్ధావస్థప్రాప్తించియున్నందున నితడు తన యధికారమును తమ్ముడైన శివరావుభావునకిచ్చివేసి కాశీలో నీశ్వరధ్యానమున కాలము గడుపుచుండెను. ఇట్లుండ ద్వితీయబాజీరావు పీష్వాయై పూనాసింహాసనము నధిరోహించెను. ఇతని పరిపాలన కాలములో మహారాష్ట్రమంతయు నల్లకల్లోలమయ్యెను. సరదారులందరును స్వాతంత్ర్యమును బ్రకటింప నారంభించిరి. పీష్వా అసమర్థుడయ్యెను. ఇట్టితరి పాపమాంగ్లేయులు ఎట్లూరకుండగలరు ! వారును తమశక్తి కొలది రాజవిజృంభణకు గడంగిరి. కాని శివరావుభావు బహుపరాక్రమవంతుడు. కనుక ఇంగ్లీషుసేనానియగు లేక్ దొర యతనితో నొక నూతన సంధి నేర్పాటు చేసికొనెను. 1804 ఫిబ్రవరి 6 వ తేదీని వారు చేసికొనినసంధి పత్రములో నిట్లు కలదు. " ఇంగ్లీషువారును శివరావుభావుయు స్నేహితులు. వారాపదలు వచ్చినప్పుడొకరి కొకరు పరస్పర సహాయము చేసికొనవలెను " ఈశివరావుభావునకు కృష్ణారావు, రఘునాథరావు, గంగాధరరావు అను ముగ్గురు పుత్రులుండిరి. శివరావుభావు తదనంతరము కృష్ణరావు కుమారుడగు రామచంద్రరావు అధికారమునకు వచ్చెను. ఇతని కాలములోకూడ ద్వితీయ బాజీరావే పీష్వాయగుటయు నతని యవినీతిచేతను, అసమర్థతచేతను రాజ్యమంతయు చిందర వందర యగుటయు నెవనికివాడు స్వతంత్రుడగుటయు నాంగ్లేయుల చేతులలోనికి పీష్వా యధికారమంతయు క్రమక్రమముగా జారుటయు మొదలగు విపరీతపరిస్థితులన్నియు సంభవించెను. 1817 జూన్ 13 వ తేదీని పీష్వా ఇంగ్లీషువారితో సంధిచేసికొనెను. ద్వితీయ బాజీరావు యీసంధిద్వారా బుందేల్ఖండునంతను ఆంగ్లేయుల పరము చేసెను. ఈ నూతన సంధి ప్రకార మాంగ్లేయులు ఝాన్సీకి సుబేదారైన రామచంద్రరావుతో మరల నొక ప్రత్యేకసంధి చేసికొనిరి. ఒప్పిలో నాంగ్లేయులతరపున జాన్ వాహుచప్ యును రామచంద్రరావు తరపున మంత్రి గోపాలరావును సంధి పత్రమును వ్రాసికొనిరి. దీని ప్రకార మింగ్లీషువారు ఝాన్సీని రామచంద్రరావు వంశపారంపర్యముగా ననుభవింపగలందుల కంగీకరించిరి.

1835 సంవత్సరమున రామచంద్రరావు సంతతిలేకుండ చనిపోయెను. చనిపోవునపు డతడు కృష్ణరావు అను నొకబాలకుని దత్తుచేసికొనెను. ఈ దత్తత శాస్త్రసమ్మతము కాదని యెంచి ఝాన్సీలో నుండు ప్రభుత్వరాయబారి సర్ వేల్కర్ దొర శివరావుయొక్క మరియొక కుమారుడైన రఘునాథరావును సింహాసనముపై గూర్చుండబెట్టెను. ఇతడు క్రూరుడు, అవినీతిపరుడు; దుర్వ్యసనములకు లోనయి ప్రజలను క్షోభ పెట్టెను. రాజ్యమును పాడుచేసెను. రఘునాథరావు 1838లో చనిపోయెను. తరువాత రాజ్యమునకు రావలసిన వారిని నిశ్చయించుటకు ప్రభుత్వమువారే యొక కమీషను నేర్పరచి శివరావుభావుపుత్త్రుడైన గంగాధరరావు సన్నిహిత వారసుడని ధృవపరచి యతనిని సింహాసనాసీనుని జేసిరి. ఈ గంగాధరరావే మన చరిత్ర నాయకయగు ఝాన్సీ లక్ష్మీబాయిభర్త.

మహారాజా గంగాధరరావు పరిపాలన

ఝాన్సీరాజ్యమును మొదటినుండియు వీరులును, పౌరుషశాలురును పాలించుచుండిరను విషయము మన కీ చరిత్రవలన బోధపడుచున్నది. ఝాన్సీపై సంపూర్ణాధికారమును గంగాధరరావుకిచ్చుచు ప్రభుత్వమువా రతనిపై నొక షరతు విధించిరి. మహారాజు ఖర్చుపై ఝాన్సీ రాజ్యములో గొంత అంగ్లసైన్యము నుంచవలెనని నియమించిరి. దీనికొరకు గంగాధరరావు సుమారు మూడులక్షల రూపాయిలను ప్రత్యేకముగాయుంచి రెండు అంగ్లపటాలములను రెండు ఆయుధకోశాగారములను వారివశముచేసెను. ఖజానాలోనున్న 30 లక్షలరూపాయిలును, సర్వాధికారములును గంగాధరరావుకిచ్చి వేయబడెను. గంగాధరరావు పట్టాభిషేక మతివైభవముతో జరుపబడెను. అనేకమంది సరదారులును, జాగీరుదారులును వినయపూర్వకముగా నతని కనేక కానుకలను సమర్పించిరి. ఝాన్సీప్రజ లందరును సంతోషస్వాంతులై తోరణాద్యలంకారములతో నగరము నలంకరించి యుత్సవములను జరుపుకొనిరి. మహారాజా గంగాధరరావు బుద్ధిశాలి, పరాక్రమవంతుడు; రాజకీయ ధురంధరుడు; ప్రజలందరు

నతని పరిపాలనలో సర్వసౌఖ్యముల ననుభవించుచుండిరి. అతనికి పూర్వుడైన రఘునాథరావు గావించిన ఋణములన్నియు తీరి రాజ్యము సుభిక్షముగా పరిపాలింపబడుచుండెను. త్వరలోనే గంగాధరరావు ప్రజల కత్యంత ప్రియుడయ్యెను. అతడు మొట్టమొదట పరిపాలనావిధానములో ననేక మార్పులను గలుగ జేసెను. అతడు కార్యదక్షులు, రాజ్యనీతికోవిదులు బుద్ధిశాలురు నగువారలను మంత్రులుగా నేర్పరచి రాజ్యసభను కట్టుదిట్టము చేసెను. రాఘో రామచంద్రపంతును రాజమంత్రిగాను, నరసింహారావును దర్బారువకీలుగాను, నానాభోపట్కారును అదాలతుగాను- ఇట్లు ప్రజ్ఞావంతుల నేరి ప్రతిసంస్థను సంస్కరింప దొడగెను. ఠాకురులు, బుందేలులు మొదలగు వారినుండి యుపద్రవములు రాకుండ నచ్చుచ్చుట తగినంత సిబ్బందినుంచెను. నలుగడలను శాంతిస్థాపింపబడెను.

గంగాధరరావు గొప్పరాజ్యతంత్రప్రవీణుడు అతడు రాజ్యమునకు వచ్చుటతోడనే రఘునాథరావు కాలములోజరిగిన యవినీతిని, అన్యాయమును బూర్తిగా తొలగించుటేకాక నతనివలన ఝాన్సీ రాజ్యమునకు కలుగజేయబడిన నష్టమునుగూడ కూడదీసికొనెను. త్వరలోనే ఝాన్సీలో లక్ష్మీబాయితోపాటు ధనలక్ష్మియు రాజ్యలక్ష్మియు నభివృద్ధి కాజొచ్చెను. ధనాగారములు, రత్నభాండారములు పూర్వవైభవముతో దులతూగ నారంభించెను. అశ్వదళము పెంపొందింపబడెను; గంగాధరరావు మదపుటేనుగుల ననేకములను దెప్పించి చతురంగబలములతో రాజ్యమును కట్టుదిట్టముచేసికొనెను. ఏనుగులు గుఱ్ఱములు మొదలగువాని యంబారీలు, జీనులు కవచములు మొదలగు సామానుఅంతయు బంగారముతోనే తయారుచేయబడి రాజ్యవైభవమును విశదముచేయుచుండెను. ఇట్లు 5000 శాశ్వతసైన్యమును, 2000 రక్షకభటులును, 500 గుఱ్ఱపుదళమును, నూర్గురు అంగరక్షకులును, (తోప్‌ఖానా) మరఫిరంగులను తయారుచేయు నాలుగు కార్యాలయములును చేకూర్చుకొనబడెను. గంగాధరరావు ఎంత వినమ్రుడో అంత పరిపాలనాదక్షుడు. అతని యాజ్ఞల నందరునుశిరసా

పహించుటకుత్సాహపడుచుండురు. అతడొక్కొక్క రాజ్యకార్య నిర్వహణ
మున కొక్కొక్క ప్రజ్ఞావంతుని నియమించి వారిచేతనే సకాలములో
కార్యములను జరిపించును ఎంతమాత్రము కాలవిలంబమైనను తానే
స్వయముగా జేయుచుండును. ఓర్ఛా, దతియా, చర్ఖారీ, పన్నా, ఛత్రి
పురము మున్నగు రాజులందరు నతనిని "కాకాసాహెబు" అని
సన్మాన పూర్వకముగా పిలుచుచు గౌరవించుచుండిరి. ఇతని చాతు
ర్యమును, కార్యదక్షతను, దయాళుత్వమును జూచియే అచటి యాం
గ్లాధికారి గూడ నితనిని సన్మానించుచు యుభయుల మైత్రిని దృఢ
తరము జేసికొనుచుండెను. ఇట్లు రాజ్యవైభవము నన్నివిధములను
పెంపొందించి గంగాధరరావు కుటుంబముతో బుణ్యక్షేత్రములు
సేవింప తీర్థయాత్రల కరిగెను. వారు కాశీ, గయా, ప్రయాగ మొద
లగు తీర్థరాజములను సేవించి యనేక దానధర్మములను జేసిరి; మహా
రాణి లక్ష్మీబాయి తనజన్మభూమియగు కాశీక్షేత్రమును గాంచి
నపు డపరిమితానందభరితురాలై జగన్నాథుడగు కాశీవిశ్వేశ్వరుని
సేవించెను. వారు తీర్థయాత్రలను సలిపి ఝాన్సీకి తిరిగి వచ్చుట
తోడనే ప్రజలు సంతోషపూర్వకముగా నుత్సవములను సలుపు
కొనిరి. ఇట్లు ఝాన్సీ నగరమంతయు నానందముతో నోలలాడు
చుండ మహారాణి లక్ష్మీబాయికొక నవమన్మథమూర్తి జనించెను.
ఈ పుత్రోదయముచే గంగాధరరావు మరింత సంతోషముతో
నుండెను. పట్టణ మంతయు నుత్సవాదులతో కోలాహలముగ నుం
డెను. కాని మూడునెలలు నిండకమునుపే యీ బాలుడు పరమపదిం
చెను. గంగాధరరావు కిదియొక గొడ్డలిపెట్టుగ పరిణమించెను. పుత్ర
వియోగదుఃఖము నతడు భరింపలేక పోయెను. అతని విచారమునకు
మేరలేక మనోవ్యాధిచే కృశించి పోవుచుండెను. అతని శరీర
స్వాస్థ్యము చెడిపోయెను. అంతకంతకు వ్యాధి వృద్ధియై ఔషధసేవవలన
లాభములేకపోయెను. ప్రజలందరును గగ్గోలుపెట్టసాగిరి. గంగాధర
రావు కారోగ్యముగలిగి చిరంజీవి యగుగాక ! యని వారీశ్వరుని
ప్రార్థించిరి. కాని యెన్ని చేసిననేమి? గొప్పగొప్పవైద్యుల ప్రయ

త్నములన్నియు వృథయయ్యెను. ప్రభుత్వాధికారియైన మేజరుమాల్కము దొర యీవిషయములను ప్రభుత్వమువారి కెరుకపరచి తానును వైద్యసహాయమును గావించెను. పూజలు హోమములు, జపములు, తపములు, అనుష్ఠానములు మొదలగునవెన్నియో జరుపబడెను. ఇక మహారాణి లక్ష్మీబాయి దురవస్థ వర్ణింప నలవిగాకుండెను. ఒకప్రక్క పుత్రవియోగదుఃఖము శరీరమును దహించుచుండెను. రెండవప్రక్క భర్త మృత్యువాత మడనుండెను; ఆమె ఆహారనిద్రలను వీడి సంతాపాగ్నిచే తపించుచుండ ఝాన్సీదర్బారంతయు విచారసాగరమున మునిగియుండెను; అంతకంతకు నిరాశ జనించెను; లక్ష్మీబాయితండ్రి మోరోపంతు, రాజమంత్రి నరసింహారావులు గలసి మహారాజును సందర్శించి రాజకీయవిషయములను గురించి యతనతో జర్చించిరి. మహారాజిట్లు ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను. "నాకింకను జీవింతునను నాశ యున్నను దత్తతచేసికొనవలెనను కుతూహలము గలదు. మాకుటుంబమునకు జెందిన వాసుదేవ నేవల్కరు అనువానికి ఆనందరావను నొకకుమారుడు గలడు. అతనిని దత్తత చేసికొనవలెనని నాకోరిక." ఈ యానందరావు కపుడయిదేండ్ల ప్రాయము. అతనిని జూచిన వారందరు నతడు మహాబుద్ధిశాలియు శూరుడును కాగలడని యూహించుచుండిరి. అప్పుడే దత్తహోమమున కేర్పాట్లు గావింపబడెను. పండిత వినాయకరావు యథావిధిగా శాస్త్రపఠనములతో దత్తవిధిని జరిపించెను. మోరోపంతు, రాజమంత్రి నరసింహారావు, లాహూరివల్లు మొదలగు పరివారమును ఝాన్సీలోని గొప్పగొప్పధనాఢ్యులును, బుందేలఖండు యొక్క సహాయప్రభుత్వాధికారి (Assistant Political Agent) మేజరు ఏలిసు, స్థానికసేనాధికారి కెప్టను మార్టిను మొదలగువారందరు నుండగా దత్తత జరిపింపబడెను. ఆనందరావుకు దామోదరరావు అను నూతననామధేయము మీయబడెను. మహారాజు ఆనందముతో స్వయముగా దామోదరరావును పట్టాభిషిక్తుని జేసెను. దర్బారున కాహ్వానింపబడినవారందరు నానాభూషణాదులతో యథాయోగ్యముగా సత్కరింపబడిరి. ఈ దత్తతస్వీకారము పూర్తి

యగుటతోడనే గంగాధరరావు రాజమంత్రి నరసింహారావును, మోరోపంతును పిలిచి ప్రభుత్వమువారి కొక పిటీషను వ్రాయించెను. అప్పుడచ్చోట ఝాన్సీసహాయ ప్రభుత్వాధికారి (Assistant Political Agent) కూడ నుండెను ఆ యుత్తరములో నిట్లు వ్రాయబడెను. "బ్రిటిషుప్రభుత్వము వారు తమ యధికారమును బుందేలఖండములో స్థాపించుటకు పూర్వమునుండియు గూడ మావంశమువారు తమ కెట్టి సహాయము జేయుచు వచ్చిరో యూరపు అంతకును తెలిసియే యున్నది. నేనుకూడ బ్రిటిషుప్రభుత్వమువారి యాజ్ఞానువర్తినై మెలగితిని. ఈ విషయమై సమస్తము నిచ్చటి ప్రభుత్వాధికారి (Political Agent) కే తెలియును. నేను నేడు రోగగ్రస్తుడనై యున్నాను. నేటివరకును నా ప్రవర్తన బ్రిటిషుప్రభుత్వముపట్ల ధర్మబద్ధముగనే యుండెను. ప్రభుత్వము వారుకూడ నాపై కృపాదృష్టినే బరపిరి. కాని నేడు నా వెనుక నావంశము నష్టమగుచుండుట జూడ నాకు ఖేదముగానున్నది. ఇట్లు కాకుండుటకు నేను బ్రిటిషు ప్రభుత్వమునకును మా వంశమువారికిని జరిగిన సంధిప్రకారముగ మా వంశమునకే చెందిన ఆనందరావు అను నయిదేండ్ల బాలుని దత్తత జేసికొంటిని. వానికి దామోదరగంగాధరరావు అను పేరిడితిని. అతడు నామనుమడు, ఈశ్వరకృపచేతను సర్కారువారి యనుగ్రహముచేతను నేనీ సంకటావస్థనుండి తప్పించుకొని జీవింపగలననియే యాశించుచున్నాను. నాయవస్థ మారినచో నాకుసంతతి కూడ కలుగవచ్చును. అట్లు తటస్థించినచో మరల నీవిషయమై యోచింపవలసి యుండును. కాని నేనిప్పుడు పరలోకగతుడ నగుదునేని నేనింతవరకు బ్రిటిషు ప్రభుత్వము పట్ల నెట్టియుత్తమ ప్రవర్తనను జూపుచునుంటినో దానిని గ్రహించి సర్కారువారీబాలుని కృపాదృష్టితో జూతురు గాక! నాభార్య జీవించునంతకాలము నా పెంపుడే యీ రాజ్యమునకు ప్రభ్వీగానుండవలెను. ఈబాలకున కామెయే తల్లిగానుండి రాజ్యవ్యవస్థ ఆమెయధీనములోనే యుండవలెను. ఈ విధానమున కెట్టి సంకటములు ప్రాప్తింపకుండు గాక!"

ఈ యుత్తరమును గంగాధరరావు ఏలిసుదొరచేతి కందిచ్చుచు దుఃఖము నాపుకొనజాలక కంఠస్తంభితబాష్పములతో దన యిచ్ఛను నెరవేర్పవలసిన దని మరల మరల జెప్పెను. ఏలిసుదొర అతివినయముతో నిట్లు ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను. "మహారాజా! మీరు వ్రాసిన యుత్తరమును బ్రిటిషుప్రభుత్వము వారికి పంపించుచు నేను జెప్పవలసి నంతవరకు మిమ్ముగురించి ప్రభుత్వమువారి కెరుకపరచెదను." ఈ పరిశ్రమవలన మహారాజు శరీరము మరింతదైన్యమునొందెను! రాబోవు విషమావస్థను సూచించు చిహ్నములు కాన్పించుచుండెను. ఏలిసు మార్టిను లిద్దరును ఔషధము నిచ్చి తమ యిండ్లకు బోయిరి. అందరును వెళ్ళినతర్వాత మహారాణి లక్ష్మీబాయి మహారాజును దర్శింపబోయెను. స్వర్గము నలంకరింప సిద్ధముగా నున్న తనభర్తను జూచుటతోడనే మహారాణి హృదయము నీరై పోయెను. ఆమె నిశ్చేష్టురాలై నోటమాటరాక నేలకూలబడెను. ఏలిసుదొర వెంటనే బుందేల్ఖండు ప్రభుత్వాధికారి (Political Agent) యైన మాల్కముకిట్లు జాబువ్రాసి పంపెను. "నేడు మహారాజు ఆహ్వానము నంగీకరించి నేను రాజభవనమునకు బోతిని. నేనును కప్తనుమార్టినును గలసి మహారాజును దర్శించితిమి. అతనియవస్థ కడుదైన్యముగా నుండును. నేనిందుతో బంపించిని పిటిషను నాకు చదివి వినిపింప బడెను. అది చదివి వినిపించిన తరువాత మహారాజుకు మాటరాక పోయెను; నే నంతట తిరిగి నాబంగాళాకు వచ్చివేసితిని."

ఇట్లు జరిగినతరువాత మహారా జంతకంతకు దైన్యతనొందు చుండెను. మహారాణి లక్ష్మీబాయి దుఃఖము నాపుకొనజాలక రానున్న కష్టమును జింతించుకొనుచు నగాధ జలరాశిమధ్య నెరవుగా నల కొట్టుకొనుచుండు నోడచందమున నుండెను. వేలకువేలు ప్రజలు మహారాజు క్షేమము నారయుటకు రాత్రింబవళ్ళు కోటచుట్టును దిరుగు చుండిరి. మాటకట్టుపడినభర్తను జూచుటతోడనే రాణి లక్ష్మీబాయి కన్నీరు మున్నీరుగా నేడ్చుచు తన యిలువేల్పగు మహాలక్ష్మీదేవి నెలుగెత్తి పిలుచుచు "హే జగజ్జననీ"! హే మాతా! నీవు చిన్నతనములోనే నాగొంతుకను గోసివేసితివి! ఈ దుర్భరదుఃఖము నను

భవింపకుండ నీవు నాప్రాణముల నేల నాభర్తతోపాటు తీసికొని పోరాదు !" అని వాపోవుచుండెను. మోరోపంతు మొదలగువారు లక్ష్మీబాయి నూరడించుచు ధైర్యమును బురికొల్పుచుండిరి. ఎన్ని మందులున్న నేమి ! చిట్టచివరకు మహారాజు దీనవదనముతో "ఏజంటు సాహేబు యెచ్చట నున్నాడు?" అని కొనయూపిరితో ప్రశ్నించెను. ఏలిసుదొరకు తత్క్షణమే వర్తమాన మంపబడెను. అతనిని చూడగనే గంగాధరరావు ముఖము చిదానందమును దాల్చెను; అత డేదియో మాట్లాడ ప్రయత్నించెను; కాని నోట మాట రాలేదు. వైద్యులుకూడ మాట్లాడ వలదని వారించిరి. చిట్టచివరకు మృత్యువాసన్నమగుటకు బూర్వ మతడు మరియొక పిటిషను బుందేలండు రేజెంటు మాల్కాముదొరకు వ్రాయించెను. ఏలిసుదొరకు వ్రాసిన విషయముల నన్నింటిని యిందులో జేర్చెను—చురామచంద్ర రావుతో ప్రభుత్వమువారు చేసికొనిన సంధివిషయమై యిట్లు వ్రాసెను. "ఝాన్సీ బ్రిటిషు ప్రభుత్వములమధ్య మిత్రత చిరకాలము నుండియు నేర్పడెను. ఈ కారణముచేతనే బ్రిటిషు ప్రభుత్వమువారు రామచంద్రరావుకును, అతని వారసులకును, మరియు వారి వారసులకును, బుందేలండులో నాంగ్ల ప్రభుత్వమధికారము చెలాయించు కాలమువచ్చునాటికి శివరావుభావు యధీనమందున్న ఝాన్సీ ప్రాంతమంతకును వంశ పారంపర్యహక్కులతో స్వతంత్రునిగా నియమించి వాని నాప్రాంతమును స్వతంత్రరాజుగా నంగీకరించిరి. నే నిందులో వ్రాసిన సమస్త విషయములను మేజరుఏలిసు, కప్తను మార్టిను లకిదివరకే స్పష్టపరచితిని. నేను నావంశములో వాడైన ఆనందరావను నొకబాలుని దత్తము జేసికొంటిని. దీనిని గురించిన యుత్తరమును వారికే యిచ్చివేసితిని. వా రాయుత్తరమును మీకు బంపించి యుందురని విశ్వసించుచున్నాను."

గంగాధరరావు తన యంతిమ ప్రార్థనను మిత్రులగు బ్రిటిషు వారు మన్నింతు రనియు, చిరకాలము ఝాన్సీ రాజ్యము తనవంశము లోనే యుండుననియు సంపూర్ణవిశ్వాసమును గలిగి యుండెను. అతడు లక్ష్మీబాయిని పిలచి "నీ వెట్టివిచారమును పొందవలదు: బ్రిటిషు

ప్రభుత్వమువారికి సమస్త విషయములను విశదపరచితిని. నాప్రార్థనను బ్రిటిషుప్రభుత్వమువారు తప్పక మన్నింతురని నా విశ్వాసము. నా తరువాత నాంగ్లప్రభుత్వమువారి కృపారసదృష్టిచే నీకెట్టికష్టములును కలుగకుండుగాక!" అని యూరడించెను. చివరకు 1853 నవంబరు 21 తారీఖున మహారాజా గంగాధరరావు స్వర్గస్థుడయ్యెను

ఈ విషాదవార్త అచిరకాలములోనే దేశమంతయు ప్రాకిపోయెను. ఝాన్సీ నగరమంతయు విచారములో మునిగిపోయెను. రాజమహాలు శూన్యగృహ మయ్యెను. ఎచ్చటజూచినను రోదనధ్వనులు తప్ప మరేమియు వినరాకుండెను. మృగశాబకముపై వజ్రబాణము పడినట్లు దూదిపింజలో నగ్నికణములు రాలినట్లు మహారాణి లక్ష్మీబాయి హృదయము నీవార్తవ్రక్కలు జేయుచుండెను. 18 వత్సరములు బాలికకు దుర్భర వైధవ్యదశ ప్రాప్తించుటకన్న నీలోకములో నిక కలుగదగిన హాని యేమియు నుండజాలదు. ముందెట్టికష్టపరంపరలు రానున్నవో యెవరికెరుక. వానినన్నింటిని బదునెనిమిదేండ్ల బాలిక తరించుటెట్లు. ఝాన్సీనగరమునకు ముందెట్టిదినములు పట్టనున్నవో, వీరసింహదేవు భుజపరాక్రమమును, ఛత్రసాలు పౌరుషమును, శివరావుభావు ధైర్యసహాస సంపత్తని జాటగల ఝాన్సీకోట యేమికానున్నదో, సుమారు మూడువందల వత్సరములనుండి బుందేలఖండములో నసమానఖ్యాతిని గాంచిస్వదేశ సంస్థానాధీశులచే పరిపాలింపబడుచు వచ్చిన యీ ఝాన్సీరాజ్యనౌక యెట్టితుపానుల నెదుర్కొనవలెనో కదా! భారమంతయు దైవముపైననే కలదు అనునట్లు ప్రజారోదన బయలుదేరెను.

పౌరు లందరును గంగాధరరావు శవముతో శ్మశానమును కరిగిరి. ఏలిసును, కప్తనుమార్టిను దొరలును మరికొందరు అశ్వికులును విచారసూచకముగ కాలాంబరధారులై రుద్రభూమికి వెడలిరి; సర్దారులు. ఠాకురులు, ప్రజాగణము మొదలగు వారు లెక్కలేకుండ నచ్చటకుబోయిరి. వీరందరును నాలుగుమూలలనుండియు విచారముతో హాహాకారములను గావించిరి. ఏలిసు, మార్టిను మొదలగువారీయాపన్నమయమున రాజమహాలుకు బోయి లక్ష్మీబాయిని శాంతివచనము

ఙతో సూరడించి ధైర్యమును బురికొల్పుచుండిరి. ఝాన్సీరాజ్యకోశాగారము కోటలో నుండెను. ఏలిసుకోటలోనికిజని కోటలోనున్న ఖజానాను జాగ్రత్తపెట్టించెను. అందులోసుమారు 3 లక్షలరూప్యములుండెను. కోశాధ్యక్షుడైన పండితజ్వాలానాధు సమక్షమందు కోశాగారమునకు తాళములు సీళ్లును వేయబడెను. కోటనుసంరక్షించుటకు సింధియాసర్కారుయొక్కసేన నియమింపబడెను. కర్తనూ మార్టినుసేన నతినిపుణతతో తయారుచేయుచుండెను.

మహారాజా గంగాధరరావు చనిపోయిన వార్తను ఏలిసిదొర బుందేలుండు ఏజెంటు మాల్కముదొరకు 1853 నవంబరు 21 వ తారీఖున తెలియజేసెను. మాల్కము దానితోపాటు 25 నవంబరున ప్రభుత్వ కార్యదర్శికిట్లు సూచించుచువ్రాసెను. ఇతడు గవర్నరుజనరలుకు రుచించువిధానమునే సూచించి కపటనాటకమున పాత్ర వహించెను.

"మాన్యవర్యా !

మహారాజా గంగాధరరావు నవంబరు 21 వ తేదీని స్వర్గస్థుడయ్యె ననుసంగతి గవర్నరుజనరలు సాహేబు బహాదరుగారికి తెలియజేయుటకు నాకెంతయో దుఃఖమువచ్చుచున్నది.

2. రేపు చనిపోవుననగా మహారాజు దామోదర గంగాధరరావు అనందరావుఅను నొక అయిదేండ్లబాలుని పెంచుకొనెను; ఈపిల్లవాడు గంగాధరరావు వంశములోనివాడని యతడు చెప్పెను. కాని యతడు గంగాధరరావుకు పూర్వుడైన రఘునాథరావు కయిదవ తరములోనివాడని తెలియవచ్చినది. కనుక నతడు మనసాంప్రదాయము ప్రకారము మహారాజుకు వేరుపడిచిన సోదరుడని తలంపవలెను.

3. మేజరు ఏలిసు మహారాజును కలుసుకొనిన విషయమును అతని మృత్యువు విషయమై నాకుపంపించిన లేఖయును తమదివ్యసముఖమునకు మీగావలోకనార్థము పంపుకొనుచున్నాను. మహారాజు అనందరావును పెంచుకొనుచు నాకు వ్రాసిన లేఖనుగూడ తమకు పంపుకొంటిని

4. ఝాన్సీమహారాజు తనకు మృత్యు వాసన్నమైన సమయమందప్పటి కప్పుడు దత్తతచేసికొనుట కాలోచనలు సలిపెను. ఇది విని ఝాన్సీ దర్బారులోని ప్రతివాడును ఆశ్చర్యపడియుండవచ్చును. ఏలయన ప్రజలందరును మహారాణి జీవించియున్నంతకాలము రాజ్య సంపత్తు నంతనుమహారాణియధీనముననే యుండునట్లుప్రభుత్వమువారిని ప్రార్థించెదరని యూహించుచుండిరి. కాని బ్రిటిషుప్రభుత్వమువారితో సంధిచేసికొనినను జేరుదారు శివరావుభావువంశములోను, తనవంశము లోనుకూడవారసులను, దగ్గరసంబంధులును లేకపోవుటను జూచి యతడీదత్తత చేసుకొనుటకు నిశ్చయించెనని యూహించెను. భారతప్రభుత్వమువారి సూచనార్థమై ఝాన్సీరాజవంశవృక్షము నొకదాని నిందుతో బంపించుచున్నాను. దీనిప్రకార మీబాలుడు మహారాజుకు పూర్వుడైన ప్రథమ రఘునాధరావు వంశమువాడని విదితముకాగలదు.

నేను మేజరు ఏలిసుసాహేబుకు 2 వ తారీఖున యొక సూచనాపత్రమును పంపించియుంటిని; దాని ప్రతినే యొకదానిని భారత సర్కారుకుగూడ పంపియుంటిని. నాసూచనల ననుసరించియే ఏలిసు సాహేబు తన విధిని నెరవేర్చుచున్నాడు.

బ్రిటిషు సర్కారువారు ఝాన్సీరాజ్య వ్యవస్థను గురించి యంతిమ ఆజ్ఞలను దయచేయువరకు మహారాజు దత్తతస్వీకార మెంత మాత్రమును లెక్కజేయబడదు.

ఝాన్సీ, బ్రిటిషు సర్కారులకు గల సంబంధమును తెలియజేయుటకు క్రింద కొన్ని ప్రమాణములను జూపుచున్నాను. వీనివలన నంతయు గ్రాహ్యము కాగలదు. ఈవిషయముల నన్నింటిని జాగ్రత్తగా పరిశీలించితిమేని ఝాన్సీమహారాజుకు దనరాజ్యమున కెవరినిగాని యుత్తరాధికారిగ నియమింపగలయధికారమున్నదియు లేనిదియుం స్పష్టము కాగలదు.

1804 నుండి మనకు బుందేల్ఖండుతో సంబంధము కలిగెను. అప్పుడు పీష్వాయొక్క తాబేదారును, మండలాధిపతియు నగు శివరావు భావుతో మనము సంధి చేసుకొంటిమి. 1817 లో పీష్వా ఝాన్సీపై

షమస్తహక్కులను బ్రిటిషు సర్కారువారి కిచ్చివేయగా శివరావు భావువంశములోనివాడైన రామచంద్రరావుకు ఝాన్సీరాజ్యమును వంశపారంపర్యహక్కుతో నిచ్చివేసితిమి. కనుకనే నాటినుండియు సుబేదారు బిరుదుకు బదులు రాజా యను బిరుద మివ్వబడెను. రామచంద్రరావు 1835 లో చనిపోయెను. అతనికి పుత్రులులేరు. కాని అప్పుడు శివరావుభావు కుమారులగు రఘునాధరావు, గంగాధరరావులు జీవించియుండిరి. రాజ్యాధికారము వారి కిచ్చివేయబడెను. ఇపుడు గంగాధరరావు చనిపోవుటతోడనే అతనివంశ మంతరించెను.

ఇచ్చట మరియొక విషయమునుగూడ వ్రాయవలసియున్నది.

రామచంద్రరావు చనిపోవుటతోడనే ఝాన్సీ రాజ్యమున కిరువురు తమ హక్కును ప్రకటింపసాగిరి. ఒకడతని దత్తత పుత్రుడు; రెండవవా డతనిభార్య దత్తతపుత్రుడు; కాని వీరిద్దరి హక్కులు అప్పుడు తిరస్కరింపబడెను. ఈ కాలమందు జరిగిన పత్రవ్యవహారములనుబట్టి ఝాన్సీరాజ్యము బ్రిటిషు ప్రభుత్వమున కెట్టిషరతులతో నధీనముగావింపబడెనో విదితమగుచున్నది. దానిప్రకారము ఝాన్సీ రాజుగాని రాణిగానిబ్రిటిషుసర్కారు వారి యాజ్ఞలేనిదే దత్తతచేసికొను నధికారములేదు.

మహారాజా గంగాధరరావు తనయనంతరం మే స్త్రీకి రాజ్యాధికారము నీయనిశ్చయించెనో యామె యత్యంతయోగ్యురాలు. లోకమంతయు నామెను మిక్కిలి ప్రేమించుచున్నారు. ఆమె రాజ్యకార్యనిర్వహణమునం దన్నివిధముల సమర్థురాలు. కాని ప్రస్తుత పరిస్థితులను బట్టి ప్రభుత్వమువారీప్రాంతములను తమ వశముచేసికొనుటలో నాలస్యముచేయకూడదనియే నాయభిప్రాయము. అట్టిస్థితిలో సర్కారువారు రాణికి గంగాధరరావు స్వంతఆస్తిని, రాజమహలును ప్రసాదించి యామె గౌరవమర్యాదలను సంపూర్ణముగా కాపాడుకొనుచు, రాజబంధువులతో కుటుంబయాత్రను సుఖముగా గడుపుటకు నెలకు కొంత పింఛనురూపముగా నిచ్చుట కంగీకరించి రాణిని సంతోషపరచుట కాజ్ఞ నిప్పింతురని విశ్వసించుచున్నాను.

రాణీ కెంతఖర్చు కావలెనో నిశ్చయించుట చాలకఠినమైనపని. బుందేల్ఖండులోవున్న అంతిమ మహారాష్ట్రవంశమిదియే! ఈరాజవంశము నాశ్రయించి జీవింపగోరు వారలనేకులుందురు. కనుక మాసమున కయిదు వేల రూప్యములు తక్కువ కాకుండ రాణీసాహెబు కిప్పించవలెనని సూచించుచున్నాను.

ఝాన్సీరాజ్యమును చాలకాలమునుండి మన యధీనములో నుండెను. మేజరు రాస్ దాని నుత్తమస్థితికి దీసికొని వచ్చెను. ప్రభుత్వమువారు దానిని కలుపుకొనుటకు నిశ్చయించునెడల దీనిని కూడా సింధియాసర్కారుతో సమమైనస్థితికి తీసుకొనివచ్చుటకు మనకెట్టి కష్టములు నుండనేరవు.

సర్కారువారీప్రాంతమును నాయధీనమునం దుంచుటకు నిశ్చయించుచో నేనందుకు సిద్ధముగనే యున్నాను." కాని ఏలిసు దొర దీనికి కేవలము వ్యతిరేకముగా వ్రాసి లక్ష్మీబాయి నిట్లు సమర్థించెను.

"మనము ఓర్ఛారాజుతో నెట్టిసంధి జేసికొంటిమో అట్టి సంధినే ఝాన్సీరాజుతోకూడ చేసికొంటిమి. ఈరెండు సంధుల అశయములును నొకటియే యైయున్నవి. అట్టిస్థితిలో నొకరాజుకు దత్తతాధికారమిచ్చుటయు మరియొకనిని దిరస్కరించుటయు నుచితముగానేరదు. కోర్టు అఫ్ డైరెక్టర్లుకూడ 1836మార్చి 27వ తేదీనిగల పత్రములో స్వదేశసంస్థానాధీశులుదత్తతచేసికొనుటకుపూర్తియైనహక్కును కలిగియున్నారని స్పష్టముగా సూచించియున్నారు. బ్రిటిషు ప్రభుత్వమువారు పూర్వము తమకు గావించిన సహాయమునకు తమచేతనే రాజ్యపదవియం దుంచబడినవారి కిపుడు, యితర రాజవంశములతో సమానమైన ప్రాచీనత లేదను సాకుచే, హక్కులను తిరస్కరించుట కోర్టు అఫ్ డైరక్టరుల యాజ్ఞలకు విరుద్ధమనియు, వారి యుదాశయములను నాశన మొనరించునటే యనియు నాయభిప్రాయము" కాని యీకాగితము చాలాకాలమువరకును బుందేలండు ఏజంటు రికార్డులోనే పడియుండెను. మాల్కము తన రిపోర్టును సర్కారువారి కంపిఝాన్సీలో తగిన కట్టుదిట్టములను కావించెను. ఝాన్సీలో

మహారాజా సింధియా సైన్యములోని యారవ పటాలములోని కొంత భాగమును, బెంగాలు నేటివు ఇన్ఫెంట్రీలోని యొక పటాలమును నుంచుటకు నిశ్చయించెను. మరియు ఝాన్సి, కరేరా కోటలను రెంటిని కాపాడుటకు మరి నాల్గు పటాలముల నేర్పాటు జేసెను. ఝాన్సీ దర్బారులోని ప్రజలందరును దత్తపుత్రుని పేరనే పరిపాలన జరుగవలెనని పూర్ణవిశ్వాసముతో నుండిరి. మహారాజా గంగాధరరావు జీవించి యుండగనే పొలిటికలు ఏజంటు సమ్ముఖమందే దత్తవిధానము నంతను బూర్తిగా నడిపెను. అతడు బ్రిటిషుప్రభుత్వమువారికి లేఖనంపి దత్తత నంగీకరింపవలసినదని కూడ ప్రార్థనల నంపుకొనెను. ప్రభుత్వమువారు తప్పక దీని నంగీకరింతురనియే యతని విశ్వాసము; ఏలయన 1817 లో రామచంద్రరావుతో చేసిన సంధిషరతుల ప్రకారమతడు వంశపరంపరముగా ఝాన్సీ రాజ్యము ననుభవించుటకు హక్కు యివ్వబడెను. పైగా ఝాన్సీ చూపిన కృతజ్ఞతయు, బ్రిటిషు సర్కారువారి కనేక సమయములందు జేసిన సహాయసంపత్తును మరవుకు రాజాలవు.

చివర కనుకొనినట్లే జరిగెను. డాల్హౌసీ ప్రభువు ఝాన్సీ లాగుకొనెను. ఈ సందర్భములో నింగ్లీషు పార్లమెంటు మెంబరైన టారెన్సుదొర యిట్లు వ్రాయుచున్నాడు.

,,తాను దత్తతచేసికొనిన బాలునిపై కృపయుంచవలెననియు బాలుని తమ వశము జేయుచున్నా ననియు నతని మైనారిటీలో తల్లినే రీజెంటుగా నించవలసినదనియు కోరుచు మహారాజా గవర్నరు జనరలుకు వ్రాసెను. అత డప్పుడమలులోనున్న సంధిపత్రములోని రెండవ ఆర్టికిలును యెత్తిచూపెను. అది ఝాన్సీరాజ్య మతని వంశమునకు పుట్టుకచేతగాని రక్తస్పర్శగల బాంధవ్యముచేతగాని, దత్తత చేతగాని పరంపర వారసులైన వారికి చెందవలెననియే స్పష్టముగా చెప్పుచున్నది. మరియు నతడు “తా నెప్పుడును ప్రభుత్వముపట్ల జూపుచుండిన యకుంఠిత విశ్వాసమును దలంచియైనను బాలునిపై యాదరము చూపబడునని విశ్వసించెదను”. భారతీయుల విశ్వా

సము స్మరింపబడునవాడి భ్రమతో నతడు చనిపోవునట్లు చేసిరి కాని విలియంకోట నిరంకుశాధికారియైన గవర్నరు జనరలు విశ్వాసమును మరచిపోజాలునంతటి దృఢతరముగ నాంగ్లసామ్రాజ్యము భారతదేశమం దలముకొనెను.

ఝాన్సీ లక్ష్మీబాయి

౨

ఝాన్సీ పతనము

ఆహా! కాల మెట్టి విపరీతసంఘటనములను తెచ్చిపెట్టును! కాలచక్రమా! నీగతి నెవ్వరు నిరోధింప గలరు? పాదుషాలను ఫకీరులను జేయుటయు ఫకీరులను పాదుషాలను జేయుటయు నీకు దప్ప మరెవ్వరికి చెల్లును? రోగులుజోగులగుటయు జోగులు రోగులగుటయు నీ మహిమయేకదా! రోమక సామ్రాజ్యమును రూపుమాపితివి! పెరిషియను సామ్రాజ్యమును పాడుజేసితివి; అస్సీరియా సామ్రాజ్యము నంత మొందించితివి; మరి యెన్నింటినో మంటగలిపితివి. హైందవ సామ్రాజ్యముల నెన్నింటిని నీపొట్టబెట్టుకొనలేదు! ఇక మిగిలియున్న వానినిమాత్రము నాశము జేయకుండ నీ వెట్లూరకుండ గలవు? రాజ్యకాంక్ష లేనివారికికూడ రాజ్యకాంక్షను గలుగుజేయుట నీపనియే కాబోలును! పాపమాంగ్లేయులు భారతదేశమునకు వచ్చినప్పుడు రాజ్యమును సంపాదింపవలె ననెడి చింతయే వారికి లేదు. ఈ విషయమునే యింగ్లీషువారు విసుగులేకుండ పదేపదే చాటుచుండుటయు గూడ నాచారమయ్యెను! గవర్నరుజనరలు వారను హేస్టింగ్సు పరిపాలనకాలమున ప్రజలకును భారతదేశమునకు గలిగిన మహానర్థములవిషయమైఇంగ్లండులోని పార్లమెంటులోగూడ రాద్ధాంత సిద్ధాం

తములు జరిగెను. అప్పుడుగూడ నిట్లు రొలుగొత్తి చాటబడెను. "భారతదేశములో మారాజ్యమును విస్తరింపజేసికొనుటగాని అచ్చటి రాజ్యములను, దేశములను మాయధికారము క్రింద తెచ్చుకొనుటగాని బ్రిటిషు రాజనీతికిని, బ్రిటిషు ప్రతిష్ఠకును, బ్రిటిషువారి కోరికకును విరుద్ధములు" అహా! యెట్టి ధర్మపన్నములను థేమ్సుతోయము లుద్భవింప జేయగలవు! ఈధర్మపన్నములను చదివిన కొద్దికాలమునకే కారన్వాలీసు ప్రభువు టిప్పుసుల్తానుపై కురికి యర్ధరాజ్యమును కబళించెను. తిరుగ రెండేండ్లు పూర్తికాకమునుపే మిగత యర్ధభాగమును వెల్లస్లీ ప్రభువు మ్రింగివేసెను మరికొద్ది రోజులకే కర్నాటక ప్రాంతమును అయోధ్య నవాబువద్ద లాగుకొనిన ప్రదేశమును ఆంగ్ల రాజ్యములో గలిపివేయబడెను. ఇట్లు రాజ్యము విస్తరించుట జూచి కోర్టు ఆఫ్ డైరక్టర్లుత మసంతసమును వెలిబుచ్చియు నల్పకాలములో నింతరాజ్యము వచ్చుటచే సందేహా మనస్కులై భారతదేశమున తమరాజ్యమును వ్యాపింప జేయుటకు దమ కిష్టములేదని మరల ఘోషించిరి. ఆమిషనీపై కురికి కన్నిటిధారలను విడుచు వక్రరాజ్య మింతకన్న నెక్కుడు విచారమును వెలిబుచ్చజాలదు. తోడనే నేపాళయుద్ధము జరుపబడెను. బ్రహ్మదేశము, అస్సాము, కూర్గు, సింధు పంజాబు మొదలగు నవన్నియు గ్రమశః ఆంగ్లేయుల హస్తగతమయ్యెను. ఇంతలో డాల్హౌసీ ప్రభువు రంగము నలంకరించి ఈ యర్ధకృషి వ్యాపారమును సాంతముజేయ కంకణముబూనెను. ఇతడొక నూతనశాస్త్రమును కనుగొనెను. సంతానము లేకుండ చనిపోవు స్వదేశసంస్థానాధీశుల రాజ్యములకు స్వస్తిచెప్పి వాని నాంగ్లరాజ్యములో కలుపుకొనవలెను; దత్తతాధికారము కోరకే యేస్వదేశసంస్థానములు బ్రిటిషుప్రభుత్వమువారి యనుమతిని బడయవలెనో వానినిగూడ తమరాజ్యములో కలుపుకొనవలెను అని యతని సిద్ధాంతము. డాల్హౌసీప్రభువిట్లు బహిరంగముగా ప్రకటించెను. మొట్టమొదటనుంచియు మనయధికారములోనున్న ప్రదేశములమధ్య చిన్న సంస్థానములున్నచో నాసంస్థానాధీశులు నిస్సంతుగానున్నప్పుడు మన మాసంస్థానముల నాపోశనము బట్టి సమయము దొరికినపుడెల్ల మనరాజ్యము నభివృద్ధి జేసుకొనవలెను. ఇట్లు

మన ప్రభుత్వము నంతకంత కున్నతస్థితికి దేవలెను. ఈ చిన్నచిన్న రాజ్యములవలన మనకు చాలకష్టములుముగలవు. ఇవిమన రాజ్యమును బలపరచుటలేదు. సరిగదా మనకు కంటకముగా నున్నవి. దీనిని మనము కలుపుకొన్నచో మన కష్టములన్నియు దొలగిపోవును. మన ధనాగారములు వృద్ధిపొందును; బ్రిటిషు పరిపాలనములోని యఖండ సౌఖ్యమును ప్రజలు పొందును ఇది అయా రాజ్యములకుగూడ సర్వోత్కృష్టదశయనియే నా యభిప్రాయము. సమయము దొరికినపుడెల్లను జేతికి దొరికినంతవరకు రాజ్యములను దిగమ్రింగుచు బ్రిటిష్ ప్రభుత్వము నభివృద్ధిపరచుటకు దగిన సదుపాయములు వాటంతటవియే చేకూరినపుడు మన మెన్నడును వానిని జారవిడవగూడదు. స్వదేశసంస్థానముల కేవిధమైన వారసులుగాని లేకపోవుట, అసలైన వారసులులేనప్పుడు ప్రభుత్వమువారికి తెలియపరచినను హిందూశాస్త్రానుసారముగ వారు దత్తతచేసికొనుట; అను నీ రెండు యవకాశములను మనము పొంచియుండి చేపట్టవలెనేగాని యెన్నడును మరచిపోరాదు".

బుందేల్ఖండు ప్రభుత్వాధికారి (Political agent) మాల్కముదొర తన రిపోర్టును భారత ప్రభుత్వమువారికి పంపిన సమయమందు గవర్నరు జనరలుగా రయోధ్యప్రాంతములకు వెళ్ళియుండిరి. నాలుగైదు మాసములకైనను వారి యొద్దనుండి ప్రత్యుత్తరము రానందున మహారాణి లక్ష్మీబాయి మేజరు ఏలిసుద్వారా నొక యుత్తరమును భారత సర్కారుకు పంపించెను. దాని సారాంశ మిట్లుండెను. ఈ ప్రాంతములో నాంగ్ల ప్రభుత్వము వారు రాజ్యమును స్థాపించుటకు పూర్వమునుండియు నా మామగారగు శివరావు భావుసర్కారుకెట్లు సహాయము చేయుచున్నదియు ఝాన్సీ చరిత్రనుబట్టి తెలియగలదు. ఈ సహాయమునకు బదులుగా ప్రభుత్వమువారు మావంశముపై కృపాదృష్టిని బరపుటచే మాకు సదా కళ్యాణమే జరుగుచు వచ్చెను."

"1842 లో నాభర్తయగు మహారాజా గంగాధరరావుతో కలనల్ స్లీమను సంధిచేసికొనెను; ఆసంధితో 1817 లో రామచంద్ర

రావుతో ప్రభుత్వము చేసికొనిన సంధిషరతులు రద్దుకాలేదు. ఆ షరతులన్నియును బూర్వము ప్రకారమే పాలింపబడుననియును, ఆ షరతులవలన ఝాన్సీకి గలుగు లాభములన్నియు ఝాన్సీ రాజ్యమునకు తప్పకకలుగ గలవనియును నభయహస్త మిచ్చిరి"

"శివరావుభావు యొక్క సౌజన్యప్రవర్తనను, బ్రిటిషు సర్కారుపట్ల నతనికిగల యచంచల ప్రేమను, అతడు చనిపోవునపుడు ఝాన్సీ రాజ్యమును రామచంద్రరావు వంశపారంపర్య హక్కులతో ననుభవింపవలెనని ప్రకటించిన యిచ్ఛను స్వీకరించియే ప్రభుత్వమువారు పైన పేర్కొనబడిన సంధి చేసికొనిరి!" ఝాన్సీ సర్కారువారి ప్రేమయు, విశ్వాసమును దృఢతరమగుటకు గారణము పైనపేర్కొనబడిన సంధి వలన స్పష్టమగుచున్నది. ఏలయన రామచంద్రరావును, అతని వారసుడును ప్రస్తుతము సింహాసనముపైనున్న వాడును నగు శివరావుభావుయును వంశపరంపరా రాజ్యమున కధికారులు. అనగా వారి మోక్షప్రాప్తికిని వారి వంశము శాశ్వతముగా నుండగలందులకును వారు సంతు లేక దత్తత చేసికొనే యెడల దానిని ప్రభుత్వమువారు మంజూరుచేసి రనియే యర్థము."

హిందూశాస్త్రములు, చనిపోయిన తండ్రికి పిండప్రదానమును జేయుటకును శ్రాద్ధాదిక్రియలను జరుపుటకును ఔరసపుత్రునితో సమానాధికారమునే దత్తపుత్రునికిని యిచ్చుచున్నవి. ఈ విధముగా దత్తతచేసికొను నాచారము భారతదేశమంతట ననాదిసిద్ధముగా నేర్పడియున్నది. ఈవిధి ననుసరించియే నాభర్త నవంబరు 15 వ తేదీని దివాను నరసింహారావు, లాలా హేరీమల్లు, లాలా లట్టీచందు మొదలగు ననేకసత్పురుషుల సమ్ముఖమున నన్ను పిలచి యిట్లు చెప్పెను. "నాశరీర స్వాస్థ్యము పూర్తిగా చెడిపోయెను; ఎట్టి యౌషధముల వలనను నాకు లాభము కన్పించుటలేదు. కనుక మన సింహాసనము నధిష్ఠించుటకు మన వంశమునకు జెందిన బాలునెవనినైనను హిందూశాస్త్రానుసారముగ బెంచుకొనవలెనని నాకు యిచ్ఛగలదు."

"అప్పుడు నాభర్త రామచంద్రరావు బాబాను పిలచి వాని పుత్రులలో నొకడగు వాసుదేవరావు పుత్రుడైన ఆనందరావను నైదేండ్ల బాలుని దత్తతచేసికొన నిశ్చయించెను. అనంతరము పండితులు, విద్వాంసులు, శాస్త్రజ్ఞులు మొదలగు ననేకమంది యాశీర్వాదములతో దత్తతవిధానము జరిపింపబడెను. మరునాడు ప్రాతఃకాలమున పండిత వినాయకరావు సంకల్పముజెప్పెను. ఆనందరావు తండ్రియైన వాసుదేవరావు యధావిధిగా పుత్రదానము చేసెను. ఈపుత్రునికి దామోదరరావు గంగాధరరావుఅను నూతన నామకరణము సంగబడెను; ఇట్లు దత్తవిధి పూర్తిచేయబడెను."

"మహారాజు అజ్ఞానుసారము మేజరుఏలిసు, కప్తనుమార్టిన్ గార్లకు దత్తహోమసమయమున రాజమహాలు నలంకరింపవలెనను నాహ్వానము పంపబడెను. నవంబరు 16 వ తేదిని వారిరువురును 1(గంటలకు రాజమహాలుకు వచ్చిరి. ఆ సమయమునందు నాభర్త సర్కారు వారికి పంపించిన పిటీషను చదివి వినిపింపబడెను. మేజరుఏలిసు మహారాజు యిచ్ఛానుసారముగా సమస్తవిషయములను సర్కారుకు తెలియజేసెదనని వాగ్దానము చేసెను."

"నవంబరు 21 వ తేదీ సోమవారమునాడు నాభర్త మరణించెను. అతని పితృక్రియల నన్నిటిని దామోదరరావు గంగాధరరా[illegible] జరిపెను."

"ఈబాలుని నాభర్త బ్రిటిషుప్రభుత్వమువారి కృపాదృష్టి[illegible] యధీనము చేసెను. అతని రక్షణయును, పాలనాభారమును ప్రభుత్వముపైననేకలవు. నేను సర్కారువారి నిట్లు కడసారి ప్రార్థించుచున్నాను. సర్కారువారు రేప్రకారము దతియా, ఓర్ఛా, జాలౌన రాజులు చేసుకొనిన దత్తత అన్నిటి నంగీకరించిరో అప్రకారమే యీదత్తతను కూడ నంగీకరింప వేడుచున్నాను. ఝాన్సీ సంధిపత్రములలో "హమేశా" "సదా" యను శబ్దము[illegible] ప్రయోగింప బడెను. ఈ శబ్దముపై నుదహరింపబడిన రాజు[illegible] సంధి పత్రములో లేనేలేదు. కనుక దత్తత చేసికొనుటకు వారి క[illegible]

జరికన్నను మాకే యొక్క యధికారము గలదు." ఈయుత్తరము గవర్నరుజనరలుగారికి పంపబడెను. 1854 లో డాల్హౌసీ కలకత్తాకు తిరిగివచ్చెను; ఝూన్సీని గురించి వాదప్రతివాదములుజరిగెను; సర్కారువారి పరరాజ్య సంబంధములను చర్చించు (Foreign Minister) మంత్రియైన గ్రాంటుదొర ఝూన్సీని గురించి యొక సంక్షిప్త చరిత్రను తయారు చేయించెను. ఇందులో ఝూన్సీ ప్రాచీనతయు, ఝూన్సీ బ్రిటిషు ప్రభుత్వములకు గల సంబంధమును సూచింపబడు ఝూన్సీ రాజ్యమును బ్రిటిషు రాజ్యములో గలిపివేయవలెనని నిర్భయముగా, నిర్మొగమాటముగ సమర్థింపబడెను.

ఇట్లొకమూల కలకత్తాలో డాల్హౌసీ ప్రభువుసభలో ఝూన్సీ విచ్ఛేదనమునకు తంతు నడుపబడుచుండ మరియొకవంక ఝూన్సీరాజమహలులోని వారందరును రేయుంబవళ్ళు దత్తపుత్రుని భావిదశయేమి కానున్నదో, ముందేమి రానున్నదోయని విచారించుచుండిరి. మరల 1854 లో 16వ ఫిబ్రవరి తేదీని మరియొక వుత్తరము ప్రభుత్వము వారి కంపబడెను. ఈసారి మాల్కము యీయుత్తరముతో బాటొక యుత్తరము వ్రాసి ప్రభుత్వమువారికి 27వ ఫిబ్రవరి తేదీని పంపించెను. ఈ సారి ఇతడు ఝూన్సీరాణీని సమర్థించుచు వ్రాసెను. కొద్దిరోజుల క్రితమే ఝూన్సీకి వ్యతిరేకముగా వ్రాసిన మాల్కము మరల యిట్లు వ్రాయుట ఆశ్చర్యకరమైన విషయము. గాని ఏమి లాభము! పంటలు ఎండిపోయెను! వర్షములు వర్షించెను! అనుసామెత ప్రకారమిది 'చావుతెలివి' యయ్యెను. అతడు మొట్టమొదటనే యిట్లు వ్రాసినచో వ్యవహారము శృతిమించకుండ నుండెడిది. ఫిబ్రవరి 28 వ తేదీ మాల్కము యొక్క వుత్తరము కలకత్తా పంపబడెను ఫిబ్రవరి 27వ తేదీని కలకత్తానుండి ఝూన్సీ రాజ్యము నూడ బెరుకవలె నను హుకుం జారీచేయబడెను.

లక్ష్మీబాయికి గొంత ధైర్యము చేకూరెను; ఈసారి తనకు తప్పక న్యాయము జరుగుననియే యామె యెంచెను. ఆశయే మానవుని పాలిటి కల్పవృక్షముకదా! చివర కీకల్పవృక్ష మాముదపువృక్ష

మయ్యెను.! తా నొకటి తలచిన దైవము మరియొకటి తలచెను! వెంటనే మేజరు మాల్కాము ఏలీసుదొరకిట్లు యిస్తిహారును జారీచేసెను. “1853 నవంబరు 21 వ తేదీని మహారాజా గంగాధరరావు చనిపోయెను. అతడు మరణించుటకు పూర్వమే యొక బాలుని దత్తత చేసికొనెను. కాని దానిని శ్రీమాన్ గవర్నరు జనరలుగారు మంజూరు చేయలేదు కనుక భారత ప్రభుత్వమువారి 1854 మార్చి 2 వ తేదినాటి యాజ్ఞానుసారము ఝాన్సీరాజ్యము బ్రిటిషురాజ్యములో కలిపివేయబడెను. ఇందుమూలముగా సమస్త ప్రజలకును తెలియజేయడ మేమనగా: ఇపుడు ఝాన్సీప్రాంత మంతయు బుందేల్ఖండు ప్రభుత్వాధికారియైన మేజరు ఏలిసు అధీనము చేయబడెను. ఝాన్సీప్రాంత ప్రజలందరును యిప్పుడు తాము బ్రిటిషుప్రభుత్వాధికారము క్రిందనున్నట్లు తెలిసికొని మేజరు ఏలిసుకు కప్పము కట్టుచు సంతోష సౌఖ్యముల ననుభవింతురుగాక !”

ఈ దుర్వార్త మహారాణి లక్ష్మీబాయి చెవిని బడుటతోడనే యామె దుఃఖాక్రాంతయై మొదలు విరిగిన చెట్టువలె నేల గూలెను. మేజరు ఏలిసు లక్ష్మీబాయి నూరడించుటకు ప్రయత్నించి “పొలిటికలు రేజంటు ఆజ్ఞానుసారముగా మీ కుచిత సన్మానము జరుగగలదు; మా ధర్మ నిర్వాహణము నందు మీపట్ల యుదారభావముతోనే ప్రవర్తించెదము” అనువాక్యములను నుడివి వెడలిపోయెను.

పుత్రశోకము! భర్తృవియోగము; రాజ్యనాశనము; శత్రువే మిత్రునివలె బుజ్జగింప బ్రయత్నించుట ! ఆహా ! లక్ష్మీబాయి కెన్ని కష్టములు దాపురించెను! ఇక ముందెట్టి తుపానులు సంభవింపనున్నవో యెవ రెరుంగుదురు ! లక్ష్మీబాయి కొంతసేపటికి తెలివి దెచ్చుకొని తలపంకించుచు శోకాకుల మగ్నమానసయై “కానిండు యేమివచ్చినను వచ్చుగాక ! నేను నాఝాన్సీ నిచ్చుదానను కాను” అని దృఢనిశ్చయముతో బలికెను.

ఝాన్సీరాజ్య మిట్లు మ్రింగివేయబడెను. బ్రిటిషుప్రభుత్వము వారు రాణీలక్ష్మీబాయి కీక్రిందియేర్పాటులను గావింపవలెనని మాల్కాము సూచించెను.

మహారాణి లక్ష్మీబాయికి ఝాన్సీ ఖజానానుండి గాని యామె కోరునట్టి మరెచ్చటనుండిగాని నెలకు 5000 రూప్యముల చొప్పున నామె జీవించియున్నంతకాల మియ్యవలెను.

2. ఝాన్సీలోని రాజమహలును మహారాణి లక్ష్మీబాయి నివసించుట కిచ్చివేయవలెను; దానిపై యామెయే ప్రభ్విగా నంగీకరింపబడును.

3. మహారాణి లక్ష్మీబాయి జీవించియున్నంతకాలమామెపై గాని యామెనౌకర్లపైగాని బ్రిటిషుసర్కారువారి కెట్టి అధికారమును లేదు.

మహారాజా గంగాధరరావు యిచ్ఛానుసారముగా నతని నిజధనములో ఝాన్సీరాజ్యమునకు రావలసిన బాకీసాకీలు పోనుమిగిలినదియు, సమస్తజవాహిరీ (Jewelry) యు లక్ష్మీబాయికే యిచ్చివేయబడును.

పైన వివరింపబడ్డ సూచనల నన్నింటిని డాల్‌హౌసీ ప్రభువు అంగీకరించెను. కాని గంగాధరరావు నిజసంపత్తిని గూర్చియు, రాజ్యములోనున్న జవాహరీనిగురించియు నిట్లు తీర్పు చెప్పెను. "గంగాధరరావు దత్తపుత్రునకు రాజ్యాధికారము లేకపోయినను అతని నిజసంపత్తికిని, రాజ్యములోని జవాహిరీకిని అతడే యధికారి యగుచున్నాడు. కనుక నీసంపత్తు మహారాణి లక్ష్మీబాయి కివ్వబడదు."

ఈ యాజ్ఞల ననుసరించి ఝాన్సీ పొలిటికల్ యేజంటు ఝాన్సీ ఖజానానుంచి ఆరులక్షల రూప్యములను తీసి దామోదరరావుపేర ఇంగ్లీషువారి ఖజానాలో జమకట్టించెను. దామోదరరావు మేజరు అగుటతోడనే యీ ద్రవ్య మతనికి వడ్డీతో సహా యిచ్చి వేయబడును; ఝాన్సీ రాజ్యములోని సమస్త జవాహిరీయును వెండి బంగారునగలును "దామోదరరావు కొరకు లక్ష్మీబాయి యధీనమం దుంచబడును."

రాజ్యమే పోయినపుడు రాజవైభవము మిగులుట దుర్లభము కదా! చంద్రుడే లేనపుడు చంద్రికలె యెట్లుండును! రాజారామ

చంద్రరావు అనంతరమునుండియు ఝాన్సీ రాజు లందరును కోట లోనే నివసించుచుండిరి. ఇప్పుడు పొలిటికల్ యేజెంటు ఆజ్ఞచే మహారాణి లక్ష్మీబాయి పురాతన ఝాన్సీ కోటను విడిచి పట్టణము లోని రాజమహాలులో నివసింపవలసి వచ్చెను. హాతవిధీ! నిన్ను దూరిన లాభమేమి? నీ వెంత చేయ దలచితివో చేయుము. చూచెదను గాక! అనినట్లు లక్ష్మీబాయి కష్టములను దిగ మ్రింగుచుండెను. బ్రిటిషు గొడ్డలి తన పనిని ప్రారంభించెను! ఇంగ్లీషువారు ఝాన్సీ సైన్యము నూడబెరికి యాంగ్ల సైనికులను నియమించిరి; బంగాళా దేశపు కాల్బలములోని 12 వ పటాలమును కోటను రక్షించుటకు నియమించిరి. అవసరమునుబట్టి యితర బందోబస్తులకు గూడ నేర్పాట్లు చేయబడెను. అనేక శతాబ్దములనుండియు ఝాన్సీ కోటలో సేక రింపబడిన యుద్ధసామగ్రి యంతయు నాశముగావింపబడెను. నీస్వా కాలమునాటి గొప్పగొప్ప మరఫిరంగులన్నియు నిరుపయోగము చేయ బడెను. అనేక పురుషాంతరములనుండి ఝాన్సీ రాజ్యమును సేవిం చుచున్న యోధగణము జీతములను తీసికొని ఝాన్సీ కోటను వీడి పోవునాడు „అహా! తల్లీ! ఝాన్సీ! నీకెంత గతిపట్టెను అని బోరున నేడ్చుచు దమతమ యిండ్లకు బోయిరి.

ఇంత జరిగినను, మేజరు స్కీనును ఝాన్సీ రాజ్యమునకు కమి షనరుగా నియమించినను గూడ ఝాన్సీ లక్ష్మీబాయి శ్వేతజాతి వారు సత్యప్రియులనియు, నీతిమంతులనియు, దన కింకను న్యాయము కలుగగల దనియు విశ్వసించు చుండుటచే నుమేషచంద్ర బెనర్జీ యను నొక బంగాళా దేశపు వకీలును, మరియొక యూరపియ నును 60,000 రూప్యములిచ్చి లండను నగరమునకు బంపి కోర్టు ఆఫ్ డైరక్టర్లకు దనసమస్యను నివేదింప నియోగించెను. వీరచ్చటకు బోయి యేమిచేసిరో యనుమంతయు నేటివరకును వెల్లడి కాలేదు. చివరకు కోర్టు ఆఫ్ డైరక్టర్లుకూడ ఝాన్సీరాజ్యమును దిగమింగుట కంగీకరిం చిరి. అంతటితో బ్రిటిషున్యాయము పూర్తియయ్యెను.

ఇక లక్ష్మీబాయి విచారమును వర్ణింపతరముగాదు. „ఇదం

బ్రాహ్మ్య మిదంక్షాత్రం' అను నార్యోక్తి ననుసరించి యీమె బ్రాహ్మణతేజమునే గాక క్షాత్రతేజమునుగూడ చిరతప్రాయము నుండియు నలవర్చుకొని నట్లిదివరకే చూచియుంటిమి. స్వరాజ్యసంపాదనాభిలాష యీమె హృదంతరాళమున రేయింబవళ్లు జాజ్వల్యమానముగా ప్రజ్వలించుచునే యుండెను. విమల, రాణీసంయుక్త, రుద్రమాదిదేవుల చరిత్రలామె కనుసన్నల మెలగుచునే యుండెను. భర్తృవిహీనయై, నిస్సహాయయై, నిరాయుధ గావింపబడిన పదునెనిమిదేండ్ల బ్రాహ్మణబాలిక యెక్కడ! సార్వభౌములను, సామ్రాజ్యములను నొక టొకటిగా స్వాహాచేయుచున్న బ్రిటిషుప్రభుత్వ మెచ్చట! లక్ష్మీబాయి బుద్ధి కుశాగ్రబుద్ధి; ఆమె యీ విషయముల నన్నిటిని గ్రహించి పొంగిపొంగి వచ్చుచున్న క్షాత్రము నాపుకొని "క్షాత్రమా! సమయము వచ్చువరకు విశ్రమింపుము" అని బుజ్జగించి ప్రస్తుతము బ్రాహ్మణధర్మమునే పూనెను. ఆమె యనుదినము ప్రాతఃకాలముననే బ్రాహ్మీముహూర్తమందు మేల్కాంచి నాలుగుగంటలకే స్నానాదికములను గావించుకొని యెనిమిది గంటలవరకును పూజాగృహమున పూజలుసల్పి రాజమందిరమునుజేరి కొంతసేపు గుఱ్ఱపుస్వారి చేయును. 11 గంటలకు తిరిగి స్నానముచేసి దానధర్మములను గావించుకొని భోజనముచేయును. తరువాత కొంతసేపు విశ్రమించి మూడుగంటలవరకును రామకోటివ్రాసికొనుచు రొట్టెకొరకు గోధుమపిండి యుండలు చేసికొనుచుండును. రాత్రియెనిమిది గంటలవరకును పురాణాదికములను వినుచుండును. ఈకాలమందే ఆమె యితరులతో మాట్లాడవలసిన విషయములను మాట్లాడును. పురాణముపూర్తియగుటతోడనే మూడవసారి స్నానముచేసి తన యిష్టదేవతాప్రార్థనసల్పి ప్రసాదమును స్వీకరించును. తరువాత నామె శయనించును. ఇట్లామె యీ కాలమం దసిధారా వ్రతచర్యను జరుపుచుండెను! రాజ్యవైభవమును, సమస్త రాజ్యభోగములను త్యజించి వైరాగ్యవృత్తినిస్వీకరించి, కేవల మీశ్వరారాధనయందే మునిగియుండి సనాతన హిందూధర్మానుసారముగా పూజాపునస్కారములతోను పురాణపఠనములతోను కాలము బుచ్చుచుండెను. ఇట్టిస్థితిలో లక్ష్మీబాయి తన దత్తపుత్రు

డైన దామోదరరావు కుపనయనము జేయవలసి వచ్చెను. కాని దామోదరరావు పేరనున్న ఆరులక్షల రూపాయిలును ప్రభుత్వ ఖజానాలోనే జమకట్టబడెను. అందులో నొక లక్ష రూపాయిలను ఖర్చులకొరకిమ్మని రాణికోరెను. కాని ప్రభుత్వమువారు దామోదరరావు పెద్దవాడైన తరువాత తమపై దావా తెచ్చుననియు నలుగురు పెద్దమనుష్యులను జామీనిచ్చినగాని ధనము నీయజాలమనియు జబాబుచెప్పిరి.

స్వాతంత్ర్యలక్ష్మిచే బరివేష్టింపబడి సదా యామె కైవారముల నొందుచుండిన లక్ష్మి కాపలుకులు ములుకులవలె నాటి క్రోధాంభఃకణజాలములు నేల వ్రాలెను. ఆమె చివరకప్పుచేసి యాధనముతో దామోదరరావు కుపనయనము గావించెను.

ఝాన్సీ లక్ష్మీబాయి

3

విప్లవము

ఝాన్సీరాజ్య మాంగ్లేయుల హస్తగతమైన తరువాత రెండు వత్సరములు గడచెను. లక్ష్మీబాయి వైరాగ్యవృత్తిని దిన మొక యుగముగ కాలము గడపుచుండెను. డాల్హౌసి రాజ్యములను గలుపుకొనుటకు కాలము చాలక పరితపించుచుండెను. ఇంతలో నతడు హిందూదేశమును వీడి 1856 లో నింగ్లండు వెడలి పోయెను. కానింగు ప్రభువు గవర్నరుజనరలుగా వచ్చెను. డాల్హౌసీప్రభువు రాజనీతిచే దేశమట్టుడికి నట్లుడికిపోవుచున్న దనుసంగతి నతడు కనిపెట్టెను. ఈ యగ్నిపర్వత మెప్పుడో విజృంభింపక మానదని యతడు గ్రహించిరేమో భారతవర్షమునకు పయనమగుచు నిట్లు ప్రకటించెను. ,,నాశాసన కాలములో భారతవర్షమున సంపూర్ణ శాంతి

ప్రబలునుగాక యని నే నభిలషించుచున్నాను. భారత రాజకీయా కాశమండలముననొక చిన్న మేఘగంభీరధ్వని ప్రారంభించి యది వాయువేగమున నాకాశ మంతట నల్దిశల నొక్కుమ్మడి వ్యాపించి నిరంతర ధారాప్రవాహముగా వర్షించి మనలను ముంచివేయు నని నే నెరుంగుదును.'' చివర కిదియే యథార్థమయ్యెను.

1857 వ వత్సరము ప్రారంభించెను. భారతదేశ రాజలోక మున రాజుచున్న యసంతోషాగ్నికి వాయుదేవుడు కూడ సహాయ మయ్యెను. సిపాయిలలో నొక చర్చ ప్రారంభమయ్యెను. వారు నోటితో కొరకవలసిన తూటాలకు ఆవు, పంది కొవ్వులు పూయ బడెను హిందువైనను మహమ్మదీయుడైనను సరే వీనిని నోటితో గొరకవలెను. అనగా జాతి భ్రష్టుడు, మతభ్రష్టుడు, ధర్మభ్రష్టుడు, కావలెను;'' అను నాందోళన వారిలో బయలుదేరెను. విప్లవమునకు నిజకారణము కానిం గు ప్రభుత సూచించెను. బలవంతముగా నాంగ్ల ప్రభుత్వములో గలిపివేయబడిన స్వదేశ సంస్థానాధిపతులందరును మొదటినుండియు ప్రభుత్వముపై కారములు మిరియములు నూరుచు హుంకరించుచు గాలముకొరకు వేచి యుండిరి. ఇప్పుడు ప్రభుత్వ సేనలలో నున్న హిందూమహమ్మదీయ సిపాయిలకే ధర్మచ్యుతి సం భవించెను. దీనిచే వారి మనస్సులు క్షోభించెను; వెంటనే విప్లవము బయలుదేరెను.

మొట్టమొదట బంగాళాదేశములోని బర్హాంపూరు పటాలము తిరుగబడి త్రోవచూపెను. ఈ వృత్తాంతము దేశమంతట క్షణిక ములో ప్రాకిపోయెను. విప్లవ మంతకంతకు ప్రజ్వలించి మీరటు, ఢిల్లీ, కాన్పూరు, కాశీ, అల్లాబాదు మొదలగున వన్నియు విప్లవ కణముల నందుకొనెను. ఢిల్లీలోని యంతిమఫాదుషా తిరుగ సింహాస నాసీనుడై తన సంపూర్ణాధికారమును చలాయించుచుండెను. ఫిరోజి పూరు, బరేలీ, మురాదాబాదు, శాహజహాన్పూరు, లక్నో మొదలగు ననేక పట్టణములలో విప్లవము ప్రారంభమయ్యెను. బ్రిటిషు ప్రభు త్వమువారిచే రాజ్యభ్రష్టులు కాబడి శోకాకులమానసులై యున్న

నానాసాహేబు, అయోధ్యనవాబు మొదలగు రాజవంశములవా రందరు నీవిప్లవకారులలో గలసిపోయి స్వరాజ్యయుద్ధమును బ్రకటించిరి.

ఈవిప్లవవార్త ఝాన్సీకి చేరెను. అచ్చట బంగాళాదేశీయుల కాల్బలము 12 వ పటాలమును, 14 వ గుఱ్ఱపు దళమును, ఒక మర ఫిరంగిశాలయు నుండెను. ఈ సేనలకు ముఖ్యాధికారి కప్తను డన్లపు దొర. అతని సిపాయి లెన్నడును విప్లవములో జేరరనియే యతడు విశ్వసించుచుండెను. 18 వ మే తేదీవరకు నచ్చట విప్లవచిహ్నము లేవియును కానరాలేదు. కమిషనరుస్కీనుకూడ బ్రిభుత్వమువారి కిట్లు తెలియజేసెను. "ఝాన్సీలో యుపద్రవము సంభవించుట కింతవరకు నెట్టి కారణములును గానరావు; ఇక్కడి సైనికులు చాల వినయవిధేయతలు కలవారు; వారు ఢిల్లీ, మీరటులలో జరిపించిన విప్లవ సైన్యముల నసహ్యించుకొనుచున్నారు: ఇచ్చటి చిన్నచిన్న స్వదేశ సంస్థానముల వలన గూడ మనకెట్టి భయమును లేదు. ఓర్ఛా ఛత్రిపూరు, అజయఘరురాజు లందరును మైనరులు; తక్కిన రాజ్యములలో మనము తగిన కట్టుదిట్టములను చేసికొంటిమి; కనుక నిక్కడ క్షేమము సురక్షితముగ నుండుమనియే నావిశ్వాసము; నేనిచ్చటి ప్రజల యందు దృఢనమ్మకము గలిగియున్నాను.", అతడు మరల మే 30వ తేదీని, జూన్ 3వ తేదీని కూడ నిట్లేవ్రాసెను.

ప్రభుత్వమువారు యెన్నికండ్లతో జూచికొనుచున్న మా జూన్ 4వ తేదీని ఝాన్సీలో విప్లవము ప్రారంభమయ్యెను. 7వ పటాలములోని గురుబక్షు అనునొక హావల్దారు కొంతమందిసిపాయిలను తీసికొని స్టారుఫోర్టులో బ్రవేసించి తుపాకులు, ఫిరంగులు, మందుగుండుసామాను మొదలగు యుద్ధసామాగ్రినంతను తీసికొని విప్లవజెండాను లేవనెత్తెను. కప్తను డన్లపుయీవార్త విని మిగిలిన సేవను తీసికొని కోటను పట్టుకొనవలెనని నిశ్చయించెను. కాని కోటలోని యుధ సామాగ్రి నంతను, ఖజానాలోని ధనము నంతను విప్లవకారులు మొట్ట మొదటనే జాగ్రత్త పెట్టుకొనిరి, కోటను రక్షించు పహారా యం

యు విప్లవకారులలో కలిసిపోయెను. ఈ భయానక చిహ్నములను
చి ఆంగ్లేయులందరును డేరాలను వీడి పట్టణములోనికి బోయిరి.
క్కడనుండి కమీషనరు ఆజ్ఞప్రకారము వారందరును పిన్నపాప
తో కోటలోనికి ప్రాణరక్షణార్థమై వెడలిరి. డన్లపు తమసహాయా
మై కొంతసైన్యమును పంపమని నౌగావులోనున్న సైన్యాధికారి
క యుత్తరమువ్రాసెను. మరువాడు కప్టెనుస్కీను గార్డనను దన
ప్రతో రహస్యసంభాషణలను సలిపి కోటలోనికి బోయిరి. డన్లపు
టెలరునుకూడ వెంటబెట్టుకొని మిలిటరీకవాతుచేయుస్థలమునకువెళ్ళెను
వారక్కడ చేరినతోడనే పన్నెండవ పటాలపు సిపాయిలు వారిద్ద
రను గుండ్లతో పేల్చివేసిరి. ఝాన్సీసైన్యాధికారి నిట్లు చంపివేసి
విప్లవకారులు మరికొంతమంది ఆంగ్లేయులనుగూడ చావమోదిరి.

ఆంగ్లాధికారులందరును తమ ప్రాణములను దక్కించుకొను
టకు కోటలో దాగొనియుండిరి; వీరు సుమారు 60 మంది వరకునుండిరి
కమీషనరు స్కీను వీరందరకును తుపాకులు, గుండ్లు, మందు మొద
లైనవానిని సరఫరాచేసి తమ ప్రాణములను రక్షించుకొనుటకుతయారు
చేసెను. కోటతలుపులను కట్టుదిట్టముగా మూసివేసిరి. విప్లవకారులు
ఝాన్సీలోని దొరలుండు బసలను విధ్వంసముచేసి కోటమీదికి వచ్చిరి:
కోటలోనివారు విప్లవకారుల నాటంకపరుచుటకు ప్రబలప్రయ
త్నములను చేసిరి. కాని విప్లవకారుల బలము హెచ్చుగా నుండెను;
వారితోపోరుట నిరుపయోగమని గ్రహించి మహారాణి లక్ష్మీబాయి
సహాయమును కోరుట కిద్దరు దొరలు పంపబడిరి; కాని వారుదారిలో
విప్లవకారుల చేతులలో బడిరి.

కమిషనరు స్కీను సాగోరు, గ్వాలియరు మొదలగు స్థలము
లకు సహాయముకొరకువ్రాసెను. కాని యెచ్చటనుండియుసహాయము
రాదయ్యెను! విప్లవకారులు కోటపైకురుకుటకు సిద్ధముగా నుండిరి;
లోపలివారుకూడ రక్షణకెన్నియో ప్రయత్నములను జేయుచుండిరి.
లోపలికిబోవుట అసాధ్యముగనుండెను; విప్లవకారులు గుప్తమార్గముల
ద్వారమున లోనికి బోవలెనని చూచుచుండిరి. చివరకు గుప్తమార్గ

మును దెలిసికొని వారు లోపలకు బ్రవేశించిరి; విప్లవ కారులు శూరత్వ
ముతో యుద్ధముచేయుచు కోటనుసమీపించుచుండిరి. కాని యింకను
కోటతలుపులను పగులగొట్టుటకు సాధ్యము కాక యుండెను. గార్డను
సాహెబు లోపలినుండి కిటికీలగుండ విప్లవకారులపై గుండ్లవర్షము
గురిపించుచుండెను. చివర కొక విప్లవకారుడు గార్డనుపై గురిపెట్టి
యతనిని గూల్చెను. దానితో కోటలో హాహాకారములు బయలు
దేరెను. కోటలోనివారందరును హతాశులై చిందరవందర కాజొచ్చిరి.
ఇంతలో వారివద్దనున్న ఆయుధసామగ్రియు మందుగుండు సామాను
అంతమయ్యెను. విప్లవకారులలోముఖ్యుడగు అహ్మదుహుస్సేను విజృం
భించి కోటలో చాలభాగమును దన వశము జేసికొనెను. ఆంగ్లేయు
లపుడు నిస్సహాయులై సంధిప్రయత్నములను జేసిరి.

జూన్ 7 వ తేదీ యుదయమున అహ్మదుహుస్సేను కోట
గుమ్మమువద్దకు వచ్చెను. అతడు తన ప్రతినిధియైన సులేమహమ్మదు
అనునొక హకీమును పంపగా స్కీనుసాహేబు కోటతలుపును దెరచి
బయటకువచ్చి "మాకెట్టిదుఃఖమును కలుగజేయకుండ మమ్ము సాగరకు
పోనిండు" అని ప్రార్థించెను. హకీము సులేమహమ్మదు దాని
కొప్పుకొని "మీరు సమస్తఆయుధములను విడిచిపెట్టి, కోటను ఖాళీ
చేసి బయటకు వచ్చుచో మీకు మేమెట్టి యపకారమును గలుగ
జేయము" అని ఖురానుతోప్రమాణముజేసెనట! ఆంగ్లేయులు విప్లవ
కారుల ప్రతినిధి చెప్పినమాటలను సత్యమని నమ్మి నిరాయుధులై
కోటను విడిచి పైకివచ్చిరి. కాని విప్లవకారులు తమ వాగ్దానములను
గాలికెగురగొట్టి ఘోరకార్యముల కొడిగట్టిరి; నిరాయుధులైన ఆంగ్లే
యులను ఖైదుచేసి పట్టణమంతయు త్రిప్పిరి. ఇంతలో నొక యాశ్వి
కుడు వచ్చి రిసాల్దారు ఆజ్ఞప్రకారము వారిని చంపివేయవలెనను
సందేశము తెచ్చెను! చివర కాంగ్లేయులు భయపడినట్లే జరిగెను.
విప్లవకారులు ప్రతిజ్ఞాభంగమునకు వెరువక వారినందరను వరుసగా
చంపివేసిరి.

మహారాణి లక్ష్మీబాయి బ్రాహ్మణధర్మమును బూని

దినములను గడపుచున్న సంగతి మనమిదివరకే వినియున్నాము. కాని యీ విషమపరిస్థితులం దామె యేమి చేసెను? ఎట్లు ప్రవర్తించెను? ఈ విప్లవములో నామెకు సంబంధ మేమి కలదు? ఝాన్సీలో జరిగిన హత్యల నామె యామోదించెనా? బ్రిటిషుప్రభుత్వముపట్ల ఆమె యెట్లు ప్రవర్తించెను? అను విషయములె యామె చరిత్రకంతకును ప్రధానాంశములు, శిరోభూషణములు. ఆమె బ్రాహ్మణ ధర్మమును బూనినను స్వరాజ్య, స్వధర్మాభిలాషను వీడలేదు. కాని యెట్టి రాజకీయదృష్టియును లేక జేరిన విప్లవకారుల మూకవలె నామె యెట్లు ప్రవర్తింపగలదు? దూరదృష్టి కామె పెట్టినది పేరు! ఆమె జన్మతో వీరవనిత; శౌర్యరాశి, ప్రతాపశాలిని. ఇన్నియున్నను రాజనీతి నెరుగనిచో నివి రాణింపజాలవు. కార్యసాధనల నెరుగనిచో కార్యములెట్లు సఫలము కాగలవు? ఆమె నీతి విశారదత్వ మిచ్చటనే కాన్పించుచున్నది. చుట్టును విప్లవకారు లలముకొని యున్నను నామె చలింపలేదు. వివేకమును వీడలేదు; ఆమె ఆత్మనిగ్రహమును బూనియుండెను. రాజ్యతంత్రోపాయములగు సామ, దాన, భేద, దండోపాయములను చతురోపాయములును నామెకు క్రొత్తవి కావు. కనుక నామె పరిస్థితుల నవలోకించుచు నావంతయు తొందరపడక చేతనైనంతవరకు ప్రభుత్వమువారికే సహాయము చేయుచుండెను.

ఆంగ్ల చరిత్రకారు లీమె విషయమై యీసందర్భమున వ్రాసిన వ్రాత లసత్యములు; అసందర్భములు; ప్రమాణరహితములు; నిందాభూయిష్టములు. ఆమెను గురించి మాంటుగామెరీమార్టిను "మహారాణి లక్ష్మీబాయి విగ్రహారాధకురాలు; అపరాధులను క్షమించుట యనునది ఆమెధర్మమం దెచ్చటను చెప్పబడలేదు. ఉత్తరాధికార దత్తత విషయములలో హిందూశాస్త్రములను మంటగలిపి ప్రభుత్వమువారు తన కపకారము జేసిరని యామె విశ్వసించి విచారగ్రస్తురాలై స్త్రీ పురుషమర్యాదను విడచి, వయస్సును మరచి సార్వభౌమ ప్రభుత్వముతో ఘోరయుద్ధమునకు దలపడెను. ఈ కార్యములో నామె తన ప్రాణములనుగూడ గోల్పోవుట తథ్యమను విషయము నెరుంగక పోలేదు" అని The Indian Empire అను గ్రంథములో వ్రాసి

యున్నాడు. ఇట్టి యసత్యవార్తల నాంగ్లచరిత్రకారులుకూడ గ్రహించుచున్నారని యతడెరుగకున్నాడు! మేలిసను "సిపాయిచరిత్ర" అను గ్రంథములో నిట్లు వ్రాసెను. "బ్రిటిషుప్రభుత్వమువా రామె క్రోధమును వాదప్రతివాదములను ఉదాసీనతతో నిర్లక్ష్యము చేసిరి. వారింతకన్నను పాడుపనికూడ చేసిరి; వారు 'గోరుచుట్టుమీద రోకటిపోటును' గూడ వేసిరి. రాజ్యమును కలుపుకొనిన తరువాత వారామెకు సంవత్సరమున తొంబదివేలపౌనులు (90,000రూపాయలు)పింఛను నిచ్చుట కంగీకరించిరి. ఆమె మొదట దీనిని నిరాకరించి తరువాత స్వీకరించెను. అసలే తృషితమని యామె భావించుచున్న పింఛను నుండి యామె భర్త చేసిన ఋణములను తీర్చవలసినదని ప్రభుత్వము వారు చెప్పినపుడామె కోప మలవిగాకుండ నుండెను. ఈ యన్ని కారణములచేత నామె విప్లవకారులకు స్వాగత మిచ్చెను" ఈ విషయములందు సత్య మావంతయును లేదు. కుంభినీ కుంభవిచ్ఛేదన రోగ్యంబు లగు నఖంబులు గల కేసరికిశోర మాకొన్నను ఘాసంబు గ్రాసంబుసేయునే? సామ్రాజ్యముల నేలగలతల్లి యొరుల పంచల నాడిగముల కోర్వ నేర్చునా? లక్ష్మీబాయి యొన్నడును ప్రభుత్వము వారినుండి పింఛను తీసికొనలేదు. మహారాజా! గంగాధరరావు కొక్క పైసయైనను ఋణములేదు. లక్ష్మీబాయి ప్రభుత్వమువారితో యుద్ధముచేయుటకు ప్రభుత్వమువారె కారకులని ముసుముందు తెలియగలదు. అనేక సంకట పరిస్థితులలో లక్ష్మీబాయిప్రభుత్వము వారికే సహాయము చేసెను. ఝాన్సీ కమీషనరు రిపోర్టు మనకిట్టి సాక్ష్యమునే యిచ్చుచున్నది. ఝాన్సీలో విప్లవ చిహ్నములు బయలుదేరుటతోడనే కప్తనుగార్డను మరికొందరిని తీసికొని ఝాన్సీ రాజమహలుకు బోయి మహారాణి నిట్లు ప్రార్థించెను. "మాకు ముందేదైన నాపద వచ్చుచో మీరు సహాయము చేయగోరుచున్నాను: ఝాన్సీ ప్రజలను సురక్షితముగా నుంచుటకు మాకు చేయూత నొసంగవలెను." శరణాగతులను రక్షించుటేకదా ఆర్యరాజనీతి! లక్ష్మీబాయి యీ ధర్మమును తలంచి యిట్లు బదులు చెప్పెను. "ఇప్పుడు నాయొద్ద అస్త్రములుగాని, శస్త్రములుగాని లేవు; యుద్ధవిశారదులగు, శూరు

ంను, వీరపురుషులును లేరు. అయినను నేను మీ కెంతవరకు సహా
యము చేయగలనో అంతవరకు జేయుటకు నాకెట్టి యభ్యంతరమును
లేదు.'' ఈ వాగ్దానమునకు మెచ్చి అంగ్లాధికారు లామె కొంతమంది
హితనశస్త్రధారుల నుంచుకొనుట కంగీకరించిరి. మరునాడు గార్డను
పరల నొంటరిగా రాజమహాలుకు వచ్చి లక్ష్మీబాయితో నిట్లు విన్న
ంచెను. "పురుషులమైన మాకు మచ్చుగురించి యెట్టి విచారమును
లేదు; కాని యీవిషమపరిస్థితులలో మేము మా స్త్రీలను, పిన్న పాప
ను రక్షించుకొనుట కశక్తులమై యున్నారము. కనుక మా స్త్రీలకు
రాజమహాలులో నాశ్రియ మిప్పించ వేడుకొనుచున్నాను.''

ఈమాటలను వినుటతోడనే రాణి కోమలహృదయము కృపా
రసపూరిత మయ్యెను. వెంటనే యామె దానికంగీకరించెను. అంగ్ల స్త్రీలు
పిన్న పాపలతో రాజమహాలుకువచ్చిరి. కాని విప్లవకారులు దొరలుండు
ప్రదేశమును తీసికొనినతర్వాత రాజమహాలునుగూడ బ్రవేశింతురేమో
అనుభయముచే కమీషనరు వారందఱను కోటలోనికి గొంపోయెను.
వారు కోటలోనికి బోయినప్పటికిని యామె వారికి ధైర్యమును
బోధించుచు సహాయము చేయుచుండెను. అమె మూడు రోజుల
వరకును మూడేసిమణుగుల గోధుమరొట్టెను రహస్యముగ కోటలోనికి
బంపుచుండెను. అంగ్లేయుల రక్షణార్థమై కోటలో యథాశక్తిని
కట్టుదిట్టములను జేయించెను.

ఆమె విప్లవకారులలో జేరక పోవుటయేగాక నాంగ్లేయులకే
సహాయము జేసి నట్లింతకన్న మరియొక ప్రత్యక్ష ప్రమాణము
గూడ కలదు. ఝాన్సీలో గావించబడిన హత్యలలో హతశేషుడైన
మార్టిను అను నొక దొర 1889 అగష్టు పదవ తేదీని లక్ష్మీబాయి
దత్తపుత్రుడైన దామోదరరావున కిట్లు వ్రాసెను.

అనగా "దురదృష్టవంతురాలైన మీతల్లిపట్ల ప్రభుత్వము వా
రక్రమముగను, క్రూరముగను, బ్రవర్తించిరి. ఆమెను గూర్చిన
యథార్థవిషయములు నాకు తెలిసినట్లు మరెవ్వరికిని తెలియవు. 1857
జూన్ మాసములో ఝాన్సీలో జరిగిన యూరపియనుల హత్యసం

దర్భములో నామె కెంత మాత్రమును సంబంధములేదు; అంతేకాదు ఆమె వారు కోటలోనికి వెళ్ళిన తర్వాత రెండు దినములు వారి కాహారమును గూడ పంపించెను; ఆమె కరూరానుంచి నూర్గురు శస్త్రధారులైన (తుపాకులుగల) సిపాయిలను బిలిపించి మా సహాయార్థము కోటలోనికి బంపెను. కాని వారిని దినమంతయుం కోటలో నుంచుకొని రాత్రి పంపివేసిరి. తరువాత నామె తక్షణమే దక్షిణాకు పారిపోయి యాదాజు సంరక్షణలో నుండవలసినదని మేజరుస్కీను, కప్తను గార్డనుగార్లకు సలహాయిచ్చెను. కాని వారీపనినైనను జేయరైరి! చివరకు పోలీసులు, జెయిలు అధికారులు మొదలగు మన సేనలే వారిని హత్యచేసెను."

ఇంతకన్న వేరు ప్రత్యక్ష ప్రమాణ ముండబోదు; మార్టిను దొర హత్యలోనుండి తప్పించుకొనిన వారిలో నొకడు. మరియొక సుప్రసిద్ధ చరిత్రకారుడు కూడ నిట్లే వ్రాసెను.

"హత్యలు జరిగిన కాలములో మహారాణియొక్క సైనికు లెవ్వరును గూడ నచ్చుటలేరని నాకు రూఢియైన వార్తయే తెలిసెను. అది మన పూర్వసేవకులైన వారి పనిమాత్రమే యని స్పష్టమగుచున్నది. అశ్వికదళమువారు హత్యల కాజ్ఞాపించిరి. మన జయిలు అధికారియే యీ హత్యల నగ్రేసరుడై జరిపించెను".

సూర్యరశ్మివలె సత్య మిచ్చట ప్రకాశించుచునే యున్నది. లక్ష్మీబాయి పరిస్థితుల కధిపతిగనే యుండును. గాని వాని కామె లొంగిపోవునది కాదు.

విప్లవకారు లింతటితో సాగిపోలేదు. వారంతకంతకు హెచ్చు పెరుగుచుండిరి. వారు పట్టణమును బ్రవేసించి రాజమహాలుపైకి బోయి లక్ష్మీబాయి కిట్లు సందేశము నంపిరి. "మేము ఢిల్లీకి బోవుచున్నారము. మాకు ఖర్చుల నిమిత్తము మూడు లక్షల రూపాయలు కావలసియున్నవి. ఆపైకమును నీవు మా కివ్వనిచో మే మిదిగో యిపుడే నీరాజమహాలును తుపాకులతో మట్టిపాలు చేయుచున్నారము" అని భయపెట్టిరి. ఈ వార్తవిని రాజమహాలులోని వారంద

న భయభ్రాంతులు కాజొచ్చిరి. లక్ష్మీబాయి యెంతమాత్రమును
ణకలేదు. చలింపలేదు. విషమసమయములం దతిధైర్యస్థైర్యము
తో మెలగుటయందామె యతినిపుణురాలు. వెంటనే విప్లవకారుల
మె నమ్రతతో నిట్టి సమాధానమంపెను. "ఇప్పుడు నారాజ్య
ంతయు నాంగ్లేయుల యధీనములో నున్నది. నాయొద్ద ధన
మియు లేదు. నే నతికష్టముతో దినములను గడుపుచున్నాను.
స్థియవస్థలో మీరునన్ను బాధించుట మీకు శోభ నొసంగజాలదు"
మధుర వాక్యములచే వారు సంతృప్తిపడలేదు. ఝాన్సీలో ఆంగ్ల
ప్రభుత్వము విప్లవకారులచే నంతమొందింపబడెను. ఆంగ్లేయులు
మహారాణి లక్ష్మీబాయిని నిరాయుధురాలుగా జేసిరి. ఆమె కేశరణ్యా
ను లేక విప్లవకారుల వదలించుకొనుటకు తన యాభరణముల నిచ్చి
పెను. అంతటితో విప్లవకారులు ఢిల్లీకిబోయిరి.

పైన వివరించినట్లు ఝాన్సీ అరాజకమయ్యెను; ఆంగ్ల
మ్రాజ్యరవి ఝాన్సీలో నస్తంగతుడయ్యెను. ఆంగ్లేయుల ప్రభ
సంతరించెను. విప్లవకారులు విజృంభించుచుండిరి. ఇట్టివిషమావస్థలో
క్ష్మీబాయి యేమి చేయవలెను? ప్రజలు రక్షణలేక దిక్కులేనివారి
లె నల్లాడుచున్నారు. ఆమె వెంటనే పండిత గోపాలరావునూ
సమాసను అలీ ఝాన్సీ కమిషనరుయొక్క శిరస్తాదారు మొదలగు
ప్ప గొప్ప బ్రిటిషు సర్కారు అధికారులను తనయొద్దకు బిలపించి
ర్తవ్యమును గూర్చి వారిని బ్రశ్నించెను. వారిట్లు సలహా యిచ్చిరి.
సాగరులో నింతవరకును విప్లవ చిహ్నములు కాన్పించుటలేదు.
క్కడున్న ప్రభుత్వాధికారులకు ఝాన్సీ విప్లవము సంగతి తెలి
రుపర్చవలెను. దానివలనవారు మొదటనే మేల్కొని జాగ్రతపడు
రు. సాగరులోనున్న కమీషనరును ఝాన్సీ విషయమై యెట్టి
ందోబస్తు చేయవలయునో కనుగొనవలయును" పండిత గోపాలరా
యంశములను గురించి సాగరుకమీషనరుకు వ్రాసెను. దీని ఫలిత
మేమన సాగరులో విప్లవము లేకుండ నచ్చట యుద్యోగస్తులు
కాపాడుకొనిరి; ఝాన్సీకి ఆంగ్లాధికారి నెవ్వరినైనను పంపువరకు
ఝాన్సీ ప్రాంతపాలనాభారమునంతను పూర్తిగా మహారాణి లక్ష్మీ

బాయియే వహింపవలెనని సాగరు కమీషనరు కోరెను. ఆమె దాని కంగీకరించెను.

కాని బ్రిటిషు ప్రభుత్వమువా రామె నిదివరలో రాజ్యభార మునుండి తొలగించుటచే నామె యొద్ద రాజనీతి నిపుణులుగాని, శస్త్రములుగాని, సిబ్బందిగాని లేవు. ప్రాచీన సేవకు లందరును ఝాన్సీనుండి వెడలిపోయిరి. దర్బారులో విశ్వాసపాత్రులైన వారెవ్వ రును లేరు. ఇట్టి విషమపరిస్థితులలో నామె ధీశక్తియు, నసమాన నీతి నిపుణతయు నామె కాశ్రయమయ్యెను. తనదగ్గరనున్న కొలది సాధనసంపత్తితో నామె యొక నూతన సృష్టిని జేసెను. ఆమె ప్రభుత్వమువారి కప్పటి కప్పుడు పరిస్థితుల, నుత్తరములద్వారా తెలియ జేయుచు తన మిత్రభావమును స్పష్టీకరించుచునే యుండెను; ఆంగ్లాధికారుల యాజ్ఞల ననుసరించియే తాను ఝాన్సీ రాజ్యమును కట్టుదిట్టము చేయుచున్నట్లు తెలియ పరచుచుండెను. విప్లవానంత రము ఝాన్సీ కమిషనరుగా వచ్చిన కప్తనుపింకు యీ విషయమై యిట్లు వ్రాయుచున్నాడు.

"జబ్బలపూరు కమిషనరు మొదలగు నధికారులకు తెలియచే యుచు నామె మన ప్రభుత్వముతో మిత్రత్వమునే వహించెనని చెప్పుటకు రూఢియైన- విశ్వసనీయమైన యాధారము లున్నవి. మన దేశీయులను గావించిన హత్యల కామె యెంతయో విచారించుచు నామెకు వానితో నెట్టి సంబంధమును లేదనియు, మన ప్రభుత్వము ... రు ఝాన్సీని తిరుగ తమ వశము జేసికొనుటకు తగు ఏర్పాటులను జేసికొనువరకు మాత్రమే తాను ఝాన్సీపరగణాను చేపట్టితి ననియు ప్రకటించెను.

కప్తనుపింకు ప్రభుత్వమువారి గొప్పయుద్యోగి యగుటచే నీ వాక్యములలో నసత్యముండుట కవకాశము కాన్పించదు. స్వాయ ముగా లక్ష్మీబాయి యుత్తరము నాంగ్లేయులకిచ్చిన మాటను దొర యీ వాక్యములనే సమర్థించుచున్నాడు.

"మహారాణి లక్ష్మీబాయి జబ్బలపూరు కమీషనరైన కల వలు ఎర్క్సనుకును, ఆగ్రాచీఫ్ కమిషనరైన ఫ్రేజరుకును పిటిషను

ం పంపించెను. నేనేవానిని స్వయముగా నాచేతులతో వారి
ప్రతిని. అందులో ఆమె యన్ని విషయములను విశదపరచెను. కాని
మె మొరను వినువారెవరు? ఝాన్సీ శబ్దము కర్ణకఠోరమయ్యెను.
త్తుమాట వినకుండగనే ఝాన్సీ దోషభూయిష్ఠమని గర్హింపబడెను”

ఝాన్సీలో కొంతకాలము వరకు బ్రిటిషురాజ్యరవి యస్తమిం
ని చెప్పియుంటిమి. వెంటనే నాలుగుమూలల నుండి శత్రువులు
ాన్సీపై దాడివెడల నారంభించిరి. ఈ శత్రువుల నందర నోడిం
ఎకు లక్ష్మీబాయి క్రొత్తసేనలను కూర్చుకొనవలసిన యవసరము
్యను. సదాశివనారాయణయను నొకమహారాష్ట్రుడీసమయమును
పెట్టి తన సేననంతను కూర్చుకొని 1857 జూన్ 13 తేదిని
ాన్సీకి ముప్పదిమైళ్ళ దూరములో నున్న కరూరా యనుకోటపై
డి వెడలెను. అత డచ్చట నున్న యింగ్లీషువారి ఠాణేదారు, తహ
ల్దారులను జావగొట్టి కోటను తనవశము జేసికొనెను. అచ్చటనున్న
కురు లందరివద్దను దౌర్జన్యముగా ధనము వసూలుచేయ నారం
చెను. ఇంతేగాక నత డతివైభవముతో రాజ్యాభిషిక్తుడై “మహా
జా సదాశివరావు నారాయణ” అను బిరుదు వహించెను. తానే
ాన్సీకి యథార్థమైన యధికారినని యతడు ప్రకటించెను. అతడు
పేర హుకుములను పంపించుచు గ్రామగ్రామములకు తాను
జైనట్లు తెలియజేయుచుండెను. అతడు రాజపుర ఠాణేదారైన
ాముహుస్సేను అనువానికి “నేను నిన్ను రాజపుర ఠాణేదారుగ
మమించుచున్నాను. నీవు గ్రామ గ్రామములకు బోయి మహా
జా సదాశివరావు ఝాన్సీ సింహాసనముపై నధిష్ఠించి యున్నా
తెలియజేయు” మని యాజ్ఞాపత్రమును బంపించెను. కాని ఠాణే
రు దీనిని లెక్కపెట్టలేదు. గులాము హుస్సేను పదవినుండి తొల
పబడవలెననియు నతని యాస్తిని జప్తు చేయవలసినదనియు నతడు
ంటనే యాజ్ఞ చేసెను. ఈ విధముగా నాతనియత్యాచారములు
తిమీరుచుండెను. ఝాన్సీ అరాజకమయ్యెను. ఆంగ్లప్రభుత్వ
ంచ్చుటను గానరాదు. ఇక మహారాణి లక్ష్మీబాయి యెట్లూరకుండ
లదు.

ప్రజలను రక్షించుటే తన ధర్మమని లక్ష్మీబాయి పూర్తిగా నెరుగును. ఆంగ్లప్రభుత్వము ప్రజలను రక్షింపజాల కుండెను. వెంటనే యామె నలుదిక్కులనుండియు సేనలను గూర్చుకొని 'కరికి లంఘించు సింగంబుపగిది' వానిపై కురికెను. ఆమె తన సైన్యములతో కరూరాపై కురుకుటతోడనే సదాశివరావు పలాయనుడై సింధియాసర్కారు రాజ్యములోనున్న నరవర యను గ్రామములో తల దాచుకొనెను. అతడు మరల ఝాన్సీపైకి రావలెనని ప్రయత్నించెను. ఈసారి మహారాణి లక్ష్మీబాయి వానిని పట్టుకొని ఝాన్సీ కోటలో ఖయిదు చేయించెను. ఆమె యిట్లొకశత్రువు నణచివేసెను యుద్ధమింకను ముగియకముందే ఓర్చారాజా దివానయిన నథేఖాను అనువాడిరువదివేలమంది సైన్యముతో ఝాన్సీమీదకు యుద్ధమునకు వచ్చెను. ఈ సమయమందు మహారాణియొద్ద చాల తక్కువ సైన్య ముండెను. ఆమె యీ సంగతిని మధ్యరాష్ట్రప్రభుత్వాధికారికెరుకపరచెను. కాని మధ్యత్రోవలో నీ వార్తాహారులను నథేఖాను పట్టుకొనెను. ఆమె యెట్టి సహాయమును లేకుండ నథేఖాను నెదుర్కొనెను. ఆమె స్వయముగా యుద్ధప్రయత్నములను జేయించెను. నథేఖాను సగర్వముగా నామె కిట్లు సందేశమంపెను. "నిన్ను బ్రిటిషువారెంత యాదరముతో జూచుచున్నారో నేనును అట్లే చూచుటకు సిద్ధముగ నున్నాను. ఝాన్సీ కోటను పట్టణమును నాకిచ్చివేయుము." ఈమాటలను వినుటతోడనే లక్ష్మీబాయికి పట్టరాని కోపమువచ్చెను. ఆమెకన్నులు చింతనిప్పులయ్యెను. ఆమె క్రోధాగ్నిచేతనే నథేఖానుసగముచచ్చెను. ఆమె వెంటనే తనమంత్రివర్గమును బిలిచి యుద్ధప్రయత్నములను గావించెను. నథేఖానుసైన్యముచాల పెద్దదనివిని కొందరామె కిట్టిపరిస్థితులలో యుద్ధముచేయుటకు వినయపూర్వకముగా నతనికి లొంగిపోవుట మంచిదని సలహా చెప్పదొడంగిరి. ఈ మాటలు వినుటతోడనే లక్ష్మీబాయి వారిపైమండిపడి యిట్లనెను. "మీమానవ జీవములను గాల్చనా? నే నబలనైనను నాధైర్యసాహసములపై నాధారపడి నా కర్తవ్యమును పరిత్యజింప నొల్లను. మీరు పురుషులై యుండియు గూడ నిట్టి యమానుషవాక్యములను బలుకు

టకు మీకు నోరెట్లు వచ్చెనో కదా! ఈ యసారసంసారమందు తనువు నిత్యము కాదు. మన మందరము నెప్పుడో యొకప్పుడు చచ్చువారమే కాని శాశ్వతముగా నుండు వారము కాము. రాజ్యధర్మమును నిర్వహింపవలసిన సమయము వచ్చినప్పుడు కర్తవ్య యజ్ఞమందు మన మనువుల నర్పించి మానుషధర్మమును నెరవేర్చినచో నిహపరలోక ఖ్యాతికి కారణమగును. యుద్ధములో పరాఙ్ముఖత యనునది నా నిఘంటువునందు చెప్పుటను లేదు" భారతరాజనీతి నింతకన్న సూక్ష్మముగా నెవరు బోధింపగలరు? ఇవియే శ్రీకృష్ణుని వాక్యములు. ములుకులవంటి యీ మాటలను విని వారందరును లజ్జావనత వదనులై శస్త్రములను బూని యుద్ధరంగమున కురికిరి. లక్ష్మీబాయి నథేఖాను కిట్లు కబురుపంపెను "నే నిప్పుడు బ్రిటిషు సర్కారు అజ్ఞచే యీ రాజ్యమంతను కట్టుదిట్టము చేయుచున్నాను. నీవంటి వీర పురుషులు నావంటియబలలపై కురుకుట యుచితముకాదు. నీమౌర్ఖ్యమును వీడవేని నీవొక్క విషయమును మాత్రము జ్ఞాపకముంచుకొమ్ము! నేను పరమపరాక్రమ శాలియగు శివరావుబావుయొక్క కోడలను అను సంగతిని గ్రహింపుము." నథేఖాను రాజ్యకాంక్షచే నున్మత్తుడై యుండెను. లక్ష్మీబాయి యుద్ధము చేయునున్నదను వార్తను విని యతడు క్రోధోద్దీపితుడై యామె కోటపైకి సేనల నంపెను. లక్ష్మీబాయి ఝాన్సీలోనున్న గొప్ప గొప్ప ఠాకురులను, జాగీరుదారులను పిలిపించి రాజమహలులో గొప్ప దర్బారు చేయించెను. దివాను జవాహరుసింహు, దివాను దిలీపుసింహు, దివాను రఘునాధ సింహు మొదలగు ప్రాచీనసరదారు లందరును వచ్చి లక్ష్మీబాయికి ప్రణమిల్లిరి. వెంటనే యుద్ధ ప్రయత్నములు గావింపబడెను. లక్ష్మీబాయి బ్రిటిషు ప్రభుత్వము వారిచే నాశము గావింపబడిన కోట లోని పాతఫిరంగులను బాగుచేయించి బురుజులపై బెట్టించెను. గుండ్లు తయారు చేయుటకొక కార్ఖానా వెంటనే ఏర్పాటుచేయ బడెను. బుందేల్ఖండులో నిఠాకురులును సరదారులును దమతమసైన్యములతో వచ్చిరి ప్రాతఃకాలమందు మహారాణిదివాను జవాహరుసింహునుపిలిచి రణకంకణమును చేతికికట్టి సేనాధిపతిగా నియమించెను. లక్ష్మీబాయి

కూడ రౌద్రవేషమును ధరించి శిరోవేష్టమును జుట్టి, పటకాకు తన కత్తిని వ్రేలగట్టి, కంఠసీమను ముత్యాలహారమును ధరించి కోట యొక్క ప్రధానబురుజులపై కెక్కి పీష్వాకాలమునాటి ప్రాచీన జెండాను బ్రిటిషు ప్రభుత్వమువా రిచ్చిన యూనియను జాకును పైకె త్తించెను. నథేఖాను సైన్యము కోటకు దక్షిణముగా రాజొచ్చెను. వెంటనే కోటపైనుండి గుండ్లవర్షము కురియనారంభించెను. ఆగుండ్లను దాటివచ్చిన వారు మహారాణియొక్క ప్రధానసేనానులలో నొక డగు గులాంగౌస్ఖానుకు బలియగుచుండిరి. నథేఖాను సైన్యము చెల్లాచెదరు కాజొచ్చెను. నథేఖానునకు విజయము చేకూరునట్లు లేదు. అతడు రాత్రివేళ కోటయొక్క ఓర్చాద్వారము వద్ద నాలుగు తుపాకుల నమర్చి సేనను నాలుగు భాగములుగా జేసి లక్ష్మీబాయి సేనపైకి వచ్చెను. ఇది కొంత కష్టమును కలుగజేసెను. ఓర్చాద్వారముపై గుండ్లవర్షము కురియుటచే నచ్చట కొంత జంకు పుట్టెను. వెంటనే లక్ష్మీబాయి స్వయముగ నచ్చటికిబోయి సిపాయి లను హెచ్చరించెను. లక్ష్మీబాయిని చూచి వారు ద్విగుణీకృతో త్సాహముతో పోరి విజయలక్ష్మిని జేపట్టిరి. నథేఖాను రణభూమిని విడిచి పలాయనుడయ్యెను.

ఇట్లు ఝాన్సీ నాక్రమింపవలెనని వచ్చిన రెండవ శత్రువు కూడ నాశమొందెను. ఝాన్సీ ప్రాంతమంతయు రక్షింపబడెను. ఆమె యీవిషయములన్నిటిని హేమిల్టనుకు తెలియజేసెను. ఈ విష యములను గురించి మార్టిను యిట్లు వ్రాయుచున్నాడు.

“విప్లవకారులు ఝాన్సీని విడిచి వెళ్ళిన తరువాత నామె ఝాన్సీ ప్రాంతమును తన యధీనము చేసికొనెననుటలో సందే హములేదు. దతియా, టెహిరీ, యస్టేటులు ఝాన్సీ కవాతుస్థలమున కొకటిన్నర మైళ్ళలో నొకటియు ఆరుమైళ్ళలో నొకటియు నుండి గొప్ప గొప్ప సైన్యనివహములను తమ సరిహద్దులందు సమకూర్చు కొనియు గూడ మన ప్రజలను రక్షించుటకొక యంగుళమైనను ముందుకు రాక మన సైన్యములు జరుపు యత్యాచారములను జూచుచు

మారకుండిరి. విప్లవకారులు రాణి యసహాయురాలై యున్నదనియు నామె దేశమును సునాయాసముగా లాగుకొనవచ్చుననియు దలంచి తమ సైన్యములనన్నిటిని నేకముజేసికొని యామెపై బడిరి. కాని యావీర వనిత వారి నందరను మాటిమాటికి నోడించి తరుమగొట్టెను."

ఈ యసమానసేవకు బ్రిటిషు ప్రభుత్వమువారు చూపిన ప్రతిఫలమును మానవులు మరచినను చరిత్ర మరువజాలదు! ఇది యన్నము పెట్టినచేతినే కరచిన చంద మాయెను! ముందు రాబోవు చరిత్రయందయు దీనినే రుజువుచేయగలదు.

మహారాణి లక్ష్మీబాయి పరిపాలన

స్త్రియోహి నామ ఖల్వేతా నిసర్గాదేవ పండితాః
పురుషాణాంతు పాండిత్యం శాస్త్రైరేవోపదిశ్యతే॥

మహారాణి లక్ష్మీబాయి పదిమాసములవరకు నతిచాకచక్యముతో ఝాన్సీరాజ్యమును బాలించెను. రాజులేక నల్లాడుచున్న ప్రజలను రక్షణ నొసంగెను. అనేక సైన్యములను గూర్చుకొని శాంతిని గాపాడెను. ఝాన్సీ చరిత్రలో నీసమయము రామరాజ్యముగా గావింపబడెను. రాజ్యభారము మహారాణిపై పడనంతవరకు నామె గుణగణము లేవియు నంతగా వెల్లడికాలేదు. కాని రాజ్యభారము మీదపడినపుడే యామె యద్భుత సద్గుణ సంపత్తి బహిర్గతమయ్యెను. ఆమెయొక్క రాజ్యతంత్రప్రవీణత, ప్రజావాత్సల్యత, న్యాయకుశలత, స్వధర్మపరాయణత, గుణగ్రహణ పారీణత, దయాసత్యశౌచములు, విశుద్ధజీవితము-యిట్టి యెన్నిగుణములను జెప్పగలము!ఇవన్నియు పదిమాసములలోను బ్రజల కపరిమితానందమును జూపరుల కత్యాశ్చర్యమును కలుగజేయుచుండెను. ఝాన్సీలో మరల నొక్కసారి ప్రాచీనవైభవము తాండవమాడెను. ప్రజలు సంతోషస్వాంతులైరి; పాతన పరిశ్రమ లెన్నియో పల్లవించెను. రాణి సార్థకరాణియయ్యెను. బ్రాహ్మణధర్మమును వీడి క్షాత్రధర్మమును వహించుటదోడనే యామె నడవడి కూడ తదనుగుణముగనే మారిపోయెను. "ఆమె ప్రాతఃకాల

మున నయిదుగంటలకు నిద్దుర మేల్కాంచి స్నానాదికములను గావించుకొని సుందరమై, స్వచ్ఛమైన సఫేదుచీరను ధరించి పార్థివపూజ సలుపును. ఆసమయమందు గాయకశిఖామణులు గానము చేయుచుందురు; పౌరాణికులు పురాణములను జదువుచుందురు. తరువాత సరదారులును, ఆశ్రితులును ప్రణామములను జేయుటకు వత్తురు. మహారాణి ప్రతికార్యమును ప్రత్యేకదృష్టితో జూచుకొనుచునే యుండెను; సరదారులలో నెవ్వరైననొకటి రెండురోజులు రాకపోయినచో వెంటనే యామె కనుగొని వానిని బ్రశ్నించును. తరువాత నామె భోజనము చేయును. భోజనానంతరము కొంతసేపు విశ్రమించును; లేదా నజరానా తెచ్చిన వస్తువులలో నేదో యొక మంచి వస్తువును దీసికొని తక్కినవానిని బీదలకు పంచిపెట్టును. తరువాత మూడుగంటలకు కచేరీ చేయును. అచ్చట సాయంత్రమువరకును రాజకీయ వ్యవహారములను, న్యాయ పరిపాలనను తానే స్వయముగా జూచుకొనును.'' ఆమె దుస్తులను గురించి 'దీరానీ' యను గ్రంథములో నొక గ్రంథకర్త యిట్లు వ్రాసియున్నాడు. "ఆమె స్త్రీ వేషము ధరించినను సామాన్య స్త్రీ దుస్తులనే వేయును గాని రాజఠీవి జూపి యెరుగదు; ఆమె తల కొక యెఱ్ఱ పట్టు ముఖమలుటోపి ధరించును; దానిచుట్టును, ముత్యముల సరములును, జవాహీరియు నలంకరింపబడి యుండును; అధమపక్ష మొక లక్షరూప్యములు విలువగల యొక చిన్నరత్నస్థగితమాల యామె కంఠసీమ నలంకరించును. వక్షస్థలశోభను తెలియజేయు నొక కంచుకమామె నడుమువరకు నుండును. ఒక బంగారు పట్టుపటకా యామె నడుముకు బిగించి యుండును. ఈ పటకాలో వెండి మలామాయును మిరు మిట్లు గొలుపు నగిషీయును గల రెండు డమస్కసు పిస్తోలులమర్చబడియుండును. వాని సమీపముననే యొక కైజారు వ్రేలాడుచుండును; ధగధగమని మెరయు దాని ధారాగ్రము విషమున ముంచబడి యుండును; ఒక చిన్న వ్రేటుతో నది ప్రాణమును నాశము జేయును. ఆమె మామూలు చీరకు బదు లొక పాయిజామా ధరించును. ఆమె యొక్కొక్కప్పుడు, స్త్రీ వేషముతోనే కచేరికి పోవుచుండును.

ఆసమయమందామె తెల్లని దోవతియును, రవికయును ధరించును. ఆమె కంఠసీమ నొక ముత్యాలహారమును, వ్రేలికొక వజ్రపుటుంగరమును ధరించును ఇవితప్ప యామె తక్కిన సర్వాభరణములను బరిత్యజించెను. దర్బారులో నామె నెవరికిని గానరాదు. ఆమెకు బ్రత్యేకముగా వేరొక మందిర ముండును; మందిర ద్వారమువద్ద నిద్దరు ద్వారపాలకులు బంగరు పొన్ను కర్రలతో నిలచియుందురు. మహారాణిసమీపమున దివాను లక్ష్మణరావు కాగితము, కలము, సిరా బుడ్డి వగైరాలతో కూర్చొని యామె చెప్పునదంతయు వ్రాయుచుండును. లక్ష్మీబాయిబుద్ధి కుశాగ్రబుద్ధియని యిదివరకే గ్రహించియుంటిమి. ఆమెయొద్దకు వచ్చు విషయముల నామె శ్రద్ధతో బరీక్షించుచు తానే స్వయముగా తీర్పు చెప్పును. ఆమె తీర్పుల నతిత్వరితముగ చెప్పుచుండ లేఖకులు వ్రాయ జాలకపోవుచుందురు. ఆమె కత్తి నెంత సునాయాసముగా ఝళిపింపగలదో కలమునుగూడ నట్లే సవ్యసాచివలె నుపయోగించుచు నొకప్పుడు తీర్పులను తానే వ్రాయుచుండును. ఆమె న్యాయదక్షతకు ప్రజలందరును బ్రసన్నులగు చుండిరి. ఈ విషయమై మైలరుదొర యిట్లు చెప్పుచున్నాడు. “మహారాష్ట్ర బ్రాహ్మణజాతి స్త్రీయైన మహారాణి లక్ష్మీబాయి పర్దాలోనుండుట కిచ్ఛగింపదు. ఆమె ప్రతిదినమును తనభర్త సింహాసనముపై గూర్చొనును; రిపోర్టులను, అర్జీలను స్వయముగా వినును; ఆజ్ఞలను జారీచేయుచుండును. ఆమె తన పదవికి తగిన యోగ్యతతోను ధైర్యస్థైర్యములతోను, నిశ్చయబుద్ధితోను వ్యవహరించుచుండును.”

ఆమె దానధర్మముల నతిశ్రద్ధాభక్తులతో చేయుచుండును. ఆమె యెప్పుడును దన యిలవేల్పయిన శ్రీ మహాలక్ష్మీదేవిని సేవింపుచుండును. ఆమె శ్రీ మహాలక్ష్మీదేవి మందిరమునకు బోవునపుడు దారిలో గాచికొనియుండు బిచ్చగాండ్రందఱకును దానధర్మములు చేయుచు వారిని సంతుష్టిపరచుచుండును. ఆమె దానధర్మములను గురించి యనేక కథలు గలవు. ఒకనాడామె శ్రీమహాలక్ష్మిని దర్శించి దక్షిణద్వారముగుండ వచ్చుచుండెను; ఆసమయమందు వెయ్యమంది

బిచ్చగాండ్రు త్రోవలో నిలిచి గోలపెట్టుచుండిరి. అప్పుడామె దివాను లక్ష్మణరావునుపిలిచి యాగోల యేమని ప్రశ్నించెను. లక్ష్మణ రావువారు బిచ్చగాండ్రనియు, నీ శీతకాలమందు వస్త్రహీనులగుటచే చలిబాధ కాగజాలక గోలపెట్టుచున్నారనియు, మహారాణిసహాయమును వేడుకొను చున్నారనియు జెప్పెను. ఈ దైన్యకథనమును వినుట తోడనే లక్ష్మీబాయిహృదయము కఱగిపోయెను. ఆమె వెంటనే పట్టణములోనున్న బిచ్చగాండ్ర నందరను బిలిపించి షడ్రసోపేతముగ భోజనము నిడి ప్రతివానికి నొక్కొక్క దూదికోటు, టోపి, కంబళీ మొదలగువాని నిప్పించెను. ఆమె శాసనకాలమందు బిచ్చగాండ్రెవరును క్షోభించి యెరుగరు. అశ్వారోహణము నందును, అశ్వపరీక్షయందును మహారాణి యసమాన ప్రజ్ఞ సంపాదించెను. ఆమె ప్రావీణ్యతను జూచి గొప్పగొప్ప గుఱ్ఱములను బరీక్షింపవలసి వచ్చినపు డామె యొద్దకే తీసికొని పోవుచుండెడివారు. ఒకనాడొక గొప్పషాహుకారు రెండు గుఱ్ఱములను తీసికొనివచ్చెను. ఆమె వానిని చూచుటతోడనే యొక దానివెల వెయ్యిరూపాయిలనియు, మరియొక దానివెల పాతికరూపాయిలనియు, జెప్పెను. ఇది విని ప్రజలందరు నాశ్చర్యపడి దీనికిగారణ మేమని యడిగిరి. రెండవ గుఱ్ఱమునకు ఛాతీ మీద మచ్చయున్నదని యామె బదులుచెప్పెను. షాహుకారు మహారాణియశ్వపరీక్షా కౌశలమునకు జాల మెచ్చుకొనెను. ఆమెయతిదయార్ద్రహృదయురాలు. యుద్ధములో గాయములు తగిలినవారి నామె స్వయముగా చూచుచుండును. వారిని తన చేతులతో తట్టి బుజ్జగించుచు మందు పట్టీలు వగైరాల నేర్పాటుచేసి జాగ్రతతో గనిపెట్టుచుండును. ఈ కారణము చేతనే ప్రజలామెనొక మాతవలె పూజించుచుండెడివారు. మాతకొరకు పుత్రు లెట్టిత్యాగ మైనను జేయుటలో నాశ్చర్యమేమికలదు! కాని ఝాన్సీ ప్రజలిట్లు సౌఖ్యపడుటకు భగవంతుడు ఓర్వజాలక పోయెనుకాబోలును! ఝాన్సీరాణిచేసిన మేలునకు ప్రభుత్వమువా రామెరాజ్యము నామె కియ్యక బోవుటయే గాక నామెపై యుద్ధమును బ్రకటించిరి. బ్రిటీషు న్యాయమందామెకు గల విశ్వాస మంతటితో నంతరించెను. ఆమె అనేక కమీష

వరులకు బంపిన పిటిషనులు నిష్ఫలమయ్యెను. గవర్నరు జనర లుకు బంపిన పిటీషను బూడిదపాలయ్యెను. హేమిల్టను మధ్య భాంతదేశములో ననేక సంవత్సరముల నుండి పొలిటికల్ యేజంటుగా నుండియు ఝాన్సీరాణి హృదయమును గ్రహింపడాయెను, మిత్రుడే శత్రువయ్యెను. లక్ష్మీబాయి తాను సంపాదించుకొనిన స్వరాజ్యము నెట్టి శత్రువుకైనను జంకి విడుచునట్టి భీరువు కాదు! క్షాత్రతేజము నెరుగని సామాన్య యబల కాదు! రాజనీతి నెరుగని రాణీవాసపు స్త్రీ కాదు! సామ, దాన, భేదములు నిరుపయోగము లయినపు డామె దండమునే బూనవలసి వచ్చెను అామె యింత వరకును విశ్రమింపజేసిన క్షాత్రమును మేల్కొల్పెను. బ్రిటిషుప్రభు త్వముతో పాటు ఆమెయు రణరంగమున కురికెను.

ఝాన్సీ లక్ష్మీబాయి

౪

ఝాన్సీయుద్ధము.

ప్రభుత్వమువారు ఝాన్సీరాణి నెట్లైన నోడించవలె నని పాశ్చాత్య రణభూమిలందు పేరొందిన యుద్ధకళావిశారదుడగు సర్ హ్యూ్ రోజుకు సైన్యాధిపత్యము నిచ్చి తమ ప్రచండసైన్యములను ఝాన్సీపైకి బంపిరి. ఇరువదిలక్షల రూప్యములు మాత్రమే వచ్చు నొకయబల యొకప్రక్క! ఒక మహాసామ్రాజ్యము నేలుచు ననేక సామ్రాజ్యముల గూలదీసిన ప్రభుత్వము మరియొకవంక! పదిమాస ములే పరిపాలనా యనుభవము గలిగి పోయినరాజ్యము నప్పుడే సంపా దించుకొనిన రాణి యొక వైపున! శతాబ్దములనుండి రాజ్యపాలనా భారమునం దారితేరిన సామ్రాజ్యము మరియొక వైపున నిరాయుధు

రాలు గావింపబడి శస్త్రముల నప్పుడే పోగుజేసికొనుచున్న స్త్రీ యొక్క పైన! యూరపులోని నవీనాస్త్రశస్త్ర సంపదనంతను దిగుమతి చేసికొనిన జగజెట్టీ లోకవంక! ఇట్లు సమయుద్ధము ప్రారంభమయ్యెను.

సర్ హ్యూగ్రోజును యింగ్లండునుండి పిలిపించిరి. అతడు 1857 సెప్టెంబరులో బొంబాయిరేవులో దిగెను. తోడనే యతడు బుందేలుఖండు పొలిటికలు ఏజంటు హేమిల్టను, కమాండరిన్ చీఫ్ వేల దొరల సలహాలతో ఝాన్సీపై యుద్ధమునకు తగిన బందోబస్తు చేసెను; అతడు సైన్యమును రెండుభాగములుగ విభజించి యొకదానిని జబ్బులపూరులోను, మరియొకదానిని మవులోను కేంద్రీకరించెను. వీరికి బ్రిగేడియరు జనరల్ విట్లాకు, సర్ హ్యూగ్రోజు లాధిపత్యమును వహించిరి. సర్ హ్యూగ్రోజు తనసైన్యమును మరల రెండుభాగములుగ విభజించెను. ఒకభాగములో బొంబాయిఅశ్వదళము 14వ లైటు డ్రగూన్సు, హైదరాబాదు సైన్యములోని రెండు అశ్వదళములు, 86వ పటాలములోని రెండు భాగములు, బొంబాయి దేశీయ కాల్బలముయొక్క 25వ పటాలము మూడు మరఫిరంగులుగలవు. రెండవభాగములో బొంబాయి అశ్విక దళములోని ముఖ్యభాగము, హైదరాబాదు సైన్యములోని యొక అశ్విక దళము; మూడవ బొంబాయియూరపియను పటాలము;24 బొంబాయి దేశీయ కాల్బలము; హైదరాబాదు సైన్యములోని యొక కాల్బల పటాలము, భోపాళ సైన్యము, మద్రాసు సప్పర్సు కంపెనీయును గలవు. ఈసైన్యములో నొకభాగము మవులోను రెండవ భాగము సీహూరులో నుంచబడెను. ఈసైన్యమంతటను సర్ హ్యూగ్రోజు సర్వాధికారి. 1858 జనవరి 6 వతారీఖున హేమిల్టను, హ్యూగ్రోజు లిద్దరునుకలసి సీహూరు మార్గమున బయలుదేరిరి. త్రోవలో భోపాళ బేగము పంపించిన సైన్యము వీరికి తోడయ్యెను. ఈ సైన్యములను తీసికొని వీరు సాగరుమీదుగా రహట్‌గడుకు వచ్చిరి. అక్కడ మహమ్మదీయులతో పోరు సలుపవలసి వచ్చెను. వారితో ఘోరయుద్ధము జరిగెను. చివరకు ముసల్మానులు పారిపోయిరి అక్కడనుండి రోజు విప్లవకారులలో చేరిన బానపురరాజు నోడించి ముందుకు సాగెను.

అక్కడనుండి సాగరుకోటపై కురికి యచటనున్న విప్లవకారుల నోడించి యాంగ్లఖయిదీలను విడిపించెను. తరువాత 25 మైళ్ళదూరములోనున్న గఢాకోటకు రోజా తనసైన్యములను తరలించెను. ఈకోట 51, 52 పటాలములకు జెందిన బంగాళా విప్లవకారుల చేతులలో నుండెను. చివరకు రోజా దీనిని కూడ స్వాధీనము జేసికొనెను. ఈవిధముగా నర్మద కుత్తరతీర ప్రదేశ మంతయు నాంగ్లేయుల హస్తగత మగుటతోడనే రోజా తన సేనలను బుందేల్ఖండు వైపుకు బట్టించెను. బుందేల్ఖండులో విప్లవకారులకు ముఖ్యస్థానము ఝాన్సీయని యతడునిశ్చయించుకొనెను. కమాండరిన్ ఛీఫ్ సర్ కాలిన్ కాంబెలు కూడ ఝాన్సీని వశపరచుకొనినగాని యుత్తరహిందూస్థానమంతయు వశపడజాలదని సలహా యిచ్చెను.

కాని ఝాన్సీ చేరుట యంత సులభము కాదు. మార్గమధ్యమున విప్లవకారు లనేకమంది యుండిరి. వీరందరును సేనలతో సిద్ధముగ నుండిరి. షాహాగడ, మదనపురము బానపురము మొదలగు రాజులతో సర్ హ్యూగ్రోజ్ యుద్ధముచేసి వారి రాజ్యములను బ్రిటిషు రాజ్యములో కలిపివేసెను. ఈవిధముగా విజయపరంపరల నొందుచు రోజా దొర 17 మార్చి 1858 నాటికి బేత్వానది సమీపమునకు వచ్చెను. ఆనాడే వారు ప్రాచీనదుర్గమగు సుప్రసిద్ధ చందేరీకోటను విప్లవకారుల చేతులలోనుండి లాగుకొనిరి. ఈవిజయమువలన సర్ హ్యూగ్రోజ్ కపరిమితోత్సాహము కలిగెను. అప్పు డతడు సేనలను ఝాన్సీవైపుకు మరలించి మార్చి 19 వ తేదీకి ఝాన్సీకి 14 మైళ్ళ దూరములోనున్న చంచనపురమను గ్రామము చేరెను. మరునాడు కొన్ని తుపాకులను, అశ్వికులను యిచ్చి రోజాదొర ఝాన్సీ [illegible]ను పరిశోధించుటకు కొంతమందిని పంపెను మరునాడు రోజా సేనలతో వచ్చుటకు బోవ నిశ్చయించుకొనెను:

ఇంతలో గవర్నరు జనరలు వద్దనుంచి యొక వార్త వచ్చెను. అందులో నిట్లుండెను: "బుందేల్ఖండు ప్రాంతమందున్న చర్ఖారీ రాజైన రత్నసింహుడు మన కత్యంతమిత్రుడు. అతని రాజ్యముపైకి

తాత్యాతోపె యెదురుకొనుచున్నాడు. అతనిని రక్షించుట అతిజరూరు. కనుక నీసమయమందు మొట్టమొదట మీరతనిని సంకటావస్థనుండి తప్పించి తరువాత ఝాన్సీమీదకు పోవలెను." ఈ యాజ్ఞను వినుట తోడనే రోజుదొర విచారగ్రస్తుడయ్యెను; అక్కడకు ఝాన్సీ 14 మైళ్ళలో నుండెను. చర్ఖారీ 80 మైళ్ళలో నుండెను, గవర్నరు జనరలు గారి యాజ్ఞ నుల్లంఘించుటయా? లేక ఝాన్సీని వదలుకొని చర్ఖారీకి బోవుటయా? ఈ సమయమందు ఝాన్సీని విడిచిపెట్టుట రాజనీతి కాదు. తరువాత ఝాన్సీపైకి బోవుట దుర్లభమగును. అప్పుడు పొలిటికలు ఏజెంటు హేమిల్టను భారమునంతయు తనపై వేసికొని మొట్టమొదట ఝాన్సీమీదికే పోవ నిశ్చయించుకొనెను. అతడు వెంటనే గవర్నరు జనరలు కిట్లు జాబువ్రాసెను: "మేము చర్ఖారీకి బోవుచో ఝాన్సీని పట్టుకొనుట దుర్లభమగును. ఇంతేకాక కాల్పీని పట్టుకొనుటకు మేముచేసిన ప్రయత్నము లన్నియుగూడ భంగమైపోవును. కాల్పీని పట్టుకొనుట సర్ హ్యూగ్రోజు కవశ్యకర్తవ్యము. చర్ఖారీరాజుకు సహాయము చేయుట మాకోరికయే యైనను నీసమయమందు సేనల నచ్చటకు దీసికొనిపోవుట యసంభవము. మనము ఝాన్సీపైకి దండు వెడలినచో చర్ఖారీలోనున్న విప్లవకారులందరును యిచ్చటికే వత్తురని రోజుదొర విశ్వాసము. ఝాన్సీ మనవశమైనచో విప్లవకారులందరును చెల్లాచెదరై పోవుదురు. చివర కేమహారాణి యీ విప్లవకారులందరకు ప్రధాననాయకురాలై రాణించుచున్నదో యామె సామర్థ్యముగూడ నాశనము గావింపబడగలదు"

ఈప్రకారము నిశ్చయించుకొని రోజుదొర తనసేన నంతను తీసికొని మార్చి 20 తేది 7 గంటలకు ఝాన్సీ సమీపమునకు బోయెను. మహారాణి కూడ సమరసన్నాహములను గావించు చుండెను. ఆంగ్లసైన్యము లప్పుడే ఝాన్సీని సమీపించుచుండెను. ఇంతలో ఝాన్సీరాణి కొకపత్రముకూడ దొరకెనని కొందరు చెప్పుదురు. అందులో నిట్లున్నది: "నీవు దివాను లక్ష్మణరావు, లాలాభావుబక్షు, మోరోపంతు తాంబే మొదలగువారితో నాయుధరహితముగా మమ్ము కలసికొమ్ము."

భారత వీరవనితల కింతకంటె నాత్మహత్య వేరొండుయుండ జాలదు! యుద్ధమును ప్రకటించి శత్రువుమీదకు వచ్చుటయన నత డాయుధములను విసర్జించి తనకుమోకరింపమని యాజ్ఞాపించుటయు మానధనులగు భారతరాజకన్య లట్లు చేయుటయు భారతచరిత్రలో నెచ్చటను కనివిని యెరుగము! ఇది లక్ష్మీబాయికి మరింత రోషమును గలిగించెను. లక్ష్మీబాయి విప్లవకారులకు నాయకురాలనియు నామెనుబట్టుకొని ఖైదుచేయవలెననియే అంగ్లేయులు వచ్చుచున్నారనియు మరియొక వార్త తీసుకొనిరాబడెను. లక్ష్మీబాయి అంగ్లేయుల వలన ఖైదీగా గొంపోవబడునట! అహో ఎట్టిసాహసము రాణీ సంయుక్త, అహల్యాబాయి, విమల, మల్లమ, రుద్రమాది రణ చండికలను గాంచిన భారతదేశమున రాజపుత్రికలు కంఠమున ప్రాణములుండ శత్రువులచే చెరసాలకు గొంపోబడుట దురూహ్యము కాదే! చివరవరకు నామె కాంగ్ల ప్రభుత్వముపట్ల విశ్వాసమే యుండెడిది. కనుక నామెయనవకాశముగా యుద్ధప్రయత్నములు జేయవలసి వచ్చెను. కాని పరీక్షా సమయ మేతెంచినపుడు లక్ష్మీబాయి యెంతమాత్రమును వెనుదీయునది కాదు. అబలయైనను లక్ష్మీబాయి ధైర్య స్థైర్య పరాక్రమ, ఆత్మగౌరవ ఆత్మ సంయమాది సహస్ర సద్గుణపుంజము లామె కెప్పుడు ననేకవేల సైన్యముల బలమునిచ్చుచుండెను. వెంటనే యామె తన రాజకులోచిత ధర్మమగు వీరక్రీడ నుపక్రమించెను. ఝాన్సీకోట పట్టణమునకు బశ్చిమముగనున్న యొక చిన్న పర్వతముపై గట్టబడెను. అది యతిప్రాచీనమై దుర్భేద్యమైన కోటలలో నొకటి. కోటకు నాలుగు ప్రక్కల నెత్తైన రాతి గోడలు కట్టబడెను. ఆగోడలు పదునారుమొదలు యిరువది యడుగుల వరకు వెడల్పుగానుండెను. యుద్ధసమయమం దీగోడలమీద నతి సునాయాసముగా నొకస్థలము నుండి మరియొకస్థలమున కెంత పెద్దఫిరంగుల నైనను దీసికొనిపోవచ్చును.

ఫిరంగుల నమర్చుట కీగోడలపై పెద్దపెద్ద బురుజులుండెను. ఇందులో గరగజమను నొకబురుజు యెనుబదడుగులు పొడుగును,

నంతియు వెడల్పును యేబదడుగుల యెత్తును గలిగియుండెను. దాని నలువైపులను నాల్గు సింగు లమర్చబడియుండెను. మరియు కోటపై నచ్చటచ్చట యేబదియొక ఫిరంగు లమర్చబడియుండెను. ఒక్కసారిగా ననంఖ్యాకులను సంహరింపగల ఘనగర్జము. భవానీశంకరుడు. నాల్దారు మొదలగు నామములతో నొప్పునట్టి ఫిరంగులిందులోనెన్నియోగలవు. కోటలో మహారాణికొరకు ప్రత్యేకముగా నొక విశాల మహాలుగలదు. కొంతమంది సరదారులుగూడ నివసించుటకు విశాల భవనములుకలవు. కోటచుట్టు నగాధమైన కందక మొకటి యుండెను. దీనిని దాటకుండా కోటలోనికెవరును బోజాలరు. ఈవిధముగా కోటయంతయు స్వాభావికముగాదుర్భేద్యమై యుండెను. లక్ష్మీబాయి తన ధీశక్తిచేతను, ప్రబల పరిశ్రమలచేతను, మరింత కట్టుదిట్టముచేసి దీనిని సదా రక్షించుచుండెను. కోటయొక్క నైర్‌ఋత కోణమునకు దక్షిణముగను, వాయవ్యమూల నుత్తరపశ్చిమములుగను నున్న పట్టణము నంతను రక్షించుటకు మంచివైశాల్యము, యెత్తు గల దుర్భేద్యమైన గోడలుండెను. వానిపై గూడ ఫిరంగు లమర్చబడెను. పట్టణ వైశాల్యము సుమారు నాలుగన్నర మైళ్ళుండెను.

త్వరలో సైన్యములు సమకూర్చబడెను. లక్ష్మీబాయికి తన ప్రాచీన వంశపౌరుషమును నిలువబెట్టవలెనను పట్టుదల కలిగెను. ప్రబల పరాక్రమ శాలియగు శివరావుభావు కోడలును అని నథేఖాను కామె పంపిన రణదుందుభి నామె యింకను మరచిపోలేదు ఆమె శివరావు సేనలకన్నను పరాక్రమవంతులును, రణకుశలురును, నగు బుందేలీలను, అఫ్ఘను సేనలను సమకూర్చెను. కాని తక్కిన సేనమాత్ర మంత మంచిదికాదు. వారికి తగినంత శిక్షణములేదు. వారు కేవల మాంగ్లేయులపై ద్వేషముచేతను, స్వలాభాపేక్షచేతను దోచుకొన వలెననెడి యుద్దేశ్యముచేతను జేరిన విప్లవకారుల మూకగాని మరొండు గాదు. అయినను “క్రియాసిద్ధిస్సత్వే భవతిమహతాంనోపకరణే” అను రీతి నామె యిట్టిసేననే తీసికొని వారి ననేకభాగములక్రింద విభజించి విశ్వాసపాత్రులగు ఠాకురులను, బుందేలీలను నొక్కొక్క

భాగమునకు నియమించి యుద్ధమున కాజ్ఞాపించెను. ఆమెకూడ స్వయముగా సేనల నన్నిటిని జూచుకొనుచు తగిన బందోబస్తులను వెంట వెంటనే గావించుకొనుచుండెను.

బురుజులు కట్టుట, గుండ్లు ఖగ్గిరాల నందిచ్చుట మొదలగు యుద్ధసన్నాహములన్నిటిను స్త్రీలు చేయుచుండిరి అని సర్ హ్యూగ్రోజు వ్రాయుచున్నాడు. అతనితోకూడ రణరంగములందున్న 'డాక్టరు లో' యనునాతడిట్లు వ్రాసెను. "మేమచ్చటకు చేరినతరువాత కూడ వారు కోట దక్షిణద్వారము నుండి కొంతదూరమువరకును గోడలపైమూడు ఫిరంగులకు బురుజుల నత్యంత తత్పరులై కట్టుచుండుట మేము కన్నులార జూచితిమి. వారు తేనెటీగలవలె కార్యనిమగ్నులైయుండిరి. నేనింతకు పూర్వ మెప్పుడును హిందూస్థానీయు లిట్టి చాకచక్యముతో బనిజేయుటను జూచియుండలేదు వారీ బురుజుల నతిత్వరితమును సరియైన యింజనీరింగు నిపుణతతోను తయారు చేయగలిగిరి." ఇట్టి విపక్ష, ప్రత్యక్ష నిష్పక్ష సాక్ష్యము లుండ మనమిక లక్ష్మీబాయి యుద్ధకళా విశారదత్వము నంతగా వర్ణింప నవసరములేదు. ఇక నాంగ్లసేనల సంరంభణము ప్రచండముగా నుండెను. మార్చి 21 వ తేదీని ఆంగ్లసేనాధిపతియైన రోజుదొర ఝాన్సీకోటను పట్టణమును దుర్భిణీయంత్రముతో బరీక్షించుచుండెను. అతడట్లు యుద్ధము సేయుటకు యోగ్యస్థానము నారసి యిచ్చట తనసేనలను ఫిరంగులను గూర్చెను. అతడు పట్టణములో నున్నవారికిని, కోటలోనివారికి సహాయసంపత్తులను జేయుటకవకాశములు లేకుండ మార్గములన్నిటిని తన యధీనముజేసికొనెను. పట్టణముయొక్క తలుపులన్నిటినిగూడ నతడు తనరక్షణములోనుంచుకొనెను. ఈ సమయమందే బ్రిగేడియరు స్టువర్టు సేన చందేరీనుండి యతని సహాయార్థమై వచ్చెను. ఈ సేనవలన రోజుదొరకు మరింత ధైర్యము గలిగెను. ఆంగ్లసేనలు విడిచినచోట వారిరక్షణార్థమై గొప్ప గొప్ప కందకములు త్రవ్వింపబడెను. ఒకస్థలమునుండి మరియొక స్థలమునకు తంతీతీగె లమర్పబడెను. ఒకయెత్తైన పర్వతము మీద దుర్భిణీయంత్ర మొకటి స్థాపింపబడెను దీనిసహాయమువలన ఝాన్సీ కోటలో నెచ్చటెచ్చట నేమి జరుగుచున్నదియు దెలిసిపోవుచుండెను

అచట నొకతంతి కార్యాలయము కూడనిర్మింపబడెను, ఇట్లాంగ్లేయుల సైనిక నివహ మంతయు పాశ్చాత్య యుద్ధవిద్యాను సారముగను, నవీనాస్త్రశస్త్రాది పరికరములతోడను సన్నద్ధమై రణకౌతూహలములతో గేకలిడుచుండెను.

మార్చి 23వ తేదీని యుద్ధమారంభమయ్యెను. ఝాన్సీ సమీపముననున్న మైదానములను చిన్న చిన్న పర్వతములను ఆంగ్లసేన లాక్రమించుకొని యుండెను. రోజాదొర హుకుముల ననుసరించి వారు ఝాన్సీకోటపై గుండ్లవర్షమును గురిపింపనారంభించిరి. కాని ఝాన్సీకోటపైనున్న లక్ష్మి యూరకుండలేదు. కోటపైనుండివచ్చు గుండ్లవర్షము నందర నాంగ్లసేనలు తాళజాలకపోయెను. ఆరాత్రి మూడవ యూరపియను పటాలము ముందుకుబోయి ఝాన్సీపట్టణముకు మూడువందలగజములదూరములో నొకయున్నత స్థానముపైదమఫిరంగుల నమర్చిరి. ప్రాతఃకాల మగుటతోడనే కోటపైనుండి గుండ్లవర్షము మరల ప్రారంభమయ్యెను. ఘనగర్జమను ఫిరంగి నుండి యగ్నివర్షము ప్రారంభమగుటతోడనే ఆంగ్లసేనల జోరు కట్టుబడెను. ఈఫిరంగి యొక్క చిత్రమేమన దీనినుండివచ్చు గుండ్లవర్షముతోబాటు దిశలన్నిటిని గప్పివేయు ధూమము బయల్వెడలెను. దానిచే శత్రుసైన్యము కెంతటిమోసమో సంభవించు చుండెను. ఆగుండ్లు శత్రుసేన నంతను తుములముజేసి విపరీతనష్టమును కలుగజేసెను.

మార్చి 24వ తేదీని ఆంగ్లసేనలు తిరుగ నాల్గు ఫిరంగుల నమర్చి కోటకు దక్షిణభాగముపై గురిపెట్టి కొట్ట నారంభించిరి. అభయంకర ఫిరంగులనుండి కోటపైనను, పట్టణముపైనను అగ్నివర్షమే కురిసెను. ఇరువదినాల్గు, యిరువదియొనిమిది పౌండరుల ఫిరంగిగుండ్లు ఝాన్సీ పట్టణ గోడలపై కూడ బడుచుండెను. ఈ భీషణాగ్ని ప్రవాహముచే ఝాన్సీకోటపైనున్న వీరు లనేకమంది మడసిరి. కోటపైనున్న ఫిరంగుల ధ్వని యాగిపోయెను! గోడ జంక నారంభించెను! కాని యంతమాత్రముచే నాంగ్లేయుల కేమియు లాభము లేకపోయెను. పట్టణ మావంతయు చలింపలేదు. ఇరుపక్షంబులవారు నినుమడించిన పౌరుష

ముతో పోరుచుండిరి. ఇంతలో నొక మాతృద్రోహి ఆంగ్లేయులకు
ఝాన్సీపట్టణ మర్మమును వెల్లడించెను. పశ్చిమదిక్కున ఫిరంగుల
సమర్చి పేల్చుచో పట్టణమునకవి యెక్కుడు హానిచేయుననియు
జయము నిశ్చయమనియు నతడు చెప్పెను. ఈ రహస్యము తెలియుట
తోడనే ఆంగ్లసేన లతిత్వరితముగా బశ్చిమదిక్కున ఫిరంగుల నమర్చి
యగ్నికందుకములను పట్టణముపై గురిపింప నారంభించెను. అవి
పడినచోట్లనెల్ల ననేకమందిని సంహరించుచు మరికొందరను విక
లాంగులను చేయుచు జాల హాని కలుగజేయ జొచ్చెను. పట్టణమంత
యను హాహాకారములు బయలుదేరెను. పట్టణములోని మార్గములన్ని
యును గట్టుబడెను. ఈ విపత్తును మహారాణి చాల చింతించి దీనికి
కారణములనారయుచు వెంటనే తన సిపాయిలను, యోధులను,
హెచ్చరించుచు వారిసహాయమున కింక ననేకమందిని బంపి యాంగ్ల
ఫిరంగుల నోరడించెను. ప్రజలు మరల నిర్భయులైరి. తరువాత నామె
పట్టణములో నీ యనర్థకముచే దీనులయినవారికిని, అనాథలకును నన్న
దానము జేసెను; ఇంకను నిరాశ్రయులైనవారికి సదావర్తియిప్పించెను
మార్చి 25వ తేదీని రోజుదొర తన సేనలో కొంతభాగమును కోటకు
దక్షిణభాగమున నిలిపెను. ఇదివరకు విప్లవకారుల నోడించిన సిపాయి
లిందులో ననేకమంది గలరు; ఈ బ్రిగేడు కోటపై తీవ్రముగా
పరుగెత్త నారంభించెను. కాని యేమియు లాభము లేకపోయెను! మరు
నాడు 26 వ తేదీని రోజుదొర తిరుగ వీరిసహాయార్థము మరికొంత
మందిని బంపెను. ఉభయపక్షములవార లతితీవ్రముగా యుద్ధము
జేయదొడంగిరి. రణరంగము తుములమయ్యెను. 12 గంటలవేళ కోట
పైని దక్షిణ బురుజుమీది ఫిరంగులు కట్టుపడెను. ఆంగ్లేయులు గురు
పెంచు గుండ్లబారి కెచ్చట నెవ్వరును నిల్వలేక పోవుచుండిరి. ఎవ్వడై
నను నిలువ సాహసించుచో నాంగ్లఫిరంగులువానిని గూలవేయుచుం
డెను. ఇది కోటలో గొంత యలజడికి గారణమయ్యెను. ఇంతలో లక్ష్మీ
బాయి పశ్చిమబురుజుమీదనున్న వారిని రావించెను. వీరు దుర్భిణీ
యంత్రముతో జూచుచు నాంగ్లేయులపై నగ్నివర్షమును గురిపించుట
తోడనే ఆంగ్లయోధులు విగతప్రాణులైరి. ఆంగ్లఫిరంగులు మూల

బడుటతోడనే కోటలోని మొదటిఫిరంగి మరల విజృంభించెను; లక్ష్మీబాయి యీవార్తవిని గులాం గౌసుఖాను అను తన సుప్రసిద్ధ ఫిరంగి పాలకుని కొకరజితకంకణమును బహుమతి నొసంగెను. ఈవిధముగా మార్చి 31 వ తేదివరకును హోరాహోరీ యుద్ధము జరుగుచునే యుండెను. ఉభయపక్షసేనయు నొకరికొకరు తీసిపోవుట లేదు. ఆంగ్లసైనికులందరును పాశ్చాత్య యుద్ధకళావిశారదులు! ఆజ్ఞాధురంధురులు; వారికి సైనికశిక్షణ ముండెను; ఆజ్ఞల నెప్పటికప్పుడు 'తూచా' తప్పకుండ పాలించుటలో వారారితేరిరి. సేనాపతులు, కర్తవ్యపాలనా దక్షులు; యుద్ధకళానిపుణులు; మహారాణి లక్ష్మీబాయి శూరశిఖామణి: ధైర్యస్థైర్యములందు హిమగిరి; కాని యామె సేనలలోమాత్ర మెట్టిక్రమమును లేదు. కేవలము దోపిడీకొరకే వచ్చిన వారందురలో చాలమందియుండిరి సేనాపతులలోగూడ నెన్నియో లోటులుండెను. వ్యూహముల నేర్పరచుట ఆజ్ఞలను పాలించుట యనునవి వారెరుగరు. ఇట్టి విపరీతపరిస్థితులలో మహారాణిశౌర్యపరాక్రమములును, యుద్ధనైపుణ్యతయు వ్యర్థమగుచుండెను. అయినను నామె తనబుద్ధిబలముచేతను, బాహుబలముచేతను పాశ్చాత్యవీరుల పీచ మణచుచుండెను. యుద్ధకళావిశారదులైన యూరపియనులు గూడ నామె యద్భుతశౌర్యమును జూచి నివ్వెరపడుచుండిరి; కోటపై నెచ్చటజూచినను తానెయై లక్ష్మీబాయి రణలక్ష్మివలె తాండవకేళి సలుపుచుండెను. భారతయోధు లందరును గూడిన మహాభారతయుద్ధము పదునెనిమిదిరోజులు జరిగెను. ఒక్క-లక్ష్మి ప్రచండ శత్రుసైన్యముతో నెట్టి సహాయమును లేకుండ పన్నెండురోజులు యుద్ధముచేసెను. ఈ విషయమై డాక్టరు "లో" యిట్లు వ్రాయుచున్నాడు.

"మధ్యాహ్న కాలమందు శత్రువులుమాపై నెప్పుడును గుండ్లను గురిపెట్టి యెరుగరు; కాని ప్రతిసాయంత్రము మూడున్నర గంటలకు వారు మాపైన నతితీవ్రముగా నగ్నిజ్వాలలు బంపుచుండిరి. మాశిరములపై భయంకరధ్వనితో నగ్నికందుకములు వచ్చిపడుచుండెను. వడగండ్లవానవలె మాచుట్టు నొకవిధమైన తుపాకిగుండ్లు రివ్వు

శివ్వమనుచు గురియుచుండెను. ఈ గంటనుండి సాయంత్రమువరకు మాకు యమసదనము గాన్పించుచుండెడిది; మా సిపాయిల కిప్పుడు ప్రాణసంకటమగుచుండెను. కోటద్వారముపైనున్న ఆరామము యొక్క తుపాకులు మమ్మెంతయో బాధించుచుండెను. ఆ యారామ సీమలోని చెట్లక్రింద వందలకొలది మనుష్యులు మాఫిరంగి గుండ్లచేటకు బోయి పడుచున్నను తమకది యతిసామాన్యమైన నిత్యకృత్యమో యనునట్లు నిర్లక్ష్యముగా బోవుచుండిరి. 30, 31 తేదీలలో ఫిరంగు లతితీవ్రముగా గురిపింపబడి కోట భిన్నభిన్నమగుచుండెను. అయినను శత్రువులు మమ్మగ్నిహోత్రునికి బలియిచ్చుచుండిరి. కోటయు తదితర యుద్ధసన్నాహములు నొకవంక భంగమొందుచున్నను వారు లేశమైనను చెక్కుచెదరక, పిరుదీయక, కార్యతత్పరులై మమ్మెదుర్చుచునే యుండిరి; అపాయ మంతకంతకు వారికి మొక్కవోని ధైర్యమునే చేకూర్చుచుండెను.”

ఈవిషయమును గురించియే మహారాణి యుద్యోగులలో నొకడిట్లు వ్రాసెను. “రాత్రిసమయమందు కోటలోను పట్టణములోను గొప్పగొప్ప ఫిరంగిగుండ్లు వచ్చిపడుచుండెను. ఆదృశ్యమంతయు చాల భయంకరముగనుండెను. వందలకొలది ఫిరంగిగుండ్లు ఒక్కొక్కటి చాలసేరులు బరువు కలవి యాకాశమండలమున నెగురుచు ప్రజలలో హాహాకారముల ను బుట్టించుచుండెను; చూచువారి కవి యెప్పుడు తమ శిరములపైబడునో యనుభయము కలిగించుచుండెడివి. రాత్రిందివము లీవిధముగా పట్టణవాసులు మృత్యుభయముతో దినమొక యుగముగా నెట్టో గడుపుచుండిరి. ఒక్కొక్కప్పుడు మహారాణికి జయము కల్గుచు నాంగ్లఫిరంగులు నిర్వీర్యమగుచుండెను; మరియొకప్పు డాంగ్లేయులు జయించుచు మహారాణి ఫిరంగులు నిర్వీర్యమగుచుండెను; ఏడవ నాటిసాయంత్రము పశ్చిమదిక్కుననున్న తుపాకులు కట్టుబడెను. అచట నొక్కరును నిలువజాలకపోవుచుండిరి. ఆంగ్లఫిరంగి దెబ్బలచే కోటలోని బురుజు కూలిపోయెను; అప్పు డంధకారబంధురమై నిశీథమందు కంబళ్ళను కప్పుకొని కొందరు యోధులా రాత్రియే తెల్లవారకమునుపే

బురుజులను కట్టివేసిరి; దిరుగ కోటలోని ఫిరంగులు మ్రోగ నారంభించెను. అందువలన నాంగ్ల సేనలకు యమసదనము సమీపమయ్యెను. ఎనిమిదవనాటి ప్రాతఃకాలమున మరల నాంగ్లసేనలు కోటపై గుండ్లను కురిపించెను. ఆంగ్లేయులు దుర్భిణీయంత్రముతో కోటలోను, పట్టణములోను, నెచ్చటెచ్చట నేయోధులుండిరో, యెట్టి యుద్ధప్రయత్నములు జరుపబడుచున్నవో మొదలగు రహస్యములను తెలిసికొనుచుండిరి. కోటలో నొకచిన్న కోనేరుండుటను, అచ్చటకు నీళ్ళకొరకు ప్రజలుబోవుచుండుటను వారు తెలిసికొనిరి; వెంటనే వారు తమ ఫిరంగుల నీవైపునకు ద్రిప్పి మారణకర్మ నారంభించిరి. నీళ్ళకొరకు వచ్చినవారిలో జాలమంది చనిపోయిరి. అనేకమంది భయభ్రాంతులై యిటునిటు పరుగిడ నారంభించిరి. స్నానపానములకు నీరు దొరకక కోటలోనివారు తల్లడ పడజొచ్చిరి. భోజనాది నిత్యకృత్యము లాగిపోయెను. ఈసంగతి రాణి లక్ష్మీబాయి వినినతోడనే పశ్చిమ దక్షిణ బురుజులపైనున్న ఫిరంగులను దెప్పించి శత్రుఫిరంగుల నోరడంచెను. అప్పుడు మరల ప్రజలు కోనేరునకుబోయి నీరు దెచ్చుకొని భోజనములను సలిపిరి; కాని యింతలో మరల భీభత్సము బయలుదేరెను. నలుప్రక్కలను ధూమము లావరించి కారుచీకటి క్రమ్మెను; అగ్నిహోత్రి పుంజములు చెలరేగెను. మహారాణీమహాలు సమీపముననున్న మైదానములోని గుండ్లకార్ఖానాకు నిప్పంటుకొనుటయే యీవిపత్తునకు కారణము. దీనివలన చాలమంది చనిపోయిరి; ఇంక అనేకులు గాయపడిరి.

ఎనిమిదవరోజు యుద్ధము చాల భయంకరరూపమును దాల్చెను! ఉభయసేనలు నుక్కుదక్కి పోరుచుండెను. ఫిరంగులు, తుపాకులు మొదలగువాని ధ్వనిచే నాకాశమండలము చిల్లులుపడుచుండెను. పట్టణములో వెయ్యిమంది మనుష్యులు చనిపోయిరి. కొంతమంది ప్రాణరక్షణార్థమై రహస్యస్థలములలో దాగుగొనుచుండిరి. పట్టణగోడలపై నున్న సిపాయిలను, రంగులను పేల్చు శూరులును జాలమంది చనిపోయిరి వారి స్థానము లెప్పటికప్పుడు భర్తీచేయబడుచుండెను. నూతనసిపాయి

అతిచురుకుగా బనిచేయుచుండిరి. ఈ యుద్ధసన్నాహము నెప్పటి కప్పుడు మహారాణియే గావించుచుండెను. ఎచట నేమాత్రము జంకు పుట్టిన నామెయే స్వయముగాబోయి సేనలను బలపరచుచుండెను. ఈ కారణముచే నామెసేన అత్యుత్సాహముతో ఘోరయుద్ధమును జేయుచుండెను. ఆంగ్లేయు లెంతటి శూరులైనను 31వ తేదీవరకు కోట లోని కడుగు పెట్టజాలకుండిరి.

మహారాణి లక్ష్మీబాయి ఇంగ్లీషువారితో యుద్ధము చేయుటకు తప్పనిసరియైన వెంటనే రావుసాహేబు పీష్వాకు సహాయార్థమై యొక జాబు వ్రాసిపంపెను. పీష్వా తన సేనాధిపతియగు తాత్యాతోపె నిరువదివేల సైన్యముతో బంపెను. తాత్యాతోపె కాల్పినుండి బయ ల్వెడలి ఝాన్సీప్రాంతమునకు వచ్చుసరికి బ్రిషువారికిని ఝాన్సీకిని రణయుద్ధముజరుగుచుండెను. రోజుదొర కీవార్త తంతిద్వారా తెలయుట తోడనే యతడు నిర్ఘాంతపోయెను. "ఇట్టివిషమ పరిస్థితులలో నేమి చేయవలయును" అని యతడు విచారించుచుండెను. తాత్యాతోపె ఝాన్సీతో గలసినచో నిక నాంగ్లేయుల కాళలేదు. ఆంగ్లసేన లెక్కు వగాలేవు; ఉన్నవారందరు కోటను ముట్టడించుటకే సరిపోవుచుండ క్రొత్తశత్రువు నెదుర్చుట కష్టముగానుండెను. "ఈ సహాయముతో మహారాణి మాలోనొక్కరినికూడ ప్రాణముతో బారిపోనీయక బలి పుచ్చుకొనును. ఇట్టిస్థితిలో నపజయమే యదార్థము" అని రోజుదొర చింతించుచుండెను. కాని యతడు మహాశూరుడు; బహుచతురుడు; మహాబుద్ధిశాలి; అతడు తనసేనను రెండు భాగములుగ విభజించెను 31వ తేదీ రాత్రిసమయమం దతడు కొందరు శూరులను గుప్తమార్గ మున బంపి కాల్పినుండివచ్చు రస్తాలో నిలువబెట్టెను. 24 పౌండర్ల ఫిరంగులనిచ్చి ఓర్ఛామార్గమున గొంతమంది సైనికులను నిలువబెట్టెను పట్టణములోనివారు బయటకు రాకుండజేసెను. రాత్రియంతయుకోటపై గుండ్లవర్షము కురియుచునేయుండెను. ఆంగ్లసేన తగ్గిపోయినసంగతి కోటలోనివారికి తెలియనే తెలియదు. ఈవిధముగా సర్ హ్యూగ్రోజు రెండుసేనలతోను బోరాడ నారంభించెను తాత్యాతోపె బహు

పరాక్రమశాలి. 1858లో జరిగిన స్వాతంత్ర్యయుద్ధవీరులలో నతిముఖ్య పురుషుడు; నానాసాహేబు స్వాతంత్ర్యయుద్ధమును ప్రకటించుట తోడనే తాత్యాతోపె వానిసేనానాయకుడై యనేకయుద్ధరంగములలో ప్రభుత్వమువారితో హోరాహోరీ యుద్ధమునకు డీకొనెను. తాత్యాతోపె పేరు యూరపు అంతటను మారుమోగసాగెను. ఇతనిని గూర్చి "డైలీన్యూసు" అను నొక పాశ్చాత్యపత్రిక యిట్లువ్రాసెను. తాత్యా మహారాష్ట్రజాతి బ్రాహ్మణుడు. అత డుత్తమకులజుడు కాడు. అతడు దోపిడిచేయుట, బందిపోటులు వేయుట మొదలగు వాటియందు ప్రావీణ్యత సంపాదించెను. అతడు చాలబుద్ధిమంతుడు; కాని చదువను వ్రాయను రాదు. అతడుయుద్ధకౌశలనిపుణుడు; ఈ కారణముచే నతని నందరును సన్మానించుచుండిరి. అతడు మహాబలశాలి అతని శౌర్య పరాక్రమాదుల కాశ్చర్యపడుచు సైనికులందరు నతనిని చూచుటతోడనే యతని వశమైపోవుచుందురు; అతడు నలుబది వత్సరముల లోపువాడు; అతిసాహసుడు; నిర్భయుడు; అతని ముఖకాంతి శౌర్య, తేజస్సులచే నలరారుచుండును. అనేత్రద్వయ మిందీవరకాంతులను గ్రక్కుచుండును. అతడు మామూలు వస్త్రములనే ధరించును. అతని నెల్లప్పుడును పాతికముప్పదిమంది యంగరక్షకులు కాపాడుచుందురు. అతడెల్లపుడు నశ్వారూఢుడైయుండును. అప్పుడపుడు పల్లకీ నెక్కిపోవుచుండును; అతడు నానాసాహేబు ప్రతినిధి నని చెప్పుకొనుచుండును" మరియొకఆంగ్ల గ్రంథకారు డతనిని హిందూగారిబాల్డీ యని ప్రశంసించెను.

ఏప్రియల్ ఒకటవ తేదీ నాంగ్లేయులకును తాత్యాతోపెకును యుద్ధమారంభమయ్యెను; కాని పీష్వాపంపిన యీసేన కాన్పూరులో కప్తను విండ్‌హాము నోడించితిమను విజయ గర్వముతో మైమరచియుండిరి. ఆంగ్లసేన లతిస్వల్పముగా నున్నవనియు, తామసంఖ్యాకముగా నున్నారమనియు, నింగ్లీషుసేనలు తమ్ము జూచుటతోడనే సహజముగా పారిపోవుననియు వా రూటలూరుచుండిరి. తాత్యాతోపె స్వంతసేన యన్నిటికంటెను చివర బేత్వానదియొడ్డుననుండెను; చర్వా

రాజు నోడించితిమను దుర్భ్రమతో తలతిరిగి వారుండిరి. వా రాంగ్లే
యుల యుక్తినాయంతయు గ్రహింపరైరి! పీష్వాసేనలో నొకభాగము
కోటలోనివారికి సహాయముజేయుట కతితీవ్రతతో ముందుకుబోయెను
కాని వారాంగ్లేయుల సరిహద్దులలోనికి బోవుటతోడనే కప్తనుస్టైటు
పుటు గుఱ్ఱపుదళము దక్షిణము నుంచియు, కప్తను ఫ్రేటీజాను పటాల
మొకప్రక్క నుంచియు, మరియొక ప్రక్కనుంచి రోజుదొర పటా
లమును వారిని ముట్టడివేసెను. పీష్వాసైన్య మీభయంకర దృశ్యమును
జూచి భయభ్రాంతులై యటునిటు పరువిడజొచ్చెను; తాత్యాతోపె
పిరంగులుమాత్ర మాంగ్లేయులపై నగ్నివర్షమును గురిపించెను. కాని
లాభము లేకపోయెను. రెండువైపులనుండిఆంగ్లపటాలములు, ఫిరంగులు
గుఱ్ఱపుదళములు,విజృంభించి మీదపడుటతోడనే పీష్వాసైన్యముపిక్క
బలముజూప నారంభించెను. చివరకు తాత్యాతోపె సైన్యముకూడ
నేమియు చేయజాలకపోయెను; ఆంగ్లసేనలు వారిపైబడి వారిని తరుమ
గొట్టెను. అనాయాసముగా వారి యుద్ధసామగ్రి యంతయు నాంగ్లే
యుల వశమైపోయెను. ఇందువలన నాంగ్లసేనలకు మరింత బలము
చేకూరెను.

లక్ష్మిబాయి యాశలన్నియు నడియాశలయ్యెను; పీష్వా సహా
యమువలన విజయము ప్రాప్తించునని యామెతలంచుచుండెను.
యీయాశలన్నియు నాశనమగుటయేగాక పీష్వా సైన్యములోని
యుద్ధసామాగ్రి శత్రువులచేతులో పడుటచే ఝాన్సీకి మరింతకష్టము
సంభవించెను. పదిరోజులనుండి యొంటరిగా హోరాహోరీయుద్ధము
జేయుచున్న ఝాన్సీసైన్య మలసిపోయెను; అనేక యుద్ధభూములలో
నఖండ విజయములను బడసిన తాత్యాతోపె యిప్పుడోడిపోవుట విధి
కృతము కాబోలును!

సర్ హ్యూగ్రోజు యీవిధముగా తాత్యాతోపె నోడించి ఝాన్సీ
కోటనుబట్టుకొనుటకు గృతనిశ్చయుడయ్యెను. పన్నెండురోజులనుండి
యాంగ్లసేనలు కోటపై శతఘ్నులను గురిపించుచున్నను మహారాణి
నిరుపమాన పరాక్రమముచే శత్రువులకది సాధ్యముగాక యుండెను

ఈసారి రోజుదొర యొక్క క్రొత్తవ్యూహమును పన్నెను. అతడు సేననంతను మూడు భాగములుగ విభజించి మూడువైపులనుండి కోటను ముట్టడించెను. మేజరుగాల్ పశ్చిమదిక్కున సైన్యాధిపత్యమువహించెను దక్షిణదిక్కున లెఫ్టినెంటు కలనల్ లిడెల్, కప్తాను రాబిన్సన్, బ్రిగేడియరు స్టువర్టు లుండిరి: లెఫ్టినెంటు కలనల్ లోడ్, మేజరు స్టువర్టులు మరియొక వైపున నుండిరి. ఈసేనయంతయు రహస్యముగా తయారై తమ తమ నియమిత స్థానముల నాక్రమించిరి. మొదటి భాగము నిచ్చెనలతో కోటగోడల నెక్కి లోపలికి దిగవలెనని ప్రయత్నించుచుండిరి. కోట పహారా యీసంగతి గ్రహించుట తోడనే భయసూచక వాద్యములను మ్రోగించి కోటలోనివారిని మేల్కొలిపిరి కోటలోనున్న వారిగతి దుఃఖదాయకముగనుండెను. యుద్ధము ప్రారంభమైనది మొదలు వా రగ్నివర్షములో దపించుచుండిరి; కోటగోడలు చాలవరకు కూలిపోయెను; అనేకమందివీరులు యుద్ధములో మరణించిరి. పేష్వాసేన ఓడిపోయెనను సంగతి వినుటతోడనే వారికి మరింత నిరాశజనించెను. ఇట్టినిరాశ, ఉదాసీనతలోకమూలబాధించుచున్నను లక్ష్మీబాయితన ధైర్యనిశ్చయములనువీడలేదు. ఆమె సరదారులను, అధికారులను సిపాయిలను బిలిపించి వారినిట్లు ప్రోత్సహించెను. "నేటివరకును మీ రేయే యుద్ధరంగములలో జయపరంపరలను గాంచిరో వానిని పీష్వా సైన్యసహాయము లేకుండగనే మీ బలపరాక్రములచేతనే మీరు సంపాదించిరి. నేటివరకును మీరు జూపించిన ధైర్య, పరాక్రమ స్వాభిమానములనే నేడును బ్రకటించి మీజీవితములను సార్థకము జేసికొనుడు; రణకంకణములను ధరించి యుద్ధమునకు దలపడుడు. ఝాన్సీరక్షణము మీ చేతులలోనే యున్నది. మీరు పీష్వా సహాయము నావంతయు నపేక్షింప వలదు" ఆమె యీప్రకారము వారినందరను ప్రోత్సహించి వారిలో ముఖ్యులైన సరదారు లందరకును స్వర్ణకంకణములను, వస్త్రాలంకారములను బ్రసాదించెను. ఈ యుత్తేజకరములగు వాక్యములను విని ఝాన్సీ కొరకును, లక్ష్మీబాయి కొరకును, దేశమాతకొరకును దా మెన్నిసారులైనను జనిపోవుటకు సిద్ధముగ నున్నారమని శూరులైన బుందేలీలను, ఠాకురులును

మహారాష్ట్రులును, ముసల్మానులును యుద్ధమునకు తిరుగ సిద్ధమయిరి. సుప్రసిద్ధ ఫిరంగివ్రేటుకాడగు గులాం గౌస్ఖాను పెద్ద పెద్ద ఫిరంగులను కోటపై నమర్చి యగ్నిగోళముల నాంగ్లేయులపై గురిపింప నారంభించెను. కువర్ ఖుదాబక్షు మొదలగు ననేక సరదారులు గూడ తమ తమ స్థానములనుండి శత్రుసంహారమునకు గడంగిరి. రాణీ లక్ష్మీబాయి సంగ్రామదేవతవలె కోటయంతటను దిరుగుచు సమర సన్నాహములను స్వయముగా గావింపుచుండెను. ఆ రాత్రి భయంకరసంగ్రామము జరిగెను. ఆంగ్లఫిరంగులనుండి వచ్చు నగ్నిగోళములు కోటగోడలను భేదించుచుండెను. రాజమహలునకుగూడ జాలనష్టము కలిగెను. అందులోనున్న గణేశవిగ్రహము ముక్కముక్కలై పోయెను: నలుగురు చనిపోయిరి; మహలులోనివారు హాహాకారములను జేయదొడగిరి; ఏమిచేయుటకును తోచక వారిలో ధైర్యము నశించుచుండెను. కాని లక్ష్మీబాయిమాత్ర మావంతయు చలింప లేదు. ఆమె శత్రుసంహారక్రియాకౌతూహలమును జూపు తన ఖడ్గరాజమును నడుమునకు వ్రేలగట్టి ప్రతిఫిరంగివద్దకును బోయి సరదారుల కుత్తేజమును గలిగించుచుండెను. మహారాణి గంభీర, ధైర్యవచనములచే ఝాన్సీసైన్యము తిరుగ ఘోరయుద్ధమును జేయనారంభించెను.

ఆంగ్లేయులపై కోటగోడలపై నుండియు, పట్టణగోడలపై నుండియు, నగ్నిగోళములు నిరంతరాయముగా వచ్చిపడు చుండెను. ఆకాశమండల మగ్నిమండల మయ్యెను. తుపాకి గుండ్లదెబ్బలు, ఫిరంగి గుండ్ల వర్షము, తదితరానేక శస్త్ర అస్త్ర ప్రహారణములు, శత్రుసైన్యము నురుమాడుచుండెను. ఇట్టిస్థితిలో లెఫ్టినెంటు మికల్ జార్జ్ లెఫ్టినెంటు బేగ్సు, లెఫ్టినెంటుబాక్సు మొదలగు నాంగ్లవీరులు కొందరు ప్రాణములనుత్యజించి కోటగోడల కెగబ్రాకవలెనని నిచ్చెనలతోబ్రయత్నించుచుండిరి. కాని లోపలనున్న శూరుల ప్రతాపాగ్నికి వారొక్క నిముషమైనను తాళజాలకపోవుచుండిరి, పట్టణగోడలు. ముఖ్యబురుజులు మొదలగున వతిసాహసముతో గాపాడ పడుచుండెను. ఇంతలో లెఫ్టినెంటు డిక్, మికల్

జాగ్ మొండలగు శూరులగ్ని మండలమును ఛేదించుకొనుచు పట్టణగోడల నెక్కి తమ సేనలనుగూడ బిలువ నారంభించిరి. కాని వాయువేగముతో రెండు ఫిరంగు లా యిద్దరు శూరులను చూర్ణముజేసెను. తరువాత లెఫ్టినెంటు బోనస్, ఫాక్సులు వచ్చిరి. వారును వెంటనే యమసదనమున కంపబడిరి. దక్షిణతట్టున లెఫ్టినెంటు డిక్ పరాభవము నొందుటతోడనే బ్రిక్ మన్, బ్రిగేడియరుస్టువర్టు, కలనల్ లోథ్ మొదలగువారు యిరువదెయైదు, అరువదిమూడు నెంబరు కాల్బలముల సహాయముతో ఓర్చాపైపునున్న ఝాన్సీపట్టణమును వశపర్చుకొనిరి. ఈస్థితిజూచి మహారాణి సైన్యము మరింతధైర్యమును దెచ్చుకొని ప్రాణములపై మోహమును విడిచి యాంగ్లసేనను నరికివేయజొచ్చెను; కాని ఆంగ్లసేనలు మిడుతలదండు వలె వచ్చిపడుచుండెను, చివరకు వారాప్రాంతమును వశపర్చుకొనిరి.

ఈ వార్త వినుటతోడనే దక్షిణపైపున నున్న ఆంగ్లేయులు కూడ తిరుగ ధైర్యము తెచ్చుకొని కాశికోకలు బిగించి కోటగోడల పైకి విజృంభింప నారంభించిరి. కోటగోడలకు నిచ్చెనలు వేయబడెను. గోడలను రక్షించుచున్న బుందేలీలందరు నొక్కుమ్మడి వారిపైబడి వారిలో ననేకమంది నంత మొందించిరి; కాని వారుకూడ కోటను జీవరవరకును కాపాడ జాలకపోయిరి. కొలదికాలములో వెయ్యిమంది యాంగ్లేయులు కోటగోడలపై కాన్పించిరి. ఈవిజయములో దూలాజీ యను నొక బుందేలీ యాంగ్లేయుల కెంతయో సహాయముజేసెను. అతని రాజభక్తికి మెచ్చి యింగ్లీషువారు రెండు గ్రామముల నతనికి జాగీరుగా నిచ్చిరట.

ఓర్చాదర్వాజా కూలిపోవుటతోడనే సర్ హ్యూగ్రోజు ఝాన్సీ సేనల నచ్చటనుండి పారద్రోలెను. అత డాబురుజుపై తన యధికారమును చెలాయించెను. అచ్చటనుండి పట్టణములోనికి బోయి రాజమహాలును బట్టుకొనవలెనని యతడు నిశ్చయించుకొనెను.

మహారాణి కోటపైనున్న బురుజుల నన్నిటిని స్వయముగా జూచుచు సైనికులను బ్రోత్సహించుచుండెను. పట్టణము యొక్క

దక్షిణద్వారమును శత్రువు లాక్రమించి శత్రు సైన్యము పట్టణమున బ్రవేశించి రనువార్తలవినుటతోడనే లక్ష్మీబాయి కడు దుఃఖితురాలయ్యెను; ఆమెకొంతసేపు కర్తవ్యమునుగూర్చిచింతించుచు తలపంకించుచు నూరకుండెను. పన్నెండురోజులు ఘోరయుద్ధముజరిగినను చివరకు శత్రువే జయించెను. ఆమె కోటగోడలపై నిలచి పట్టణముయొక్క దక్షిణతట్టును బరీక్షించిచూచెను. వెయ్యిమంది తెల్లసిపాయిలు పట్టణమును బ్రవేసించిరి. పట్టణవాసులు హాహాకారములను జేయుచుండిరి. ఈ దృశ్యమును జూచుటతోడనే యామెమనస్సు క్షోభించెను. వదనకమలము మ్లానమయ్యెను! నేత్రద్వయమునుండి రక్తబిందువులు రాలెను! కాని యామెధైర్యము నెంతమాత్రమును వీడక నిట్లు చింతింపదొడగెను, ఈ శరీర మనిత్యము! దీని నేనాడైనను వీడక తప్పదు! భీరుత్వమును జూపుట కాపురుషలక్షణము! రణరంగమున బ్రాణముల నర్పించి వీరశయనము నలంకరింపవలెను. లేదా జయలక్ష్మిని జేబట్టవలెను! యుద్ధమున వెన్నిచ్చి పారువాడు మూఢుడు! గతిలేనివాడు! రణక్షేత్రమున నసువుల నమర్పించువాడు వీరస్వర్గము నలంకరించి ముక్తుడగును. జయాపజయములు, కీర్త్యపకీర్తులు, లాభనష్టములు దైవాధీనములు. కార్యసిద్ధియైనను గాకున్నను పురుషకారమును జూపుటే మానవ లక్షణము.

హతో వా ప్రాప్స్యసే స్వర్గం। జిత్వా వా భోక్ష్యసే మహీం।
తస్మా దుత్తిష్ఠ కౌంతేయ। యుద్ధాయ కృతనిశ్చయః
సుఖదుఃఖే సమేకృత్వా। లాభాలాభౌ జయాజయౌ।
తతో యుద్ధాయయుజ్యస్వ। నైవంపాప మవాప్స్యసి॥

అను గీతావాక్యసార మీసమయమం దామెకు జ్ఞప్తికి వచ్చెను వెంటనే లక్ష్మీబాయి శౌర్యమును వహించి యుద్ధమునకు దలపడెను. చిరకాలమునుండి మహారాణియొద్ద 1500 మంది అఫ్ఘనులు సేవజేయుచుండిరి. ఆమె వారిని తీసికొని నడుమునకు కాశకోక బిగించి యామిషముపై కురుకు సింహపుపిల్లవలె కోటగోడలను లంఘించి పట్టణ దక్షిణ ద్వారమువైపు కురుకుచుబోయెను. దక్షిణద్వారమును భేదించి

పట్టణమును బ్రవేశించిన తెల్లసిపాయిలతో నామె ఘోర సంగ్రామమును జరిపెను. ఆమె దక్షిణహస్తమున కరవాలమును బూని తన యశ్వరాజము నధిరోహించి వాయువేగమున బోవుచుండ వెనుక నాఫ్ఘనుసేన వచ్చుచుండెను. అఫ్ఘనుసేనలోని యోధులు తమకు దొరకిన తెల్లసిపాయిల నందరిని కరవాలముల కెరవేయుచుండిరి. కత్తియుద్ధమున నాఫ్ఘనులతో బోరి జయించుట దుర్లభమని యాంగ్లేయులు పిక్కబలమును జూపింపసాగిరి. వారు వెంటనే యిండ్లపై కెక్కి మహారాణీ సైన్యముపై తుపాకులను కాల్చుచుండిరి. వెనుకప్రక్కనుండి యాంగ్లసైన్యము లింకను తండోపతండములుగా పట్టణములోనికి వచ్చిపడుచుండెను. వారుకూడ మహారాణి సైన్యముతో కల్వారుయుద్ధమును తలపడలేక దూరము నుండియే తుపాకిగుండ్లవర్షమును గురిపించుచుండిరి. ఇట్లిరుప్రక్కల నుండియు మహారాణి సైన్యముపై గుండ్లవర్షము గురియుచుండెను. ఇంతలో నొక వృద్ధసరదారు మహారాణిని సమీపించి చేతులు జోడించి యిట్లు ప్రార్థించెను; "మన మింకను ముందుకుబోయి శత్రువుల గుండ్ల కాహుతియగుట మంచిది కాదు. తెల్ల సిపాయిలు యిండ్లపై కెక్కి తుపాకులను మనపై పేల్చుచున్నారు. వీరుగాక వెయ్యమంది తెల్లసిపాయిలు పట్టణమున బ్రవేశించి యున్నారు పట్టణద్వారము లన్నియు దెరువబడియున్నవి. ఇట్టిస్థితిలో నిచ్చట మనము పోరుసలుపు టెంత మాత్రమును లాభదాయకము గాజాలదు మనము కోటలోనికిబోయి భావికర్తవ్యమును గూర్చి విచారించు టెంతకంటె శ్రేయస్కరము" మహారాణి యీవృద్ధుని వ్యాకములను విని తన సేనతో మరల కోటకు మరలెను.

ఇక నాంగ్లేయులు నాలుగుమార్గముల నుండియు పట్టణమును బ్రవేశించి హననకర్మను ప్రారంభించిరి. వారు కనబడిన భారతీయుల నందరను ఖడ్గమునకుగాని, గుండుదెబ్బలకుగాని బలివేయ ప్రారంభించిరి. అయిదేండ్ల బాలుని మొదలు తొంబదియేండ్ల ముదుసలివరకును వారెవరిని విడిచిపెట్టలేదు. పట్టణమంతయు 'విజనము'

గావింపబడెను. పట్టణమున కోకమూల నిష్పాటించిరి; నగరవాసు
లందరు దిక్కు లేక నల్లాడుచుండిరి. పట్టణమంతయు రోదనములతో
నిండిపోయెను కొంతమంది పురుషనామధారులు స్త్రీ వేషములను
ధరించి తమ ప్రాణములను దక్కించుకొనిరి; అనేకులు హతప్రాణు
లైరి, చాలమంది పట్టణమధ్యమున నొక తోటలో జేరిరి. తెల్లసిపాయి
లచ్చటకు వచ్చుటతోడనే వారు చేతులు జోడించి వినమ్రులై యిట్లు
ప్రార్థించిరి; "మే మీపట్టణవాసులము; మేము యుద్ధము చేయువారము
గాము; విప్లవకారులము కాము; మేము నిరపరాధులమైన ప్రజలము
మీరు కృపాపూర్ణులై మాకు ప్రాణదానమును జేయ ప్రార్థించుచు
న్నాము."

ఈదీనవచనములకు కరగి యొక యాంగ్లోద్యోగి వారి కభయ
హస్తమునిచ్చెను. ఆతోటకు నాల్గువైపులను కాపలాయుంచబడెను.
పైనుండి లోపలికిని, లోపలినుండి పైకిని బోవుటకు వీలులేకుండ
జేయబడెను. మరియొకవంక తెల్లసిపాయిలు ప్రజల యిండ్లలోనికి
దూరి దొరికినవారిని చంపివేసిరి. వారి ధనమునంతను చిత్తము వచ్చి
నట్లు కొల్లగొనిరి. యజమానులు తమంతట తాము ధనసంపత్తునంతను
దెచ్చి సమర్పించుచో ప్రాణములతో నుండవచ్చును; లేదా ఖడ్గమో
తుపాకియో వారి నంతమొందించును. మరియొక చిత్రవధ కూడ
గలదు. గుడ్డను మెడకుజుట్టి వ్రేలాడదీయుట! ఎవరైన తన ధనము
నంత నిచ్చివేసి ప్రాణములను దక్కించుకొని బయటపడి తిరుగ
మరియొక సిపాయి చేతిలో బడినచో నొక్క కత్తి వ్రేటుతో
తని శిర మెగురగొట్టబడుచుండెను.

శిశువులు స్త్రీలు మాత్రము రక్షింపబడిరి. కాని చాల
మంది కుల వనిత లీ ఘోరములను జూచి మాన హాని కలుగు
ను భయముచే నాత్మహత్యలను జేసికొనిరి. చాలాచోట్ల పతివ్రత
లెందరో తమభర్తల నాంగ్లసిపాయిలు గుండ్లతో గాల్చునపుడు
గామే వారికి ముందుగానిలిచి తమ ప్రాణములను విడుచుచు కొద్ది
నిమిషములైనను తమ భర్తల ప్రాణములను గాపాడుచు ధన్యలగు

చుండిరి. ఈవిధముగా నాదినమంతయు ఝాన్సీ పట్టణములో నిరాటంకముగా నరహత్య సాగెను. షుమారు వెయ్యిమంది స్త్రీ పురుషులు చంపబడిరి. రాత్రి పట్టణమునంతను కట్టుదిట్టముతో నాంగ్ల సేనలు కాపలా కాయుచుండెను.

పట్టణ మీవిధముగా తమ చేతులలో బడుటతోడనే సర్ హ్యూరోజ్, కలనల్ లోధు లిద్దరను 76 వ పటాలమును తీసికొని రాజమహాలును లోబరచుకొనుటకు ముందుకు బోయిరి. రాజమహాలులో గడువిశ్వాసపాత్రులును మహాశూరులును నగు లక్ష్మీబాయి నౌకరులుండిరి. వా రతిధైర్యముతో బోరాడిరి. కొంతమంది యింగ్లీషువారు మరణించిరి; మరి కొందరు గాయపడిరి. కాని యింగ్లీషుసేన చాల యధికముగా నుండెను. కొద్దిమంది గల రాణి నౌకరులు వారితో నెంత కాలము పోరగలరు? వారి నాంగ్లేయులు దూరమునుండియే తుపాకులతో గొట్టుచుండిరి. పైగా రాజమహాలుకు నాలుగు తట్టుల నున్న యిండ్లకు నిప్పంటించిరి. ఈజ్వాల లంతకంతకు విజృంభించి రాజమహాలును గూడ దహింప నారంభించెను. ఈ విషమావస్థలో నసహాయులైయున్న రాణి నౌకరు లోడింపబడిరి. తెల్లసిపాయి లంటించిన యగ్ని హోత్రపుంజముల చేతను గుండ్లబాయుల చేతను అతి పురాణమును, చరిత్రాత్మకమును నానావిధ వైభవోపేతమును నైన మహారాణి లక్ష్మీబాయి సుప్రసిద్ధ రాజ ప్రసాదము నేలగూలెను. ఆంగ్లేయులు రాజమహాలులో బ్రవేశించి యచ్చట నున్నవారి నందరను జంపివేసిరి.

కాని మహాలుకు వెనుకప్రక్క నొక చిన్న మందిరముండెను. అందులో నేబదిమంది వీరులుండిరి. వారిని జూచుటతోడనే మూడవ పటాలమును డెబ్బదియారవ పటాలమును వారిపైకురికెను. వారు మహాశూరులు. వారు ఖడ్గములను ఝళిపించుచు నాంగ్లేయుల నురుమాడ నారంభించిరి. వారి ధైర్యసాహసములకు వెరచి యాంగ్లసేనలు వెనుకాడ జొచ్చెను. కాని యాంగ్లేయులసంఖ్య యంతకంతకు హెచ్చయ్యెను. అయిన నావీరులు హోరాహోరిగ పోరాడిరి. వారం

దరును చేతఖడ్గములు బూని వీరశయనము నలంకరించువర కామందిర మాంగ్లేయుల స్వాధీనము కాలేదు. రాజమహాలు యింగ్లీషువారి హస్త గతమగుటతోడనే యూనియను జాక్ రాజమహాలుపై గట్టబడెను.

కోటలో భావికర్తవ్యమును గూర్చి యాలోచనలు జరుగు చుండెను. మహారాణి తనకు సంభవించిన విషమావస్థ కెంతయు దుఃఖించుచు నేమేమో యోజించుకొనుచుండెను. చుట్టుపట్లనున్న సైనిక గణమంతయు నామె ముఖారవిందమునుజూచి శోకసముద్రమున మునిగియుండిరి. ఇంతలో లక్ష్మీబాయి తనప్రాణతుల్యమగు ఝాన్సీ నగరమెట్లున్నదో, తల్లివలె తనను ప్రేమించి సమస్తైశ్వర్యములను తనకొరకే ధారవోయ సంకల్పించిన ఝాన్సీనగర ప్రజాగణమునకు భద్రమేమో చూడవలెనని కోటపైకెక్కి వీక్షించెను. అదృశ్యమును జూచుటతోడనే యాతల్లిశోకము నాపుకొనజాలక తనపుత్రులకొరకు విలపింప నారంభించెను. కన్నీరు మున్నీరుగా స్రవించెను. ఝాన్సీ నగరమున (హల్వాయిపుర)మధురభక్ష్యముల బజారు అనునొక ప్రదేశముకలదు. అందు మహదైశ్వర్యవంతులగు వణిక్పుత్రులును; సరదారులును గలరు. ఆ భాగ మగ్నిహోత్ర జ్వాలలతో నిండియుండెను. ఎచ్చటజూచిననైపు కుదిరిగినను హాహా కారములు!ఏడ్పులు!పెడబొబ్బలు! వీథులలో నిరపరాధులగు ప్రజలు గుండ్లచే నేలగూలుచు మరణించుచుండిరి. "అహా ఝాన్సీనగరమా! నీకెట్టిగతిపట్టెను! నాబాహుబలముచే నేటివరకు సంరక్షింపబడిన నాప్రజలకెట్టిదుస్థితి వాటిల్లెను!" అని యామె చింతించుచు కంటతడి పెట్టుచు నరగంటకాలమట్లే చేష్టలు దక్కియుండెను. ఇంతలో కోటయొక్క ప్రధానద్వారసంరక్షకుడగు కువర్ ఖుదాబక్షు, ప్రధానఫిరంగుల కధిపతియగు గులాంగౌస్ఖాను అను వారలిద్దరును మరణించిరను ఘోరవార్త వినవచ్చెను. ఈవార్త లక్ష్మీబాయిని మరింత క్షోభింపజేసెను. వెంటనే యామె తన సరదారుల నందరను బిలిపించి యిట్లు పలికెను. "నేటివరకును మీరాంగ్లేయులతో ఘోరయుద్ధమునుజేసి ఝాన్సీని కాపాడిరి. కాని యిక మనకు జయముచేకూరునట్టి సూచనలు కాన్పించుటలేదు. నాయొక్క మహాశూరులును, వీరులును నగు సరదారులును,అత్యంత చతురులగు ఫిరంగివేటు

కాండ్రను యుద్ధములో ప్రాణములనర్పించిరి. పట్టణగోడలను, ద్వారములను రక్షించు వీరులందరును చనిపోయిరి. పట్టణములో నాంగ్లేయులు తమ యధికారమును చెలాయించుచున్నారు.

వారు ప్రతిస్థలమందును పహారాలను నియమించిరి. ఇక కోటపై కురికి కోటను స్వాధీనము చేసికొనుట వారికి సుసాధ్యమైనపని. తెల్లవారుటతోడనే వారు కోటపైకెక్కి వచ్చి మనలను ఖయిదీగాపట్టుకొందురు. తరువాత వారు నాశరీర, ప్రాణముల నెట్లు నాశనము గావింతురో మనకు తెలియరాదు. కనుక నేను ముందుకొట్టులోనికి పోయి దానికి నిప్పంటించి నాశరీరము నందులో దహనము గావించుకొన సంకల్పించితిని. నాకంఠములో ప్రాణములున్నంతవరకీ పవిత్ర శరీరము నాంగ్లేయులస్పర్శచే మలినము గావింపనీయను. నాతో గూడ చనిపోవ సద్యుక్తులగువారు మాత్రమే యిచ్చటనుండుడు. తక్కిన వారందరును రాత్రిపడుటతోడనే కోటనుండి క్రిందకుబోయి ప్రాణములను రక్షించుకొనుట కుపాయమును చూచుకొనుడు.'' మహారాణి వాక్యములను వినుటతోడనే ప్రజలందరును విస్మితులైరి. ఒక వృద్ధసరదారు ధైర్యము దెచ్చుకొని యామెమ్రోల నిలచి కడు నమ్రతతో నిట్లుపశాంతివచనములను బలికెను. తల్లీ! శాంతింపవలెను. మన పట్టణమునకు వాటిల్లిన దుర్దశ నిప్పుడు మనము వారింపజాలము. హిందూశాస్త్రానుసార మాత్మహత్య మహాపాతకములలో నొకటి. వీరబాలవు, రాజమాతవునైన నీ వాత్మహత్య గావించుట యుచితము కానేరదు. మన కిపుడు సంప్రాప్తించిన దుఃఖములను శాంతముతో వహించుటే మన కర్తవ్యము. ఆత్మహత్యయను తలంపును నీ మనస్సునకు రానీయజనదు. ఈ విపత్తునుండి తప్పించుకొను మార్గములనే మన మిపుడు విచారింపవలెను. కోటలోనుండుట మన కుపద్రవకరమగుచో నేటి రాత్రియే మనము కోటను విడచి శత్రుసేనలను ఛేదించి పట్టణమును దాటిపోవలెను. కాల్పిపట్టమున పీష్వాసైన్యము కలదు. మన మచ్చటకు బోయి వారితో కలియవచ్చును. ఒక వేళ త్రోవలోనే యుద్ధము సంభవించి మనము మృతి చెందినచో నిక మనకు కావలసిన దేమున్నది? వీరునకు వీరస్వర్గమే యలంకారము.''

ఝాన్సీ లక్ష్మీబాయి

౮

పలాయనము

ఈ యమృతవాక్యములను వినుటతోడనే మహారాణి భ్రమ తొలగిపోయెను. శత్రుసంహార మొనర్చి విజయలక్ష్మిని జేపట్టవలెను, లేదా భారతవీరసాంప్రదాయము ననుసరించి రణరంగమున వీరస్వర్గము నలంకరింపవలెను. అని నిశ్చయించి యామె సంధ్యాసమయమున సరదారుల నందరను రావించి యథాయోగ్యముగా వారినందరను సన్మానించి కోట వెలుపలకు బోవు గుప్తమార్గములను జూపించెను. పారిపోవుటకు వలయు ప్రయత్నము లన్నియు బూర్తిగావింపబడెను. మహారాణి కోటను వీడిపోవునపు డామె దాసదాసీపరివారమంతయు ఘోరున నేడ్చుచు నామె పాదములపైబడి "తల్లీ! నీ ముఖారవిందమును మాకిక నెన్నడైనను జూపుదువా" యని విలపించుచుండిరి. కొంద రామెవెంటనంటి వచ్చుట కాజ్ఞను బడసిరి. మహారాణితండ్రి మోరోపంతు కాసెకోకబిగించి కొందరు సర్దారులనుదీసికొని యశ్వారూఢుడై మహారాణితో కోటను వీడివచ్చుటకు సన్నద్ధుడయ్యెను. మహారాణి పురుషవేషధారిణియై సఫేదుపాయిజామాను అంగరకాను తొడగి, శిరోవేష్టము నుధరించి, మొలకుఖడ్గము నువ్రేల గట్టి ప్రియపుత్రుడగు దామోదరరావు నొకపట్టుదోవతితో వీపునకుగట్టుకొని తనప్రాణతుల్యమగు నిరువదియైదువందల రూప్యములవిలువగల క్షీరధవళాశ్వము నధిరోహించి యొకటి రెండువందల మందితో "జైశంకర" "హరహరమహాదేవ" అను నాహావరవముతో కోటనువీడి బయల్వెడలెను. ఆంగ్లసైన్యముల పరిస్థితి నవలోకించి యామె పట్టణముయొక్క యుత్తర ద్వారముగుండ కాల్పి పోవుటకు నిశ్చయించెను. మహారాణి "ఝాన్సీనగరమా! ఇంతటితో నీకును నాకును ఋణము చెల్లెను." అని ఝాన్సీ కంతిమ నమస్కారము జేసి తన చిన్నసేనకు ముందుగా వాయువేగ మనోవేగములతో ఝాన్సీ నగరముగుండ తన యశ్వ

రాజము నురికించుకొని పారిపోవుచుండెను. ఆహా! ఆదృశ్యమును దలచుకొనినంత మాత్రముననే యొడలు గగుర్పాటు జెందుచుండ దానిని వర్ణింప నెవరితరము! దానిని జూచు భాగ్యము దేవతలకే కాని మరొకరి కబ్బబోదు! పట్టణవాసు లనేకమంది వీథులలో నిలువబడి యీ వీరబాల యంతిమదర్శనమును జేసికొనిరి. మహారాణి వారి నందరను ప్రేమపూర్వకముగా నాశీర్వదించుచు క్షణికములో నుత్తర ద్వారమును జేరెను. అక్కడ టెహిరీదేశ సేన పహరా యుండెను. పహరాసేన యామె నడ్డగించెను. "ఈసేన టెహిరీదేశసేన! రోజు దొరకు సహాయముజేయుటకే పోవుచున్నది." అని యామె జవాబు చెప్పుచు వారువమును వాయువేగమున బరుగెత్తించు చుండెను. ఆంగ్లసేన లామెను వెంటాడించెను. కాని యామె యెదురనున్న కరవాలము నూడబెరికి తన ఖడ్గప్రహార నైపుణ్యముచే వారిని పారద్రోలుచు నదృశ్య యయ్యెను. ఆమెతో కూడ నొక దాసియు, దాదియు, పదిపన్నెండుగు రాశ్వికులు నుండిరి. తక్కిన సేన యంతయు వెనుకబడెను; వా రాంగ్లేయులతో యుద్ధము జేయవలసివచ్చెను.

మహారాణి కోటను వీడి పట్టణములోనుండి పారిపోయె నను వార్త సర్ హ్యూరోజుకు తెలియుటతోడనే యతఁ డత్యాశ్చర్యము నొంది "ఆహా! యెంతసాహసము!" అని దంతములతో నధరాగ్రములను జీల్చుకొనుచు రాణిశౌర్యమును చాతుర్యతను వేనోళ్ళ గొనియాడ సాగెను. అతడు వెంటనే మహారాణిని పట్టుకొనుటకు లెఫ్టినెంటు బౌకరును పంపించెను.

ఈ బౌకరు నైజాము సర్కారు గుఱ్ఱపుదళములోని రణశూరులగు నొక పటాలమును వెంటదీసికొని మహారాణిని పట్టుకొనుటకు బరుగిడెను. ఆ నిశీథమున దతని సేనలు దారికానక కొట్టుకొనుచుండ మహారాణి హుటాహుటి నడకలతో పర్వత సాంద్రారణ్య సీమలను దాటిపోవుచుండెను.

మహారాణి కోటనువీడిన మరునాడు ప్రాతఃకాలమున లెఫ్టినెంటు బేగ్రి కోటను ముట్టడించెను. కోటలో నంతయు నిశ్శబ్దముగ

ండెను. అచ్చట మనుష్యజాడ లెచ్చటను కాన్పించుటలేదు.
యుద్ధము లేకుండగనే కోట ఆంగ్లేయుల హస్తగత
మయ్యెను. కోటపై బ్రిటిషుజండా యెగురవేయబడెను. మహారాణితో
కోటను విడిచివచ్చిన చిన్నసేన పట్టణద్వారమునకు వచ్చుటతోడనే
సర్కారుసేనతో యుద్ధముచేయవలసివచ్చెను. ఉభయపక్షసేనలు
ఒకటి కొకటి తీసిపోకుండ ఘోరయుద్ధమును జేసెను. మహారాణి
యొక్క అఫ్ఘనుదళమును, సరదారులును ప్రాణములపై నాశనువీడి
యుద్ధముచేసిరి. చివర కందరును యుద్ధములో చనిపోయిరి. మోరో
పంతు రాణివెనుక నొకయేనుగపై చాలధనము తీసుకొనిపారిపోవుచు
దతియాచేరెను. దతియారాజు అతనిని పట్టుకొని ధనమునంతను
జప్తుచేసి వాని నాంగ్లేయులకు నప్పగించెను. అతడుఝాన్సీ తీసికొని
పోబడెను. హేమిల్టను, సర్ హ్యూరోజుల ఆజ్ఞప్రకార మతడు పట్టపగలు
రెండుగంటలకు రాజమహలువద్ద నురితీయబడెను. ఆహా! ఝాన్సీ
రాజ్యము నేలిన మహారాణితండ్రికి చివర కట్టి దుర్మరణము
పాటిల్లెను.

ఝాన్సీదోపిడీ - "విజనము"

మహారాణి లక్ష్మీబాయి ఝాన్సీవిడచి వెళ్లుటతోడనే ఆంగ్లే
యులు కోటను నగరమును తమ వశము జేసికొనిరి. ఆంగ్లసేనలు
ఝాన్సీలో జరిపిన యత్యాచారములు ఝాన్సీ ముక్కన్నడును కనివిని
యెరుగడు. తెల్లసిపాయిలు వందలకొలది ఝాన్సీ పురవాసులను
అనాయసముగా దయాదాక్షిణ్య శూన్యముగ గుండ్లతో నెగురగొట్ట
నారంభించిరి. దయాదాక్షిణ్యములను వారు థేమ్సునదిలోనే విడచి
పెట్టిరి. ఝాన్సీలో నిక యుద్ధముచేయు వీరు లెవరును లేరు: కనుక
తెల్లసిపాయిలు కనుపించిన నిరపరాధులు నిరాయుధులును నగు పుర
వాసులనందరను గుండ్లవర్షముచే జంపివేసిరి. ఝాన్సీ ప్రజల దుర
వస్థను వర్ణింప తరముకాదు! ఒకప్రక్క నగ్నిహోత్రుడు పట్టణము
నంతను భస్మీపటలము జేయుచుండెను. మరియొకవంక నాంగ్లసిపా
యిలు మానవజీవితముల క్షణభంగురతను తెలియజేయుటకు వచ్చిన

యమదూతలవలె ప్రాణముల నాహుతిగొనుచుండిరి. ఇంకొకతట్టున నాంగ్లసిపాయిలు ఝాన్సీ పట్టణ ప్రాచీన వైభవమునంతను కొల్లగొనుచుండిరి. దోపిడీలు, నరహత్యలు, అగ్నిహోత్రములు ఇవియే యెచట జూచినను కాన్పించుచుండెను. పట్టణమంతయు శ్మశాన సదృశ మయ్యెను. శవములు కుప్పలు కుప్పలుగా రోడ్లమీద పడుచుండెను. గాఢమైన గాయములు తగిలినవా రచ్చటనే కూలబడి మూల్గుచు ప్రాణములను విసర్జించుచుండిరి. తిండిలేక నల్లాడుచున్న దరిద్రులు వీధులవెంట బిచ్చము కొరకు రోదనము చేయుచుండిరి.

ఏనుగులు, గుఱ్ఱములు, లొట్టిపిట్టలు మొదలగు జంతువు లన్నియు యజమానులులేక చెల్లాచెదరై గంతులు వేయుచుండెను. మనుష్యులకు రక్షణ లేకయుండెను. కొందరు గడ్డిమేటులలో దాగొనిరి. ఆంగ్లసిపాయి లది కనిపెట్టి వానిని తగులబెట్టిరి. మఱికొందరు నూతులలో దాగియుండిరి. కాని యచ్చట కూడ వారికి రక్షణ లేకపోయెను.

ఈవిధముగా ఝాన్సీలో మూడుదినములు యమదూతలు రాజ్యముచేసి దానిని "విజనము" గావించిరి. ఆంగ్లసైన్యము తమ శౌర్యపరాక్రమములకు ప్రతిఫలముగా ఝాన్సీని కొల్లగొనుట కాజ్ఞ బడసిరి. కాని సైనికు లంతకుపూర్వమే దోచుకొనుట కారంభించిరి. బంగారము, వెండి, నానావిధ జవాహిరి మొదలగు సమస్త వైభవమును ఎవరికి దొరికినది వారు లక్షలకొలది దోచుకొనుచుండిరి. మూడవ దినమున రాజమహాలును దోచుకొను వంతువచ్చెను. రాజమహాలులో ననేక పురుషాంతరములనుండి సేకరింపబడిన సంపత్తు గలదు. పీష్వాలకు బుందేలీరాజులు సమర్పించిన యమూల్యములగు రత్నములును, పన్నా రాజ్యమునుండి దీసికొనబడిన యప్రతిమాన వజ్రవైడూర్యములును యుండెను. సర్కారుసేన రాజమహాలులో ప్రవేశించి దోచుకొనుటకు వీలున్నంతవరకు దోచుకొని మిగిలిన వానిని ధ్వంసముచేసెను. ఈయన్నింటిని మించిన దారుణము మఱియొకటి జరిగెను. ఝాన్సీలో నత్యంత ప్రాచీన గ్రంథాలయ మొకటి యుం

డెను. ఇందులో హస్తలిఖిత ప్రాచీన గ్రంథములు లక్షలకొలది యుండెను. ఝాన్సీయొక్క ప్రథమను జేదారరఘునాధరావు మొదలు మహారాజా గంగాధరరావువరకు నున్న రాజులందరును ప్రాచీన గ్రంథములను సంగ్రహించుట కనేక వేల రూప్యములను వెచ్చించిరి. నాలుగు వేదములును, భాష్యములును సర్వశాస్త్రములును, వాని భాష్యములును, స్మృతులును, వాని టీకయు నన్ని పురాణములును నందుండెను. ఇట్టి ధర్మశాస్త్రములు మాత్రమేగాక వైద్య, జ్యోతిష, నాటకాలంకార గ్రంధరాజములు మొదలగునవియు బహువ్యయప్రయాసలతో సంగ్రహింపబడెను. ఝాన్సీ చుట్టుప్రక్కల నాలుగైదువందల మైళ్ల దూరములో నెచ్చటేనియొక యపూర్వ ప్రాచీన గ్రంథముకాని, నవీన గ్రంథముగాని గలదను సమాచారము తెలిసినచో వెంటనే లేఖకు లచ్చటకు బంపబడుచుండిరి. వారు నకళ్ళువ్రాసి తెచ్చుచుండెడివారు. ఈ పుస్తకాలయములోనున్న పుస్తకములను జూచుకొనుట కప్పుడప్పుడు కాశీనుండి కూడ పండితులు బోవుచుండిరి.

ఇట్టి వ్యయప్రయాసలతో జేకూర్పబడిన ఈ పుస్తకాలయ మొక్క తృటికాలములో నాంగ్ల కూరశిఖామణులచే ధ్వంసము గావింపబడెను? ఆ పుస్తకములలో గూడ ఝాన్సీసైన్యము దూరియుండెనని యాంగ్లేయులు తలంచిరి కాబోలును! ఝాన్సీలో దోచుకొనబడిన వజ్ర, వైడూర్య, మరకత మాణిక్యములను వెండికుర్చీలను నానావిధ వైభవమును పునస్సృష్టించుకొనవచ్చును! కాని యీ ప్రాచీనహస్తలిఖిత గ్రంథ సంపత్తును తిరుగ సేకరించుట యెవ్వరితరమును గాదుకదా!

కోట కొల్లగొనబడెను; పట్టణము శ్మశానవాటిక చేయబడెను; రాజమహాలు భస్మము చేయబడెను; పురాతన పుస్తకాలయము బుగ్గి చేయబడెను: ఇవిచాలక నాంగ్లసేనలు మహాలక్ష్మీదేవి మందిరమును జేరి యందులో నున్న సర్వ భూషణములను దోచుకొనిరి; పిదప నది చూర్ణీకృతము కూడ గావింపబడెను.

మూడవరోజు లాంగ్లశిపాయి లిట్లు తృప్తితీర దోచుకొనిరి. నాల్గవదినమున మద్రాసు పటాలములు శేషించిన రాగి, యిత్తడి కంచు మొదలగు లోహ పాత్రములను దోచుకొనిరి. వీరి తరువాత హైదరాబాదు పటాలములు వస్త్రములనుఁ దుస్తులను దోచుకొనెను ఇతరులు తమకు దొరికిన వానితో సంతృప్తిపొందిరి. ఈ విధముగా ఝాన్సీలో "యమసప్తాహము" ప్రదర్శింపబడెను.

ఎనిమిదవ రోజున పట్టణములో దండోరా వేయబడెను. శాంతి ప్రకటింపబడెను. హతశేషులైన ప్రజల కభయహస్త మొసంగ బడెను. రోడ్లపక్క కుప్పకుప్పలుగా పడినవారి కంత్యక్రియలు జరుప బడెను. వెయ్యిమంది మనుష్యులచే రోడ్లు అన్నియు దుడిపింప బడెను. అగ్ని హోత్రుని పరము చేయబడిన పేటల నప్పుడు నీటితో జల్లార్ప నారంభించిరి. ఏనుగులు, గుఱ్ఱములు, లొట్టిపిట్టలు, దున్న పోతులు మొదలగు నానావిధ జంతుజాల కంకాళము లన్నింటిని ప్రోగుచేసి పట్టణ బాహ్యప్రదేశమున నొక పెద్ద కందకమును త్రవ్వి యందులో పూడ్చివేసిరి. ఈ విధముగా ప్రభుత్వమువారు పట్టణ శౌచ కర్మను యథావిధిగా జరిపిరి.

పట్టణము వెలుపల నాంగ్లేయులుండు రాజవీథులలో ఝాన్సీలో దోచుకొనబడిన సామాను ప్రతిదినము వేలము వేయబడు చుండెను. యుద్ధమున కుపయోగించు అయుధసామాగ్రి, గుఱ్ఱములు, ఏనుగులు మొదలగు వానిని సింధియా సర్కారు కొనివేసెను. ఇతరరాజు లనేకమంది తమకు కావలసిన తదితర సామానును వేలములో పాడుకొనిరి. ఈ విధముగా ఝాన్సీ ప్రాచీన రాజ్య వైభవ మంతయు తరలిపోయెను! బ్రిటిషు ప్రభుత్వమువారి కశేషధనము జిక్కెను.

బౌకరు

మహారాణి లక్ష్మీబాయి ఝాన్సీకోటను వీడిన మరునాడు ఏప్రిల్ 5 వ తేదీని భాండేర అను గ్రామముచేరెను. అచ్చట నామె ప్రాతఃకాలముననే లేచి స్నానాదికములను గావించు

లక్ష్మి! రాణివాసమున సమస్తైశ్వర్యముల ననుభవించిన లక్ష్మి ఆహారపానీయములు లేకుండ వీపున బుత్రుని కట్టుకొని యిరువది నాలుగు గంటలలో నూటరెండుమైళ్లు గుఱ్ఱముపై స్వారీచేయుచు త్రోవలో కలిగిన యంతరాయముల నవలీలగా వారించుకొనుచు దన గమ్యస్థానమును జేరెను! తనపైనున్న పవిత్రక్షాత్రభారమును కాల్పి గ్రామమున జేర్చి పాప మా యశ్వరాజము దన ప్రాణములను విడ చెను! అహా! చరిత్ర యిట్టి దేశభక్తిగల యశ్వరాజము నెట్లు మరువ గలదు!

ఝూన్సీ లక్ష్మీబాయి

౯

కాల్పియుద్ధము.

కాల్పి యమునానదియొడ్డున నున్న యొకప్రాచీన పట్టణము. అచ్చట నొక్క ప్రాచీనకోట యుండెను. అంగ్లేయు లీపట్టణమును పాలించుచుండిరి. 1857 లో విప్లవము ప్రారంభ మగుటతోడనే యిదికూడ విప్లవకారుల చేతులలో బడెను. ఇది బుందేల్ఖండుకు మధ్య నుండుటచేతను కాల్పికోట చాలాబలమైన దగుటచేతను నానాసాహేబు సోదరుడైన రావుసాహెబు తనసైన్యములను తీసుకొని కాల్పిని స్వాధీనము చేసికొని యచ్చట ననేకవేల సైన్యమును జేకూర్చెను; ఇచ్చట యుద్ధసామగ్రికూడ జాలవరకు ప్రోగుచేయబడెను.

లక్ష్మీబాయి కాల్పి చేరినతోడనే రావుసాహెబు ఆమెను యథోచితముగా సత్కరించి యామె విడిదెకు మంచి యేర్పాటులు గావించెను. మరునాడు మహారాణి పీష్వాను కలుసుకొని తన ఖడ్గము నాతని పాదముల నుంచి కన్నీరు గారుచుండ సవినయముగా నిట్లు బలికెను. "మీపూర్వీ లీయసమాన ఖడ్గరాజమును, మాకిచ్చి యుండిరి. దీని పూర్వపుణ్యా వశమున మాపూర్వులును నేనును గూడ

సంహారకర్మ లందు దీని నుచితోపయోగమునకు దెచ్చి స్వధర్మ
నెరవేర్చితిమి. కాని యిపుడు నాకు మీసహాయ కృపావిశేష
లేకపోవుటచే నే నల్లారుముద్దుగా జూచుకొనిన మీఖడ్గమును
సమర్పించుకొనుచున్నాను." అని యుక్తి యుక్తముగా బలి
ఈమృదువచనములను వినుటతోడనే రావుసాహెబు ఝాన్సీ
ముములో నతని సేన లామె కెట్టి సహాయమును జేయజాలనందున
రో విచారించుచు నిట్లుబదులు పలికెను. "నీవు ఝాన్సీ సు బే
ల ప్రాచీన కీర్తి ననుసరించి నేటివరకును శౌర్య ప్రతాపములను
టించితివి. ప్రబలశత్రువులగు నాంగ్లేయుల ప్రచండసేన కావం
ను జంకక వారితో నొంటిరిగా ననేక రోజులు ఘోరయుద్ధ
సల్పితివి, నేడు ప్రపంచమంతయు నీశౌర్యమును యుద్ధకళా
దత్వమును పరాక్రమమును వేనోళ్ళ గొనియాడుచున్నది. నీవంటి
లు నీవంటి యాత్మగౌరవ ధనులు నాసేనలకు నాయకత్వమును
చుచో నాయుద్దేశ్య మతిశీఘ్రముగనే సఫలము కాగలదు.
ర్వల కాలములో సింధియా హోల్కారు గయక్వారు
దేలీలుమొదలగు ననేకసరదారులు స్వదేశ స్వధర్మ రక్షణార్థము
తమ ప్రాణముల నర్పించుటకు కూడా సదా సిద్ధముగ
డెడివారు. ఈ కారణముచేతనే మహారాష్ట్రజెండా అటక్
వెగురుచుండెడిది. ఈసమయమందుకూడ నాకు నీవంటి శూరుల
యమున్నచో దిరుగ నావెనుకటి కాలమురాగలదు. కనుక నీఖడ్గ
మును స్వీకరించి తిరుగ నాకు యథాప్రకారముగానే సహాయము
గోరుచున్నాను."

రావుసాహెబిట్లు పలుకుటతోడనే మహారాణి ఖడ్గమును దీసి
యొఱలో నుంచెను.

మహారాణి పీష్వాయాజ్ఞను బడసి మరల సంగ్రామ ప్రయత్న
ను గావింప నిశ్చయించుకొనెను. రాణీ లక్ష్మిబాయి కాల్పి చేరి
సైన్యములను తయారుచేయుచున్నదనువార్త తెలియుటతోడనే
దానవాబు,వానపురరాజు యితర జమీందారులు మొదలగువారం

దరను దమతమసేనలనుగూడ రావుసాహేబు సహాయార్థముపంపించిరి. ఈవిధముగ కాల్పీలో లక్ష్మీబాయివలన నూతనోత్తేజము గలిగెను; బహువిధసమరసన్నాహములు గావింపబడుచుండెను.

లక్ష్మీబాయి కాల్పీలో జేరుననువార్త ఝాన్సీకోటలో ప్రతిధ్వనింపగనే రోజుదొరగుండెలు ఝల్లుమనెను. కాల్పీలో యుద్ధప్రయత్నములు జరుగుచుంట తెలిసికొని యతడు ఝాన్సీకోటను రక్షించుకొనుటకు సర్వప్రయత్నములను గావించి కాల్పీపైకి బోవుటకు నిశ్చయించెను. అతడు తనసేనలను భిన్నభిన్నభాగములుగ విభజించి మేజరుగాల్ మేజరు అర్ మొదలగు వీరులను ముఖ్యాధికారులుగ నియమించి ఏప్రియల్ 25 వ తేదీని కాల్పీని ముట్టడించుట కాజ్ఞయిచ్చెను.

మహారాణి లక్ష్మీబాయి పీష్వాసైన్యమును తయారుచేయుచున్నదనియు, నామెతిరుగ ఝాన్సీని పట్టుకొనుటకు కృతనిశ్చయురాలై యున్నదనియు, తాత్యాతోపె, వానపురరాజు బాందానవాబు మొదలగువారపుడే సేనలతో కోంచ్ గ్రామమువరకు వచ్చిరనియు రోజ్ దొరకు తెలిసెను. వెంటనే యతడు మేజరుగాల్ కుకొంతసైన్యమునిచ్చి కోంచ్‌గ్రామము పంపించెను. అచట నయిదువందలమంది విప్లవకారులుండిరి. ఇరుపక్షముల మధ్యను ఘోరయుద్ధము జరిగెను. చివరకు విప్లవకారులోడిపోయిరి. కోట ఆంగ్లేయుల చేతులలోబడెను. ఈసేన బేత్వానదిని సమీపించుసరికి మేజరు అర్ సేనగూడ దీనిని కలిసికొనెను. వానపుర, శాహాఘురురాజులు విప్లవకారుల సహాయార్థము సేనలను కోంచ్‌గ్రామము పంపిరి. కాని వారచటకు జేరకుండగనే మేజరుఅర్ వారితో దలపడెను. కోటరా గ్రామమువద్ద యుద్ధము జరిగెను. ఆంగ్లేయులోడిపోయిరి. విప్లవకారులు కోంచ్‌గ్రామము చేరి తాత్యాతోపెను కలసికొనిరి. ఇంగ్లీషు సేనలగూడ కోంచ్ గ్రామము చేరెను. దారిలో వారు లోహారీ కోటను జట్టుకొనిరి. ఇది కోంచ్ గ్రామమునకు పదిమైళ్ళ దూరములోనుండెను.

ఈ కోటలోనుండి యాంగ్లేయులు కోంచ్ గ్రామముపై కురుకుట చాల సునాయాసముగనుండెను.

అక్కడనుండి కోంచ్ గ్రామముపైకి రోజుదొర సేనలను బంపించెను. విప్లవకారులు తమసేనల కగ్రభాగమందే యెక్కువ కట్టుదిట్టములను జేయుచుండిరను సంగతి గ్రహించి యతడు వానివెనుకభాగముపై బడుటకు దనసేనల నాజ్ఞాపించెను. కోంచ్‌కు పదునాల్గుమైళ్ళదూరములో నాంగ్లసేనలను గలిపి నగపురము, చుమేరే మొదలగు గ్రామములలో నొక్కొక్క భాగమునుంచి రోజుదొర యుదమునకు తయారయ్యెను. విప్లవకారుల సైన్యము కోంచ్ గ్రామములో నొద్దిగానుండెను. తాత్యాతోపె వానపురరాజులు గ్వాలియరునుండివచ్చు సేనల కెదురుచూచుచుండిరి. ఆంగ్లసేనలు వచ్చుచున్న వనువార్త వారికి తెలియుటతోడనే వారు తుపాకుల నొక్కసారిగా పేల్చుట ప్రారంభించిరి. రోజుదొర తనసేనలను విభజించి యనేకస్థానములం దుంచుటచే నివన్నియును వృథయయ్యెను. ఆంగ్లసేనలు నాలుగు మూలల నుండియు తుపాకులను, కాల్చుట మొదలిడిరి దీనితో విప్లవకారుల అశ్వికదళము చిందరవందరయై రణభూమినుండి పరుగెత్త నారంభించెను. విప్లవకారు లొక్కప్రక్కనే గట్టుదిట్టముచేసిరి. పలు వైపులనుండియు నాంగ్లేయులు ముట్టడించుటతోడనే వారు మైదానము మీద పరుగిడ నారంభించిరి. పన్నెండు గంటలకు కోంచ్ గ్రామము నాంగ్లేయులు ముట్టడించిరి. తాత్యాతోపె, వానపురరాజు మొదలైనవా రాంగ్లేయుల నోడించుట కనేక ప్రయత్నములను చేసిరి. చివరకు వారు విఫలమనోరథులై సేనలను తీసికొని కాల్పికి బోయిరి. విప్లవకారుల ఫిరంగులు, గుండ్లు తుపాకులు మొందలగు యుద్ధసామగ్రియంతియు నాంగ్లేయుల వశమయ్యెను

మహారాణి లక్ష్మీబాయి కీయుద్ధముతో సంబంధమేమియును లేదు. రావుసాహెబు, బాందానవాబులే యీ యుద్ధమున కాధిపత్యమును వహించి నడిపించిరి. కాని వారైనను తగిన బందోబస్తుగావింపకపోవుటచే సైన్యమంతియు చిందరవందర యయ్యెను.

రోజుదొర కోంచ్ గ్రామమును పట్టుకొనినతరువాత కాల్పిపైకి బోవ నిశ్చయించెను. త్రోవలో నతనికి విప్లవకారు లనేకకష్టము

లను కలిగించుచుండిరి. అత డసామాన్యప్రజ్ఞ కలవాడు: యుద్ధ చతురుడు. ఆటంకముల నన్నింటిని ఛేదించుకొనుచు నతడు కాల్పీ సమీపించెను. ఈసమయమున నతనికి కమాండరిన్ చీఫ్ డెబ్బది రేడవ పటాలదళములోని రెండభాగములను ఒక సిక్కు పటాలమును ఒంటెలదళమును పంపించెను. ఇట్లు సర్ హ్యూగ్రోజు తన సేనలతో కాల్పిజేరి శత్రుబలమును దుర్బలస్థానమునుండి ముట్టడింప జూచుచుండెను.

లక్ష్మిబాయి పరిస్థితు లన్నింటిని చక్కగా గమనించుచుండెను. కోంచ్ గ్రామములో విప్లవకారు లోడిపోయి కాల్పీకి పారి వచ్చుటతోడనే యామె రావుసాహేబుతో నిట్లు చెప్పెను. "కోంచ్‌యుద్ధములో మీరు గావించిన సమరసన్నాహము లేవియును బాగుండలేదు. ఈ సమయమునందైనను మీరు సరియైన కట్టుదిట్టములను గావించినగాని లాభము లేదు. సరియైన శిక్షణము కట్టుబాటులు లేని సేన యెన్నటికిని జయింపనేరదు. యోగ్యమైన వ్యవస్థ యుండుట బట్టియే ఆంగ్లేయులు విజయులగుచున్నారు. ఆంగ్లసైన్యములోని సేనాపతు లందరును దమతమ పనులందును యితరపనులందును గూడ బహుకుశలురు. వారి శిపాయిలు యుద్ధకళాప్రవీణులు. ఆజ్ఞలనుల్లంఘించనివారు. వారి సర్వసైన్యములకు నొక్కడే సర్వాధికారి కలడు. అతని యాజ్ఞల ననుసరించియే సమరసన్నాహమంతయు జరుగుచుండును. మీరెంతకాలము మీసేనలను అవ్యవస్థపాలు చేయుచు కేవలమొక మూకవలె నుంచుదురో అంతకాలము మీ రాంగ్లేయులను జయింపజాలరు. మీరు మొట్టమొందట యుద్ధప్రదేశమును పరీక్షించుకొని సిరంగులు ఫిరంగులు? వగైరాలను స్థాపించుటకు వేదికలను నిర్మించుకొనవలెను. అచ్చట బుద్ధిశాలురును కార్యకుశలురును నగు వీరులనే నియమించవలెను."

రావుసాహేబు సలహా కొంతవరకు నచ్చెను. కాని యతనిలో స్వాభిమాన, యీర్ష్యాపిశాచములు ప్రవేశించెను. విప్లవకారులలోనేమి ఆంగ్లేయులలోనేమి రణప్రాధులగువారిలో లక్ష్మిబాయిని

ుంచినవా రెవరును శేరని యతడెరుగకపోలేదు. అయిననేమి! ర్వసైన్యాధిపత్యము నొక స్త్రీకిచ్చుచో తన ప్రతిష్ఠకు భంగము చ్చునను దురభిమాన పిశాచ గ్రస్తుడగుటచే నతడే సర్వ సైన్యాధి పత్యమును వహించి ముఖప్రీతికొరకు లక్ష్మీబాయిని నెట్లయినసంతోష పెట్టవలెనని రెండువందల యోజది గుఱ్ఱపుదళము నామెకు స్వతం త్రముగ నిచ్చి యమునానదియొడ్డున నుండ నియమించెను. ఒక ప్రక్కను బాందా నవాబు సేనను, మరియొకప్రక్కను రోహిల్ఖండము నుంచి వచ్చిన రోహిల్లాలను, బంగాళాదేశపు కాల్బలమును నియమిం చెను. ఆంగ్లేయులువచ్చు మార్గమున బుందేలీ లుంచబడిరి. పెద్ద పెద్ద రంగులు వేదికలపై నమర్చబడెను. లక్ష్మీబాయి తన చిన్నసేనను సికొని వారి నందరను రణశూరులనుగ తయారుజేసి యుత్తరతీర మును సంరక్షించుటకు బూనుకొనెను.

ఏప్రిల్ 15 వ తేదీని ఆంగ్లసేనలు కాల్పీ సమీపించు చుండెను. విప్లవ కారులు వారిపై దుముకుటకు సిద్ధముగా నుండిరి. గ్వాలియరునుంచివచ్చిన విప్లవసేన తోడనే 25 వ టాలపు కాల్బలముతో డీకొని యుద్ధముచేసెను. ఆంగ్లేయులుచాల మంది మరణించిరి. అనేకులకు గాయములు తగిలెను. ఇంతమాత్రముచే యాంగ్లేయులకెట్టి గొప్పనష్టమును వాటిల్లలేదు. ఆంగ్లసేనలు తండోప తండములుగా మిడుతల దండువలె వచ్చి పడుచుండెను.

కాని గ్వాలియరుసేన కింతటితో తల తిరిగిపోయెను. తమ మియు భయము లేదనియు, జయము నిశ్చయమనియు వారు పొంగి పోవుచు మైమరచి భంగును పూర్తిగా సేవించుచుండిరి.

16 వ తేదీని మేజరు ఆర్ సేనలు విప్లవకారులతో దలపడెను. ంతమంది ఆంగ్లేయులు చనిపోయిరి; మరికొందరకు గాయములు తగి ను. ఇంతలో సర్ హ్యూరోజు తన సైన్యముతో దయాపురమను గ్రామము చేరెను. అచ్చట సేనలు విడిదిచేయుటకు చాల బాగుగ ండెను. అతడు వెంటనే విప్లవకారులతో యుద్ధమొనర్చి వారి డించెను. ఈయుద్ధములో చాలమంది విప్లవకారులు హతులైరి.

తక్కినవారు వెనుకకు మరలిరి. మేజరు ఆర్ సేనకూడా విప్లవకారులపై పడి చాలామందిని సంహరించెను.

రోజుదొర యనునాయకుని కాల్పికి పోవలెనను నిశ్చయమును మార్చుకొనెను. కాల్పిమార్గ మతిభయంకరముగా నుండెను. అతడు గలావలీ గ్రామము చాల బాగుండుటచే నచ్చట తన డేరాను స్థాపించెను; కోంచ్ గ్రామములో జరిగిన పరాభవమునకు విప్లవకారు లెంతయో క్రోధోద్దీపితులై "యీసారి ఆంగ్లేయులను బూర్తిగా చిత్తుచేసెదము. లేదా మేము మా ప్రాణములను యుద్ధభూమిలో సమర్పించెదము" అని యుత్తరకుమార ప్రజ్ఞలను జేసిరి. బ్రిగేడియరు స్టువర్టు, లెఫ్టినెంటు కలనల్ రాబర్టుసన్, లెఫ్టినెంటు గార్డను మొదలగు నాంగ్ల సేనానాయకు లొకవంక విప్లవకారులను చావగొట్టుచు కాల్పిమీదకు బోవుచుండిరి. విప్లవకారులు తమ స్థానమును వీడి ముందుకువచ్చి యావేశముతో యుద్ధము చేయసాగిరి. దీనివలన విప్లవసైన్యములకు రక్షణస్థానము లేకపోయెను. ఈసమయమును కనిపెట్టి ఆంగ్లేయులు తమ తుపాకులను బారుచేసిరి. విప్లవకారు లెంత శౌర్యముతో యుద్ధముచేసినను లాభము లేకపోయెను. వారి కధిక నష్టము కలిగెను. వారు నేల విడిచి సాము చేసినట్లయ్యెను. కాల్పి సేనయొక్క యగ్రభాగమున కపజయము కలుగుటతోడనే విప్లవకారులు భయభ్రాంతులు కాజొచ్చిరి. బాందానవాబు, రావుసాహేబు పీష్వా మొదలగువారు పారిపోవలెనని యోచించుచుండిరి. రణచండిక తమ మధ్య నున్నదనియైనను వారు గుర్తింపరైరి. ఈ సంగతిని లక్ష్మీబాయి పురుషుడైన రావుసాహేబుకు ధైర్యముచెప్పి "మీరిట్లుభయభ్రాంతులగుటకవసరములేదు! నాయుద్ధకౌశలమునుగూడకొంచెముపరీక్షింపగోరుచున్నాను" అని చెప్పుచు దన యశ్వరాజము నధిరోహించితన చిన్న సైన్యమును వెంటబెట్టుకొని ముందుకురికెను.

ఆమె విద్యుల్లతవలె మెరయు ఖడ్గరాజమును ఝుళిపించుచు నాంగ్లసేనల దక్షిణపార్శ్వముపై వాయువేగమున నురికిపడెను. ఈ భయంకర తేజమును జూచుటతోడనే ఆంగ్లసేన లొక్కసారిగ వెను

ను మరలెను. గొప్పగొప్ప ఆంగ్లశూరులు ఖడ్గప్రహారములచే నేల
గాల నారంభించిరి. హైటుఫీల్డు ఫిరంగులన్నియు నొక్కసారి కట్టు
డెను. ఫరంగి ఫిరంగి పాలకు లెచ్చటి వారచ్చట కొయ్యబొమ్మల
లై నిశ్చేష్టులై నిలచిపోయిరి. ఇంతేకాదు ! మహారాణి ఆంగ్లఫిరం
ంల దాటి ఇరువది యడుగులవరకు నభిమన్యునిపగిది విరోధి సైన్యము
ను ఛేదించుకొనుచు పోయి శత్రుసంహారమును జేయుచుండెను.
హారాణియొక్క యీ యసామాన్య ప్రతాపమును జూచి మిగిలిన
ాల్పిసేనలుగూడ ధైర్యమును వహించి శత్రువుపైబడెను. ఇరుపక్షు
ులవారును భయంకర యుద్ధమును సాగించిరి. మహారాణి తన
అశ్వరాజమును వాయువేగమున బరువెత్తించుచు, తన యద్భుత
స్త్రనైపుణ్యముచే శత్రువును గుమాడుచు శత్రుఫిరంగులకు దార్కొని
పు డావీరస్త్రీని, ఆయావేళ తేజమును, ఆశౌర్యలక్ష్మిని జూచి
పేష్వాయొక్క యితర సేనానాయకులుగూడ నాంగ్లేయులపై కురి
రి. విప్లవకారులు జొన్నచేనుపై కురుకు మిడుతలదండువలె నొక్క
ారిగా నాంగ్లసేనపైబడిరి. ఆసమయమున జరిగిన ఘోరసంగ్రామము
లన విప్లవకారుల విజయము మఱిచేతిలో నున్నట్లు కాన్పించెను. మహా
ాణి దంతములతో కళ్లెమును కరచిపట్టి యశ్వరాజము నతిరయ
మున బరువెత్తించుచు సవ్యసాచియై రెండుచేతులతోను దళతళ
మరయు కరవాలము నాకాశ మండలమున త్రిప్పుచు హననకర్మతో
ాహవరంగమున దాండవ మాడుచుండ ప్రత్యక్ష కాళికావతారము
లె మూర్తీభవించెను. ఆ యుగ్రస్వరూపమును జూచియే శత్రు
ునలు సగము చచ్చుచుండెను. ఈయుద్ధములో నాంగ్లవీరుల పీచ
ుడంచ బడెను, ఫిరంగులవద్ద చావగా మిగిలిన ఆంగ్లఫిరంగి వేటు
ాండ్రు హతవీర్యులై పరుగిడ నారంభించిరి. గుఱ్ఱములపైనున్న ఫిరం
ులన్నియు చెల్లాచెదరైపోయెను. ఆంగ్ల సేనలో హాహాకారము
యలుదేరెను. ఇట్లుండ బ్రిగేడియరుస్టుఅర్టు తన గుఱ్ఱమును పరుగెత్తిం
ుకొనుచు వచ్చి ఫిరంగి వేటుకాండ్రకు ననేకవిధముల యుత్సాహ
రచెను; వారు కొంత ధైర్యమును దెచ్చుకొని మరల ఫిరంగులను
పేల్చనారంభించిరి. లక్ష్మీబాయి పేష్వాసేనను తీసికొని యతి వేగ

ముతో నాంగ్లసేనలపై బడెననియు తమ ఫిరంగులన్నియు కట్టుబడె ననియు వినుటతోడనే సర్ హూగ్రోజు గుండెలు పీచుపీచు మనుచుం డెను. వెంటనే యతడు ఒంటెల దళమును తీసికొని తానేదానికి సైన్యాధిపతియై యతివేగమున వచ్చి కాల్పీ సేనపై బడెను. విప్లవసేనలు చాల కాల మాంగ్లసేనతో ఘోరయుద్ధము జరిపెను. ఇంతలో వారిపై నెనుబదియారు యిరువదియైదు నెంబరు పటాలములలోని శూరులు గూడ వచ్చిపడుటతోడనే విప్లవకారులు చిందర వందర కాజొచ్చిరి. సర్ హూగ్రోజుయొక్క ఒంటెలదళము పైనుండి గుండ్లవర్ష మతి తీవ్రముగా విప్లవకారుల నొప్పించెను. కాల్పీసేనలు పారిపోవ జొచ్చెను. లక్ష్మీబాయి తన సేనలకు దీసి కొని ఆంగ్లేయుల ఫిరంగుల నణచివేసి వారిని వెనుకకు గొట్టుట కనేక ప్రయత్నములను జేసెను. కాని పీష్వాసేనల సాహసముడుగుటచే నా రామెతో రాజాలక యామెకెట్టి సహాయమును జేయరైరి! ఆమె యొక్క తెలియు యెంతసేపు ముందుకు పోగలదు! దాని వలన లాభ మేమియును లేదని యామె కూడ నిరాశచేసికొని పీష్వాడేరాకు మరలెను. కాల్పీసేనలు పారిపోవుటను జూచి రోజు దొర తనసైన్య ములతో నాలుగువైపులను వారిని ముట్టడింప నారంభించెను; విజ యోత్సాహముచే నాంగ్లసేనలు శతృసంహారమునందు తమ కసిదీర్చు కొనుచుండిరి. వారికి దొరికినవారినందరను చావగొట్టిరి. వెయ్యమంది విప్లవకారులు భయభ్రాంతులై యమునానదిలో బడిరి. పీష్వాసేన యెంత యున్ననేమి? వారి కేశిక్షయును లేదు. కనుకనే సుశిక్షితులైన సర్ హూగ్రోజు తన సేనలతో వారిని సునాయాసముగ నోడించెను.

విప్లవకారులను యుద్ధస్థలమునుండి తరిమివేసి కాల్పీలో బ్రిటిషుజెండా నెగురవేయుటకు సర్ హూగ్రోజు నిశ్చయించి బ్రిగేడి యరుస్టువర్టును యమునానదిరొడ్డునుండి రమ్మని నియమించి తాను స్వయముగా కాల్పీచేరెను. ఆంగ్లేయులు పట్టణములో స్వేచ్ఛగా బ్రవేశించిరి. విప్లవకారులు కొంతసేపు పోరాడి పారిపోయిరి. బాందా నవాబు రావుసాహెబు పీష్వా, లక్ష్మీబాయి మొదలగు వారతి

మత్కారముగా నంతకుమునుపే కోటను విడిచిపోయిరి. ఆంగ్లేయులు కోటను యుద్ధమక్కరలేకుండగనే స్వాధీనము చేసికొనిరి. ఫుసాహేబు తాంత్యాతోపే మొదలగువారు సంవత్సరము పొడుగను కష్టపడి సంపాదించిన యుద్ధసామగ్రియంతయు నాంగ్లేయులమయ్యెను. ఆంగ్లేయులకు ఒక్కసారి 60000 పౌనులమందు ల్పీకోటలో లభించెను దీనినిబట్టి ఫిరంగులు, తుపాకులు; స్త్రలు మొదలగునవెన్ని వారికి దొరకెనో మనమూహించు కొనచ్చును. యథార్థమైన శిక్షణ లేకపోవుటయే విప్లవసేనలోడిపోవుస కారణమని దీనివలన పూర్తిగా స్పష్టమగు చున్నది.

సర్ హ్యూరోజు అనేక కష్టములను సహించి కాల్పీయుద్ధములో యించినందులకు గవర్నరు జనరల్ కానింగు వాని నిట్లభినందించెను, నేటివరకును మీరు గాంచుచున్న జయపరంపరలలో నీవిజయ మతిముఖ్యమైనది. ఈవిజయమునకు నేను మిమ్ములను మీతో పనిచే శూరులగు సైనికులను నెక్కువగా నభినందించుచున్నాను.” ఈ కారముగా సర్ హ్యూరోజు మధ్యభారతదేశములో విప్లవకారుల దర నణచివేసి బ్రిటిషుజండా స్థాపించెను. తరువాత కమాండర చీఫ్ కాంబెల్ తన స్వాధీనములోనున్న సేనలను రెండు భాగలు చేసి ఝాన్సీగ్వాలియరులను బందోబస్తుచేయుటకు బంపించెను. రోజు యుద్ధము మొదలయినది లగాయితు కఠిన బరిశ్రమయుచుండుటచే నలసిపోయి సెలవుదీసికొని బొంబాయికి పయనయ్యెను.

ఝాన్సీ లక్ష్మీబాయి

౭

గ్వాలియరుయుద్ధము—లక్ష్మీబాయివీరశయ్య.

కాల్పిలో బ్రిటిషుజండా యెగుర వేయబడెను. రావుసాహెబు యుద్ధములో చనిపోగా మిగిలిన సేనలతో పారిపోయి గ్వాలియరుకు నలుబదియారు మైళ్ళ దూరములోనున్న గోపాలపురమను గ్రామమును జేరెను. లక్ష్మీబాయికూడ నతనితోడనే యుండెను. పీష్వా సేనానియగు తాత్యాటోపె కోంచ్ గ్రామములో నోడిపోయినతరువాత నతని ముదుసలి తండ్రిని కలుసుకొనవలెనని చర్ఖీయను గ్రామముకు బోయెనట. కాల్పిపరాభవమును వినుటతోడనే యాత డత్యాతురతతో బరువెత్తుకొని వచ్చి గోపాలపురములో పీష్వాను కలుసుకొనెను. బాందా నవాబుకూడ పరుగెత్తుకొనుచు గోపాలపురము జేరెను:

రావుసాహెబు, బాందానవాబు, తాత్యాటోపెలు ముగ్గురును కలసి ముందుచేయవలసిన కర్తవ్యమును గురించి తెన్ను గానక నేమి చేయుటకును తోచక దీర్ఘాలోచనలను సలుపుచుండిరి. 1856 జూను నెల మొదలు ఉత్తరహిందూ స్థానమందెచ్చటజూచినను సాగరు, కాల్పి, ఝూన్సీ, ఆగ్రా, లక్నో, కాన్పూరు మొదలగు ననేకస్థలములందు విప్లవజండా యెగురుచుండెను. కాని యిపుడు 1858 లో తిరుగ నాంగ్లసామ్రాజ్యము ప్రతిష్ఠింపబడెను. ఎచ్చట జూచినను యూనియన్ జాక్ పతాకమే యెగురుచుండెను. విప్లవకారుల సైన్యములు చాలవరకు యుద్ధములో చనిపోయెను. మిగిలినవన్నియు చెల్లాచెదరై పోయెను. వారికోటలు, వారిపట్టణములు, వారి ధనము, వా ఫిరంగులు, మందుగుండుసామాగ్రి యంతయు నాంగ్లేయులవశమై పోయెను. ఇందువలనశత్రుసేనలంతకంతకు బలపడుచుండెను. యుద్ధము చేయుటకా ఆయుధములు లేవు; ధనము లేదు; సైన్యము లేదు. ఊరకొనుటకా వీలులేదు. అంగ్లేయులు లోకవంక తరుముకొనివచ్చు

డిరి. ఇట్టి సంకటసమయములో నేమియును దోచక రేయిం
ృ పైన పేర్కొనబడిన విప్లవనాయకులు ముగ్గురును గ్రాహగ్రస్త
ద్రిముభంగి "నీవేతప్ప నితఃపరంబెరుంగ దీనునిన్ గావవే"
ఛందమున చింతానిమగ్నులై యుండిరి.

కాని వారిపరిక్కనున్న సింగపుగొదమ మేల్కొనియే
ండెను; రాణీలక్ష్మీబాయి హృదయమునుండి పొంగి పొంగి తేజ
ునుండిన క్షాత్రతేజ మామెను దప్ప మరెవ్వరికి దృగ్గోచరము
లదు!

ఆమె జయాపజయములకు వెరువక సమయము దొరకినపుడెల్ల
గ్లేయులతో యుద్ధము చేయుటకే దృఢనిశ్చయురాలై యుండెను
రోమణివలె మరియొక సారి రణరంగమున కురికి తన యద్వితీయ
్యలక్ష్మిని బ్రదర్శించి విజయలక్ష్మిని బడయవలెనని లక్ష్మి సదా
ుచుచు కాలము కొరకు వేచియుండెను.

రావుసాహెబు కిష్వాచింతాక్రాంతుడై యున్నాడను సం
యామెకు దెలియుటతోడనే ఆమె రావుసాహెబు డేరాకు స్వయ
గా బోయి యతని నిట్లుపశమింపజేసెను.

"నేటివరకును శౌర్యమును జూపిన మనవీరు లందరు నేదో
క యభేద్యమైన గోట నాశ్రయముగా దీసికొనియే యట్లు చేసిరి
ల్మానుల నోడించి హిందూసామ్రాజ్యమును స్థాపించిన ఛత్ర
శ్రీశివాజీ మహారాజు గూడ సింహగఢ, రాయగఢ, తోరణ
దలగు కోటలనుబట్టుకొనెను. పట్టినెందటనే యత డాత్మరక్ష
ను, యుద్ధము చేయుటకును యోగ్యమగు ప్రచండదుర్గములను
వశము చేసికొనెను. తరువాత నతని పరాక్రమమును శౌర్యమును
పి సామ్రాజ్యమును స్థాపించెను. కనుక నీప్రాచీనయనుభవ
ు బట్టిచూడ కోటలేకుండ మనము యుద్ధము చేయుట వృథయని
మగు చున్నది. ఝాన్సీ కాల్పిలవంటి యసామాన్య దుర్గ
ు మనచేతులలో నుంటచేతనే మన మింత కాల మాంగ్లేయు
తో ఘోరయుద్ధమును చేయగలిగితిమి. మన దురదృష్టము చే

నిప్పు డవి మనచేతులలోనుండి జారిపోయినవి. కనుక మన మిప్పు డొక ప్రచండదుర్గమును బట్టుకొనుట ముఖ్యావసరము. మన మిప్పు డెచ్చటికి పారిపోయినను అంగ్లసేనలు మనలను దరిమి నాశము జేయువరకు నూరకుండవు. ఏమి జరిగినను జరుగుగాక! మన వెట్టిఫలమును గురించియు ధ్యానింపక నిప్పు డేదో యొకకోటను పట్టుకొనవలెను. దానిని మద్దతుగా తీసుకొని యాంగ్లేయులతో బోరి విజయమును సంపాదింపవలెను. ఇదియే మన మిపుడుచేయవలసిన కర్తవ్యము. లక్ష్మీబాయి చెప్పిన యీ సలహా వారికందరకును క్రొత్తశక్తిని గలిగించెను. వారు దాని నామోదించి యేకోటను పట్టుకొనుట యోగ్యమను విషయమును మరల నామెనే యడిగిరి. ఈసమయమున ఝాన్సీ లేక కాల్పికోటలను బట్టుకొన యత్నించుట శత్రుసమ్ముఖమున బడుట తప్ప మరొండు కానేరదు. గ్వాలియరుకోటను ముట్టడించి సింధియా సర్కారు యొక్కయు నతని సైన్యముయొక్కయు సహాయమును దీసికొనవలెను; అచట రాత్రికోట నాశ్రయముగా జేసికొనుచో మనము కొంతకాలము యుద్ధము సాగింప వచ్చును; విజయమును పొందగలమను యభిలాషగూడ నప్పుడు మనకు బూర్తిగా గనీలు గలదు.'' అని యామె ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. ఆమె యొసగిన యద్భుతసలహానుగురించి కలనల్ మేలిసన్ యిట్లు వ్రాయుచున్నాడు:

"విప్లవనాయకులకు పరుస్థితులన్నియు జాల విషయమనుగను, అపాయకరముగను కాన్పించెను. కాని ప్రతి అపాయమునకు నేదో యొక యుపాయము తట్టుచుండును; అట్లేయత్యంత సాహసముగా గోచరించినట్టి యొక యుపాయము నా విప్లవనాయకులలో నొకరు కనిపెట్టిరి. దాని నెవరు కని పెట్టిరో దృఢముగా తెలియదు; కాని యావిప్లవనాయకులగు పీష్వా, బాందావవాబు, తాత్యాతోపె, లక్ష్మీబాయిల నలువురి పూర్వచరిత్రలను బట్టి పరిశోధించినచో మనము రావుసాహెబు పీష్వా, బాందావవాబుల శక్తిసామర్థ్యములను గురించి యాలోచింప నవసరమే లేదు; అట్టి సాహసము, అట్టి దూరదృష్టి, అట్టి నిపుణతగల పథకమును గనిపెట్టుటకు గావలసిన ధీశక్తి

శీలముగాని వారిలో లేదు. ఇక మిగిలిన తాత్యాతోపె లక్ష్మీ
ంలలో తాత్యాతోపెను గూడ మనము విడచిపెట్ట వచ్చును.
కట్టి ధైర్యసాహసములు లేకపోలేదు; కాని యతని జీవితములో
కలిగిన జయ పరంపరలలో నత్యంత ప్రధానమైన యీ
నమై యతడు తనను గురించి వ్రాసికొనిన స్మరణములలో నెచ్చ
తానే దానినిర్వహించినట్లు చెప్పుకొనియుండలేదు. ఇక ఝాన్సీ
బాయికే ఈమహోత్కృష్ట కార్యములకు గావలసిన ధీశక్తి,
సాహసములు, ఆశాపాశములను ఛేదించుట మొదలగు నద్భుత
ం చెల్లును. ద్వేషము, పగదీర్చుకొనుట శత్రురక్తమును జూడ
నలెననుకోరిక జయించుట కేమాత్రమవకాశమున్నను సమ్మెట
ు చేయవలెనను నిచ్చ మొదలగువానిచే నామె యీ కార్యము
బోత్సహింపబడెను; జయించుట కామెకుగల యవకాశముల
ను గుర్తింప గలిగెను. తాననుకొనినట్లు మొదటిదెబ్బ గూబ
ర్యమనునట్లు తగులునెడల యదృష్టము మారిపోవచ్చునని కూడ
ను తలచెను. తనస్నేహితులలో నొకడగు రావుసాహేబు
పై నామె కపారమైన పలుకుబడి గలదు. ఆమె చెప్పినట్లతడు
చుచుండెను విప్లవకారులు గోపాలపురములో చేయనిశ్చయించు
న సాహసకార్యమును ధైర్య స్థైర్య రాశియగు లక్ష్మీబాయియాలో
చించి తనస్నేహితుల నందర నొప్పించెనను నూహ సత్యమే
నుట కెట్టి సందేహమును లేదు". రావుసాహేబుపీష్వా, తాత్యా
పే లీయుక్తికి మహారాణి ననేకవిధముల ప్రశంసింపజొచ్చిరి. వా
స్రుదు నామె సలహాను బూర్తిగ నామోదించిరి. తాత్యాతోపె యిది
గో ననేకసారులు గ్వాలియరు రహస్యముగా వెళ్ళి యచ్చట
ప్పరు యొక్కయు సేనల యొక్కయు మనోగతమును గ్రహించి
యుండును. ఈవార్తవినుటతోడనే పీష్వాసైన్యములోని సరదారు
గూడ కొంత జయాభిలాష జనించెను. ఈవిధముగా మహారాణి
హా ననుసరించిగ్వాలియరుకోటను పట్టుకొనవలెనను కృతనిశ్చయ
తో వారందరును గ్వాలియరుపైకి దండువెడలిరి.

గ్వాలియరు మహారాజా పేరు జయాజీరావు సింధియా. ఈ జయాజీరావు యింగ్లీషు వారిచే నోడింపబడి వారి రెసిడెంటు యాజ్ఞానువర్తియై మెలగుచు పేరుకు రాజ్యమును తానే చేయుచుండెను. ఇతడు బహుబుద్ధిమంతుడు, పరాక్రమవంతుడు. మీరటు, ఢిల్లీ మొదలగు ప్రదేశములలో విప్లవము బయలుదేరుటతోడనే సింధియా సర్కారు సేనలలో గూడ నలజడి బయలుదేరెను. ఇతని సైన్యము 10000 మంది యుండెను. వీరందరును గూడ బ్రిటిషు ప్రభుత్వముపై దిరుగబాటు చేయనుత్సహించుచుండిరి. కనుక జయాజీరా వీసంగతి కనిపెట్టి తన సైన్యములో చాల భాగమును లెఫ్టినెంటు గవర్నరు సహాయము కొరకు ఆగ్రా పంపించెను. మరికొంత భాగము నిటావా ప్రాంతమునకు బంపెను. జయాజీరావు యింగ్లీషువారి కత్యంతస్నేహితుడు. అతని దివాను దినకరరావు రాజకీయ ధురంధరుడు. వీరిరువురును గ్వాలియరులో విప్లవము రాకుండ ననేక ప్రయత్నములను జేయుచుండిరి; చివరకు జూను 14 వ తేదీని సిపాయిలు తిరుగుబాటు చేసి యాంగ్లేయుల భవనముల నంటించి మేజరు బ్లేకు, షెరీఫ్, కప్తను హాకిన్సు, స్టువర్టు మొదలగు నధికారులను చావగొట్టిరి. కప్తను మేక్ఫరుసను రెసిడెన్సీలోనున్న ఆంగ్ల స్త్రీలను, పురుషులను, పిల్లలను పెద్ద సైన్యముతో ఆగ్రాకు బంపివేసెను. ఈ సందర్భములో జయాజీరావు ప్రభుత్వము వారికి చాల సహాయము చేసెను. ఇంతేకాక విప్లవనాయకుల నోడించి వారి ప్రయత్నములను విఫలము గావించెను. విప్లవకారులు సింధియాసర్కారును తమకు నాయకత్వము వహింపవలసినదనియు తన రాజ్యము తనకు సునాయాసముగా రాగలదనియు నెన్నిసారులు చెప్పినను వినక తన ప్రభుభక్తిని బ్రకటించెను. అతడు విప్లవకారుల కెంతమాత్రము నవకాశ మీయలేదు. సేనయంతయు నాంగ్లేయులకు విరోధులుగనే యున్నను జయాజీరావు, మంత్రి దినకరరావు మాత్రమే వారిప్రయత్నములను సాగనీయలేదు. కాని సైన్యమంతయు విప్లవముకొరకెదురుచూచుచుండెను. ఇట్టి సమయములో నొకటి రెండుసారులు తాత్యాతోపె గ్వాలియరు రహస్యముగా బోయియుండెను. అచ్చటి సరదారులందరును సమయము వచ్చి

డు మీకు సహాయముజేయుటకు మేముసంసిద్ధులమై యున్నాము”
వాగ్దానము చేసి యుండిరి.

ఈవిధముగా గ్వాలియరులో నొక అగ్నిపర్వతము లోలోన
జ్వలించుచు సమయము కొరకు నిరీక్షించుచుండెను. వాగ్రోజు విప్ల
ం నొకపక్క నులిమివేసినను మరియొకపక్క నది రాజుచునే
ున్నది. అయోధ్యప్రాంతముననున్న రోహిలాలు, కాల్పినుండి
రిపోయివచ్చిన రావుసాహెబుసేన, సింధియాసర్కారుసేన యీ
డును గలసినచో బ్రిటిషుప్రభుత్వ మెచ్చట నుండెడిదో మనము
ప్పజాలము. కనుకనే గ్వాలియరు రెసిడెంటు మేక్ఫరుసను గ్వాలి
రులో కూడ నొక యాంగ్లసైన్యము నుంచవలసినదని గవర్నరు
రలుకు జాబు వ్రాసెను. ఆసేన వచ్చులోపలనే గోపాలపుర
లో గ్వాలియరుపై దాడుటకు నిశ్చయింపబడి పీష్వాసైన్యము సిం
కూ ప్రభుత్వములోని అమన గ్రామమువరకును వచ్చెను. తాత్యా
ప్పే యింతకుపూర్వము గ్వాలియరు వెడలి దర్బారులోని ముఖ్యుల
దరను కలుసుకొనినట్లు మనము వినియే యుంటిమి. పీష్వాసైన్య
ను వారందరు నాహ్వానించుచునే యుండిరి; రావుసాహెబు పీష్వా
కూజీరావు కిట్లొక జాబు వ్రాసి పంపెను. “నేను నీవద్దకు స్నేహ
వముతోనే వచ్చుచున్నాను. నీవు మన పూర్వపు బాంధవ్యమును
రించుకొని నాకీసమయమున సహాయము చేయవలెను. అప్పుడు
ు దక్షిణముకు పోగలుగుదును.” కాని యీ యుత్తరమునకు సరి
ున సమాధానము నీయక దీనిని రెసిడెంటుకు తెలియజేసి మంత్రి
ున దినకరరావు అకటావికటముగా సంచరించెను. కాని పీష్వా
ధియా తన పూర్వులకు నౌకరనియు, తప్పక సహాయము చేయునని
ు దలంచి మే 27వ తేదీని అమన గ్రామములో బ్రవేశించెను. కాని
ధియారొక్క సుబేదారు కాల్బలమును, అశ్వికదళమును తీసి
ని యతని మార్గమును నిరోధించెను. రావుసాహెబు పీష్వా తన
ోదాను చూపుచు నతని నిట్లు ప్రశ్నించెను. “నన్ను నిరోధించు
ు నీ వెవ్వడవు? సింధియా దినకరరావులకు నేనేమి తెలియజేసితిని?
ి యంతర మేమి? నా యంతర మేమి? నన్ను వా రెట్లు నిరో

ధించగలడు! నేను రావుపంతు ప్రధాన పీష్వానని నీవు గుర్తెరుంగ వలెను. నేను స్వరాజ్య, స్వధర్మముల కొరకు రణకంకణమును ధరించి యున్నాను. సింధియాయొక్క పూర్వులు మాకు చాకిరీచేసిరి. మేమే యతని కీరాజ్యము నిచ్చితిమి. సింధియా సేన యంతయును మాలో కలసిపోయెను. ఆసైన్యాధికారులనుండి నావద్ద కాహ్వానపత్రములు వచ్చెను. తాత్యాతోపె ముందుగా గ్వాలియరుకు బోయి యధికారుల నందరను గలుసుకొని వారి మనోగతములను దెలుసుకొని వచ్చెను. కనుక మేమిప్పుడు తయారై వచ్చితిమి.

మాతో యుద్ధము చేయవలెనని నీ కేమైనను కోరికగలదా?" రావుసాహెబు పీష్వాయొక్క యీ గంభీరవచనములను విని యా సుబేదారు మాట్లాడజాలకపోయెను. పైగా పీష్వాయొక్క ప్రచండ సేనతోపోరి లాభములేదనికూడ యతడు గ్రహించి యుద్ధప్రయత్న ములను విరమించుకొనెను. పీష్వా సైన్యము మే 30 వ తేదీని గ్వాలి యరు కారు మైళ్ల దూరముననున్న బడాగావు అను చోట విడిసెను.

పీష్వాసింధియా సర్కారుకు వ్రాసినయుత్తరముమీద వాదోప వాదములు జరిగెను. సింధియాయొక్క సరదారు లందరు పీష్వాకు సహాయము చేయవలెననిరి. ఒక్క దినకరరావు, జయాజీరావులు మాత్రమే పరప్రభుత్వదాస్యమున కొడిగట్టిరి. పీష్వాకును తనకును గల ప్రాచీనసంబంధమును గాని స్వధర్మ, స్వరాజ్యాశయముల కొరకు పీష్వా పోరుచున్నాడను దృష్టిగాని సింధియా కంతమాత్రమును లేకపోయెను. అతడు విప్లవకారుల కట్టి సహాయమును జేయకపోవుట యేగాక వారితోపోరి వారినోడించెదనని శపథము చేసెను. అతడు వెంటనే పొలిటికలు ఏజంటు మేక్ఫరుసను కీవిషయములను తెలియ పరచి యింగ్లీషుసేనలు వచ్చువరకును తాము విప్లవకారులతో యుద్ధము నకు దలపడక పట్టణమును జాగ్రత్తగా కాపాడుకొనుచు యిరువురును కలసి వారిపై నొక్కసారి పడవలెనని నిశ్చయించుకొనిరి. కొద్దిమంది మహారాష్ట్రసిపాయిలను మాత్రము పీష్వా మార్గము నడ్డగించుటకు బంపిరి. కాని సింధియాయొక్క సరదారులు కొందరు వెంటనే

ష్వాతో యుద్ధము చేయవలెనని ప్రోత్సహించిరి. దినకరరా విది
దని వారించుచున్నను జయాజీరావు వినక సమరసన్నాహములను
వించి స్వయముగా తాను యోధవేషమును ధరించి మొలకు ఖడ్గ
ను వ్రేలగట్టి గుఱ్ఱముపై నెక్కి తన సర్వసేనలను దీసికొని జూన్
టవ తారీఖున బహాదరుపుర మను గ్రామమున విప్లవకారులతో
పడుటకు సిద్ధ మయ్యెను. అతనివద్ద నారువేల కాల్బలమును
న్నెండువందల గుఱ్ఱపుదళమును యేడు పెద్ద పెద్ద ఫిరంగులును
ండెను. అతడు సేనకంతకును క్రమమైన శిక్ష నొసగెను. అతని
ంగులకు ప్రాచీన ప్రాశస్త్యముగలదు. విప్లవకారుల నొక్కసారి
ల్చివేయవలెనని యతడీ ఫిరంగుల నన్నిటికంటెను ముందు పెట్టించె
వెంటనే వేలకొలదిగుండ్లు పీష్వా సైన్యముపై గురిపింపబడెను.
వుసాహెబు పీష్వా తాత్యాతోపే లిద్దరును సింధియామహారాజు
తో యుద్ధమునకు డీకొనునని తలంపరైరి. ఈగుండ్లు తమ గౌరవా
ర్థమునకై పేల్చుచున్న నమస్కారములు (Salutes) అని వారను
ని యుద్ధమున కాజ్ఞాపింపలేదు; ఇంతలో సింధియా ఫిరంగులను
ర్పించుచు పీష్వాసైన్యమును సమీపించుచుండెను. పీష్వాసైన్యములో
కలము బయలుదేరెను. రావుసాహెబు పీష్వా కీసంగతి తెలియుట
డనే విచారాక్రాంతుడై కర్తవ్యవిమూఢుడై యుండెను.

కాని సహసాత్రీవలె సదా మేల్కొనియే యుండు లక్ష్మీ
యి యావంతయు చలింపక సైన్యముల నాయత్తము జేయుచుండెను.

మహారాణి రావుసాహెబు పీష్వాను ప్రోత్సాహపరచి
తనిని గ్వాలియరుపైకి తీసికొనివచ్చినను సైన్యమంతయు నామె
ధీనములో లేదు. ఆమె నిరుపమాన ధైర్య, శౌర్యములనుజూచి పీష్వా
గామె సలహా తన కవసరమగుటచే దీసికొనెనేగాని యామె చెప్పిన
ంతయు చేయుచో దనప్రతిష్ఠకు భంగము వచ్చునని దురభిమానపూరి
డై యట్లు చేయకుండెను. కనుకనే యీసమయమునకూడ పీష్వా
న్యములో క్రమమేమియును లేకపోయెను. అయిన నీవార్తవినుట
డనే లక్ష్మీబాయి తనతో రెండుమూడువందల అశ్వదళమును దీ

కొని యత్యంత రయమున సుప్రతిష్ఠితసింగి చందమున సింధియా సైన్యముపై
బడెను. తాత్యాతోపె కూడ తన సైన్యమును భిన్న భిన్న భాగములుగా
విభజించి శత్రుసైన్యములను మార్కొనెను లక్ష్మిబాయి సుశిక్షిత
మగు తనసైన్యమును దీసికొని సింధియాఫిరంగులపై బడుటతోడనే
వారు పికాపికలై పరువిడనారంభించిరి. సింధియా తరపున పోరుచున్న
మరియొక సైన్యముగూడ తాత్యాతోపె సేనలను జూచుటతోడనే
పలాయనమయ్యెను. కాని జయాజీరావు చాలశూరుడు. అత డావేళ
ముతో దనసైన్యమును ముందుకుదీసికొనివచ్చి విప్లవసైన్యముతో హోరా
హోరీగ పోరాడసాగెను. ఒకప్రక్క శూరాగ్రేసరుడగు నొక
రాకుమారుడు పదునేండువందలమంది జగజెట్టీలవంటి సిలేదారుపటా
లముతోయుద్ధముచేయుచుండెను. మరియొకప్రక్క దైవోపహతుగాలగు
నొక యనాథబాలిక రెండమూడువందల రణకుశలురతో యుద్ధమునకు
దలపడెను. జయాజీరావుప్రభుభక్తితత్పరుడై పోరుచుండెను. లక్ష్మీబాయి
స్వరాజ్య, స్వధర్మ పతాకములకొరకు ప్రాణముల నర్పింపనుండెను.
ఇట్లిరుపక్షములవారి కరవాలములును గొంతసేపు నర శిరో ఖేలనతత్ప
రమై యుండెను. సింధియాయొక్క సేన లచిరకాలములోనే యల
సట జెంది వెనుకాడుచుండ లక్ష్మిబాయియొక్క వీరు లుక్కుదక్కు
శత్రుసేనలను స్వాహా చేయ నారంభించిరి. ఇక లాభము లేదని
గ్రహించి జయాజీరావు దివాను దినకరరావు మొదలగువారిని వెంట
బెట్టుకొని ధౌల్పురమార్గమున ఆగ్రాకు పారిపోయి మిత్రులగు
ఇంగ్లీషువారి శరణుజొచ్చెను.

ఈ వార్త గ్వాలియరులో తెలియగనే రాజమహాలులోని
వారందరు హాహాకారములు చేయ నారంభించిరి. అంతఃపుర స్త్రీలు
ఆత్మ రక్షణార్థమై నరవరయను గ్రామమునకు పారిపోయిరి. విప్లవ
కారు లత్యుత్సాహముతో గ్వాలియరు పట్టణములో బ్రవేశించిరి.
గ్వాలియరులోనున్న సరదారులు, రాజనీతి కోవిదులు తదితర సిపా
యిలు మొదలయిన వారందరును గూడ తమయానందమును వెలి
బుచ్చ నారంభించిరి, వెంటనే గ్వాలియరు సేనలన్నియు పీష్వానాహ్వా

ుచు నమస్కారార్థము Salutes) ఫిరంగులను పేల్చుచుండిరి.
్ర సాహేబు పీష్వా రొట్టియాటంకమును లేకుండ పట్టణము నతి
వముతో బ్రవేశించెను. ప్రజలందరు నతనినే తమ ప్రభువుగ
రించి యానందమున నోలాడుచుండిరి. పీష్వా రాజమహాలులో
వేశించి జయపతాకను నచ్చట స్థాపించెను. మహారాణి లక్ష్మి
ము 'నవల్ఖా' యను తోటలో విడిది చేసెను. తదితరు లందరును
న భవనముల నాక్రమించుకొనిరి. ఈ విధముగా పీష్వాకు సునా
ాసముగా సింధియా యొక్క రాజధాని లభ్యమయ్యెను. స్వధర్మ
రాజ్యాదర్శకమైన జెండా యెత్తబడెను.

ఈ విధముగా పట్టణము నాక్రమించుకొనిన తరువాత తాత్యా
పైకి కొంత సైన్యమును పంపెను. కోటలోని యధికారులందరు
తరకే తాత్యాతో నేకమగుటచే కోట సునాయాసముగా నతని
మయ్యెను. తాత్యా వచ్చుటతోడనే దుర్గమద్వారము లన్నియు
నికొరకు తెరచివేయబడెను. కాని దుర్భేద్యమైన గ్వాలియరు
తి కోటయు, నగణిత యుద్ధసామగ్రియు, సైన్యమును విశేషధన
ను తమ యధీన మగుటచే తాత్యాకు కొంత గర్వము కలిగెను.

విప్లవకారులు పట్టణములో బ్రవేశించుటతోడనే ఆంగ్లాధి
రి యుండు రెసిడెన్సీని తగులబెట్టిరి. అందులోనున్న సామగ్రి
ంతయు దోచుకొనిరి. సింధియా సర్కారుయొక్క పురాణరాజ
హాలు, ఆంగ్లాధికారుల భవనములు, దినకరరావు మొదలగువారి
వేళీలు మొదలైనవి మట్టిపాలు చేయబడెను.

ఈ ప్రకారముగ గ్వాలియరు విజయముపూర్తియగుటతోడనే
ధియా యధికార మంతరించి పీష్వాయధికారము స్థాపింపబడెనని
ూచించు విజయధ్వానములు చెలరేగెను. దర్బారులోని గొప్పగొప్ప
ర్దారులును, జాగీరుదారులును, సైన్యాధికారులును రావింపబడిరి.
ంధియా సర్కారు ఖైదుచేసిన విప్లవ సరదారులు నలుగురును విడి
ంపబడిరి. తమ మిత్రకోటిలోనివారగు నితరరాజుల కాహ్వానము
ంపబడెను. మూడవ తారీఖున "పుష్పవనము" అనుచోట గొప్ప

దర్బారు జరుపబడెను. సరదారులు, జాగీరుదారులు, సైన్యాధికారులు మొదలగువారందరు తమ తమ స్థానముల నలంకరించిరి. తాత్యాతోపె మొదలగు యోధులు యోధవేషములను ధరించి హాజరైరి. మంగళవాద్యములు మ్రోగుచుండ వందిమాగధులు స్తోత్రములు చేయుచుండ పీష్వా యత్యంత వైభవముతో రాజదుస్తులను ధరించి రత్నకిరీటమును, శిరోపింఛమును దాల్చి మణి, కంకణ హారవిభూషితుడై శుభముహూర్తమున సింహాసనాసీనుడయ్యెను. అనేక వస్త్రాభరణములు బహుమతులీయబడెను. రామారావు గోవిందు అను నొక ప్రధాన మంత్రికి వస్త్రము లియ్యబడెను. తాత్యాతోపె సేనాపతిగా నియమింపబడెను. అతనికొక రత్నస్థగిత ఖడ్గము బహుమతి చేయబడెను. తరువాత ఎనమండుగురు ప్రధానులుగా నియమింపబడిరి. సైనికుల కిరువదిలక్షల రూపాయిలు పంచిపెట్టబడెను. పట్టణమంతయు కోలాహలముగా నుండెను. ఎచ్చట జూచిన నానందమయముగ నుండెను. సింధియాసర్కారు జాగ్రతతో గూడబెట్టిన ధనమునంతను రావుసాహేబతిహుషారుగా ఖర్చు పెట్టుచుండెను. ఇక నిత్య బ్రాహ్మణ సంతర్పణలవిషయమై వర్ణింప నలవిగాకుండెను: పాకశాలలో వెయ్యి మంది వంటబ్రాహ్మణు లహర్నిశములు పనిచేయుచుండిరి. పంచభక్ష్య పరమాన్నములతో షడ్రసోపేతములైన భోజనము లమర్పబడుచుండెను. రాజమహలులో నీప్రకారము నిత్యము నూతనోత్సవములతో నిత్యకళ్యాణము పచ్చతోరణముగా 'షెల్లు' మనుచుండెను. రావు సాహేబు పీష్వా తాత్యాతోపె మొదలైనవా రదిరళి సంతోష వారధిలో మునిగి కర్తవ్యజ్ఞానమూఢులై ప్రవర్తించుచుండిరి. ఈ యకర్తవ్యవహారమునకు లక్ష్మీబాయి యెంతయు దుఃఖాక్రాంతురాలై రావు సాహేబు ననేక పర్యాయము లిట్లు వారించెను. "మీరీ సమయమున నిట్టి భోగములను కట్టిపెట్టవలెను. ఆనందముతోను, ఉత్సవములతోను కాలము వృథపుచ్చుట కిదిసమయముగాదు. ఇది రణభేరులతోను, సమరసన్నాహములతోను శత్రువు నెదుర్కొనవలసిన తరుణము. మీరీ సమయమున విజయోన్మత్తతచే నానంద నిమగ్నులై యున్నారు. ఇదెంతమాత్రమును యోగ్యముకాదు. సింధియా యొక్క ఖజానా

మంతయును సర్వసేనలును మీ యధీనములో నున్నవి వీనిని
నము సరిగా నుపయోగించుకొనియెడల మన యాశయములన్నియు
ూడిద పాలగును. ఆంగ్లేయులు చాకచక్యము గలవారు. వారు
మ ప్రయత్నముల నెన్నడును విడుచువారు కారు. వారు మనపై
ఏ నిమిషమందు వత్తురో మనము చెప్పజాలము. మనమిట్లు స్తబ్ధులమై
డియుందుమేని మననాశమున కెంత కాలమో పట్టదు. కనుక
ారిప్పు డిట్టి యుత్సవములను కట్టిపెట్టి సేనలను తయారు చేయుట
ుందు తత్పరులు గావలెను. సైనికుల నెక్కువగా నాదరించి వారి
త్సాహము కలుగ జేయవలెను. ఇట్టి సమయమును వృథా వ్యయ
రచరాదు. మన మనేక కష్టములను పడి కార్యసాధన కనుకూలించు
ట్టి తరుణమును బడయ గలిగితిమి. కనుక మనము సావధానముగా
ట్టిసమయమున యుద్ధప్రయత్నములను జేసికొనుటే ప్రధానకర్త
్యము". కాని రత్నములవంటి యీ పలుకులన్నియు చెవిటివాని
ుందు శంఖూదినట్లయ్యెను. పీష్వా బుర్రకివి యెక్కలేదు. "భ్రష్ట
్య కావాగతిః" అనినట్లు వారు యథాప్రకారముగా నుత్సవముల
ోను బ్రాహ్మణ సంతర్పణలతోను సంతృప్తిపడుచుండిరి. తాత్యా
ోపెకూడ తన సైన్యమును జూచి మురియుచుండెను. ఆంగ్లేయులు
న సేనతో యుద్ధము చేయజాలరనియే యతడు భావించుచుండెను.

కాల్పీయుద్ధమైన తరువాత సర్ హ్యూరోజు మిగిలిన విప్లవకా
ుల నందరను నాశనముజేయుట కేర్పాటులను గావించి బొంబాయి
చేరిన సంగతి వినియేయున్నారము. కాని విప్లవకారులు గ్వాలియరు
ప్రవేశింప నున్నారను వార్త యతనికి జూన్ ఒకటవ తేదీని తెలి
సెను. ఈ వార్త వినుటతోడనే యతడత్యాశ్చర్యపడెను. వెంటనే
యతడు చాలమంది తెల్లసిపాయిలను, నేటివు సిపాయిలను, అశ్విక
దళములను యిచ్చి మేజరు స్టువర్టు, మేజరు రాబర్టుసన్ లను బంపిం
చెను. కాని వారు గ్వాలియరు జేరకమునుపే గ్వాలియరు జయింప
బడుటయు మహారాజుగారు పారిపోవుటయు జరిగెను. ఈ వార్త
వినుటతోడనే రోజుదొర దుఃఖాక్రాంతుడయ్యెను. అతడుపడిన

కష్టమంతయు వృథయై నట్లతనికి గాన్పించెను. వెంటనే యతడు వెనుకకు దిరిగి విప్లవకారుల నోడించుటకు ప్రబల ప్రయత్నములను గావించెను. “ఈయుద్ధములో సర్ హ్యూగ్రోజు వంటి రణపండితుడును యుద్ధకళానిపుణుడును లేనిచో పీష్వాచే పునరుజ్జీవితము గావింపబడిన మహారాష్ట్రాధికారము దక్షిణదేశ మంతటను విజృంభించి మన కట్టి దుస్థితి పట్టెడిదో యూహింపజాల” మని మేలిసను వ్రాయుచు న్నాడు. రోజుదొర వెంటనే సర్వసైన్యాధిపత్యము వహించి గ్వాలియరుపై సేనలను నడిపించెను. ఆంగ్లసేనలు సరాసరి గ్వాలియరు సమీపముననున్న మురారిగ్రామము వచ్చి చేరినను రావుసాహెబునకు గాని తాత్యాకుగాని యీసమాచారమే తెలియకుండెను. వారి యానందములో వారుపడి కొట్టుకొనుచుండిరి. మురారిలోనున్న సేనయంతయు సింధియాసర్కారు సైన్యము. ఈసైన్యమంతయు విప్లవకారులలో గలసిపోయెను. ఈ సైన్యములో మరఫిరంగులు, అశ్వికదళము, కాల్బలము మొదలగు యుద్ధసామగ్రియంతయు నుండెను. ఇవిగాక గ్వాలియరుసేనలో రోహిలాలు, పఠానులు మొదలగు యుద్ధవిశారదులు గూడ గ్వాలియరు సేనలో నుండిరి. కాని యెన్ని యున్ననేమి! పీష్వా, తాత్యాతోపే అంధప్రాయులై యిట్టి పరికరముల నుపయోగించుకొనక విందుల నారగించుచుండిరి. ఛత్రపతి శివాజీమహారాజు, బాజీరావు, నానాఫడ్నవీసు మొదలగు మహారాష్ట్ర శూరులందరును దమతమ సైనికుల బాహుబలముచేతను, బుద్ధినైపుణ్యము చేతను, మహారాష్ట్ర ప్రభుత్వమును అటక్ వరకును స్థాపించియుండ రావుసాహెబు పీష్వా దానధర్మములచేతను, బ్రాహ్మణ సంతర్పణలచేతను స్వరాజ్యపతాకమును స్థాపింపబూనెనుకాబోలును! చిట్టచివర కాంగ్లసేన వచ్చుచున్న సంగతి తెలిసిన తరువాత పీష్వా తాత్యాతోపేను పిలచి సేనలను తయారుజేయుమని యాజ్ఞాపించెను. తాత్యాతోపే స్వయముగా యుద్ధనిపుణుడను సంగతి మన మిదివరకే గ్రహించి యున్నాము. కాని యితడు గూడ పీష్వాతో విజయోత్సవములతో మత్తెక్కియుండెను, పీష్వా పట్టాభిషిక్తుడయ్యెను. కనుక నింగ్లీషువారు తమపై యుద్ధమునకు వచ్చుచో [illegible] రాజులందరును వచ్చి

తమకు సహాయము చేయుదురని యతడు తలంచెను. కాని యీసమయము నందు దమకు సహాయము చేయువారెవరును లేరను సంగతి యతనికి తెలియుటతోడనే తాత్యా తెలివి తెచ్చుకొని యోధవేషమును ధరించి ప్రతిచోటను ఫిరంగులకొరకు వేదికలను గట్టుట కాజ్ఞాపించెను. అతడు స్వయముగా మురారి పరువెత్తి దానిని రక్షింప బ్రయత్నించెను. అతని ప్రయత్నములు నిష్ఫలమయ్యెను. సర్ హ్యుగ్రోజు అకస్మాత్తుగా మురారి పై బడుటతోడనే అచ్చటనున్న సైనికులు భయభ్రాంతులైరి. మురారి లోనున్న సైనికులలో కొందరు సింధియాకు విరోధులైన వారుండిరి. వీరు బహుపరాక్రమముతో యుద్ధముచేసిరి. విప్లవకారులలో గూడ కొందరు శూరులు వెనుదీయక పోరాడిరి. ఇట్లు రెండుగంటలవరకును ఘోరయుద్ధము జరిగెను. చివర కాంగ్లేయులే గెలిచిరి. విప్లవకారులు మురారి విడిచి పారిపోవుటతోడనే యింగ్లీషువారు దానిని స్వాధీనము చేసికొనిరి.

ఈసమాచారము గ్వాలియరులో తెలియుటతోడనే అందో ళన బయలుదేరెను. రావుసాహెబు పీష్వా కిప్పుడు తెలివివచ్చెను. అతడు తన సైన్యమున కుత్తేజమును కలిగించుటకు పైకివచ్చెను. బాందానవాబు కూడ పట్టణముయొక్క బురుజులను బందోబస్తు చేయుటకు బయలుదేరెను. తాత్యాతోపే యదివరకే మేలొ్కని సేన లను కూర్చుచు ఫిరంగుల నన్నిచోట్ల నమర్చుచు అశ్వికదళమును, కాల్బలములను యథాస్థానముల నియోగించుచు భిన్నభిన్న సైన్యములను వివిధప్రదేశము లందతి త్వరత్వరగా యుద్ధప్రయత్నములను జేయుచుండెను. అతడు మహారాణి లక్ష్మీబాయిని సమీపించి యామె మోల వినమ్రుడై నిలచి "తల్లీ! యిదివరలోవలెనే నీవు మాకీయుద్ధ మందు గూడ సహాయమును జేయ వేడుకొనుచున్నాను" అని పలికెను.

ఈ వచనములు వినుటతోడనే మహారాణికి దుఃఖమువచ్చెను. ఆమె పీష్వా తాత్యాలతో సైనికశిక్షణమును గురించి యెన్నిసారులు చెప్పినను వారు పెడచెవినిబెట్టి పీష్వాపదవిని పునఃప్రతిష్ఠించుచు మహోత్సవములలో నిమగ్నులై కార్యసిద్ధి కదనగుకాలము నైశ్వర్యోపభ

భోగములలో గడిపివేసి ఆత్మనాశమును, భారతదేశదాస్యశృంఖల ములను దెచ్చిపెట్టిరి. ఇట్టివిచార మామెహృదయమును వ్రక్కలు జేయుచుండ "భారతదేశమా! నీకింకను శుభదినములు పట్టలేదు. అట్లు కానిచో మావంటి నిర్భాగ్యులు నీకడుపుచిచ్చుకొఱకేల దాపరింతురు?" అని విలపించుచు ప్రొద్దుపుచ్చుచుండెను. తాంతియాతోపే సందేహ మనస్సుతోను దైన్యవాణితోను ఆమెను పదేపదే ప్రార్థింపనామె ఇట్లు పలికెను. "సహస్రోపాయములను గనిపెట్టి నిరంతరపరిశ్రమ చేయుచు నేటివరకు మనము చేసినకృషియంతయు నిష్ఫలమగుసూచ నలు నాకు గాన్పించుచున్నవి. నేనుచెప్పిన సలహాయంతయు పీష్వా యొక్క దుర్భిమాన దురాగ్రహములచేతను, విజయోత్సాహము చేతను బూడిదలో పోసిన పన్నీరువలె వ్యర్థమాయెను. ఆంగ్లసేనలు మన నెత్తిపై వచ్చిపడుచున్నను మనమింకను సరియైన సమరసన్నాహము లను గావింపలేదు. శిక్షణయెంతమాత్రము లేని యిట్టి సైన్య ముతో మనమాంగ్లేయులతో పోరి యశమును సంపాదింపజాలము. కాని యిట్టిసమయములో మనధైర్యమును విడనాడినను లాభములేదు. మీరు మీమీ సైన్యములను యుద్ధసన్నద్ధులనుజేసి నలువైపులను నిపుణులగు సరదారులనుంచి తగిన బందోబస్తు గావించి ఆంగ్లసేనల మార్గమును నిరోధింపుడు. నేను నాధర్మమును నెరవేర్చుట కెప్పుడును సిద్ధముగానే యున్నాను. మీరు మీకర్తవ్యమును మాత్రము విస్మరింపకుడు."

ఈమాటలను వినుటతోడనే తాంత్యాతోపేకు నూతనోత్సాహము కలిగెను. ఆమె మాటల నతడు శిరసావహించి గ్వాలియరుకు తూర్పుభాగమును రక్షించుభారము నామెకిచ్చివేసి తనసేనలతో మరియొకవైపునకు పోయెను.

మహారాణి లక్ష్మీబాయి యిదియే తన యంతిమ యుద్ధమని గ్రహించి యద్వితీయ రణోత్సాహముతో దనసేనల నతిత్వరితముగా రణోన్ముఖులను గావించెను. ఆమె తన మామూలు రౌద్రవేషమును ధరించి, యుత్తమాశ్వము నధిరోహించి శత్రుసంహారకేళియం దసమాన

శాత్రూహాలమును బ్రదర్శించు తన ప్రాణతుల్యమగు రత్న స్థగిత కరవాలము నొరనుండి యూడబెరికి సైనిక నివహంబులకు శిక్షను గఱప నారంభించెను. ఆసమయమందలి యామె దివ్య స్వరూపమును, గంభీరస్వరమును, స్వధర్మ స్వదేశాభిమానములను జూచి యామె సైనికు లావేశపూరితులగుచు శత్రుసంహారోత్సుకతను బ్రదర్శించుచుండిరి.

బ్రిగేడియర్ స్మిత్ మేజరుహార్ లిద్దరును హ్యూరోజు యొక్క ఆజ్ఞానుసారము గ్వాలియరు కైదుమైళ్ళ దూరములో నున్న కోటా సరాయి యను గ్రామమున తమ సేనలను నిలిపి యచ్చటనుండి పట్టణముపై బడుటకు నిశ్చయించిరి. వీరిద్దరును గ్వాలియరు సేనలయొక్క వ్యూహరచనను బరీక్షింప నారంభించిరి. అవైపునున్న సేనలు మహారాణి యధీనములో నుండెను; ఫిరంగులకొరకు వేదికలంతటను స్థాపింపబడెను. పర్వతము యొక్క నిమ్నోన్నత ప్రదేశములలో సేనలు క్రమ శిక్షణలో నుంచబడెను. అభేద్యమైనవ్యూహము పన్నబడెను. శౌర్యసాహస సంపన్నులగు వీరు లగ్రభాగమున నుండిరి. వారివెనుక కొద్ది దూరములో అశ్వికదళము, కాల్బలము మొదలగున వతిచమత్కారముగా కూర్చబడెను! తక్కిన యుద్ధ ప్రదేశములన్నియు సరికట్టబడెను. ఒక యెత్తైన ప్రదేశములో గొప్ప గొప్పఫిరంగు లమర్చబడెను. ఈ వ్యూహము దాటి ఆంగ్లేయులు పట్టణమును బ్రవేశించుట దుస్సాధ్యముగా నుండెను. పదహారవ తారీఖున బ్రిగేడియరు స్మిత్ యుద్ధమును ప్రారంభించెను. ఆంగ్లసేనలు ముందుకు బయలుదేరుట తోడనే లక్ష్మీబాయి తన ఫిరంగి ప్రేటుకాండ్రను హుషారు చేసెను. వెంటనే ఫిరంగి వర్షము కురిసెను. దానితో నాంగ్లసేనలు చెల్లాచెదరై వెనుకకు మరలెను. లక్ష్మీబాయి యొక్క రణశూరులగు సరదారులును, ముసల్మానులును ముందు కురికి యాంగ్లేయులపై బడి ఘోరయుద్ధము చేసిరి.

ఆంగ్లేయుల గుఱ్ఱపుదళము మహారాణి సైన్యముపై నత్యావేశముతో పడెను. మహారాణి సరదారులు వారి నెదిర్చిరి; సంగ్రామ

మతిభీకరముగా నుండెను. ఇరుపక్షముల వారును తమతమ పరాక్రమ
మును జూపుచుండిరి. మహారాణి సైనికులు ప్రాణములను త్యజించి
కృపాణపాణులై విజయశ్రీని సాధించు తమకంబున శత్రుగణముపై
కురికిరి. తల్వారుల ఝణాఝణధ్వనులు మారుమ్రోగెను. ఆంగ్లసేనలు
ప్రాణముల నఱచేతులలో నుంచుకొనిరి. ఇంతలో కలనల్ రేన్సు,
కలనల్ హేలీలు తమ సైన్యములను దీసికొని, బొంబాయి నేటివు
కాల్బలమును ముందుంచుకొని మహారాణి సైన్యముయొక్క పృష్ఠ
భాగముపైబడిరి. మహారాణి సైన్యము నలువైపులను యుద్ధము చేయ
వలసివచ్చెను. ఆంగ్లసేన లసంఖ్యాకముగా వచ్చుచుండెను. లక్ష్మీ
బాయి సైన్య మతికొద్దిగా నుండుటచే వెనుకకు తగ్గవలసివచ్చెను.

కలనల్ రేన్సు, బ్రిగేడియర్ స్మిత్ మొదలగువారీ సమయ
మును గనిపెట్టి తమ తమ గుఱ్ఱపుదళములను దీసికొని శత్రుసైన్య
మును చీల్చివేసి ముందుకు పోవలెనని ప్రయత్నించుచుండిరి. తన
సైన్యము వెనుకబడిన సంగతి లక్ష్మీబాయి చూచుటతోడనే యామె
తన యశ్వము నురికించుకొనుచు కరవాలము నాకాశమండలమున గిర
గిర ద్రిప్పుచు సైన్యమున కగ్రభాగమున నిలిచి మేఘ గంభీర స్వర
ముతో సైనికులను ప్రోత్సహింప వారు సంగ్రామదేవతయగు లక్ష్మీ
బాయిచే ద్విగుణీకృతోత్సాహులై పోరసాగిరి. ఈవిధముగా మరల
తుములయుద్ధము జరిగెను. మహారాణి సైన్యము కొంచెమైనను వారం
దరును వీరులు; క్రమశిక్షనొంది మృత్యువు నాలింగనము జేయవచ్చిన
ధీరులు. రావుసాహెబు పీష్వా, తాత్యాతోపెలు పెద్ద పెద్ద సైన్య
ముల ప్రోగుచేసి పట్టణమును మరియొక వైపునుండి రక్షించుచుండిరి.
కాని వారి సైన్యము లెంత పెద్దవియైనను క్రమశిక్ష లేదయ్యెను.

పదిహేడవ తారీఖున ఆంగ్లసేనలు గ్వాలియరు నన్నివైపుల
నుండియు నొక్కసారి ముట్టడించి జయించవలెనని చాల ప్రయత్న
ములను గావించెను. బ్రిగేడియరుస్మిత్ కోటాకీ సరాయి గ్రామము
వైపునుండి శత్రుసేనలను చీల్చుకొని గ్వాలియరుపై బడవలెనని
ముందుకు బోవుచుండెను. వెంటనే మహారాణివారి నడ్డగింప తనసేనల

ంజ్ఞాపించెను. నాలుగు మూలలనుండియు రణభేరులు మ్రోగి యా కా
శమును చిల్లులుపడ జేయుచుండెను. మహారాణి యాశ్వికదళము తమ
యుద్ధనైపుణ్యమును జూపుచు రాణిని మెప్పించవలెనని యొక్కు
మ్మడి ముందు కురికి ఆంగ్లేయులతో ఛాతీలను గలిపి ఘోరయుద్ధ
మొనర్చిరి. ఈసమయమున మహారాణి వదనకమలము క్షాత్రతేజ
ముతో నుట్టిపడుచుండెను. ఆమె నేత్రద్వయము దేదీప్యమానముగా
ండ క్రోధవహ్నిని గ్రక్కుచు నిజసైన్యము నుత్సాహపరచు
ుండెను. ఆరోజంతయు భయంకరయుద్ధము జరిగెను. చాలమంది
ంగ్లశూరులు యుద్ధములో యమసదనమున కంపబడిరి. బ్రిగేడి
రు స్మిత్ కూడ నతిధైర్యముతో బోరెను. రణగర్జనములు మిన్నంటు
ండెను. ఆకాశమండల మంతయు ధూళిధూసరమై కారుచీకట్లు
్రమ్మెను. ఇరుపక్కల యోధులును నేల గూలుచుండిరి. ఈయుద్ధ
లో గొప్ప గొప్ప ఆంగ్లవీరులందరును హతాశులై దుర్భేద్యమైన
క్ష్మీబాయి వ్యూహమును ఛేదించుట దుర్లభమని గ్రహించుటతోడనే
యుద్ధమును మాని వెనుకకు మరలిరి.

పదునెనిమిదవ తేదీని మరల యుద్ధము ప్రారంభమయ్యెను

లక్ష్మీబాయి శౌర్యము నాంగ్లయోధులు మరువజాలకుండిరి.
కనే వారు మరియొకవైపునుండి గ్వాలియరుపైబడ నుంకించు
ండిరి. ఇంతలో కలనల్ రేన్సుగూడ వచ్చిస్మిత్‌ను గలుసుకొనెను.
రిరువురును తమతమసేనలతో నతిచాతుర్యముగ వ్యూహముల నేర్పరచి
శ్వికదళమునే శత్రువులతో బోరుటకు ముందుంచి కలనల్ హిక్సు,
ప్తను హేనేజు మొదలగు వీరులను తీసికొని శత్రువు నణచివేయ
లెనని మహావేగముతో బయలుదేరిరి. ఆంగ్లాధికారు లందరును
యుద్ధసన్నద్ధులై శత్రువును స్వాహాచేయవలెనని యూటలూరుచుండిరి.
క్ష్మీబాయికూడ పూర్తియైన ప్రయత్నములనే గావించెను. ఆమె
ోధవేషమును ధరించి శిరమున కుచ్చుతలపాగజుట్టి సఫేదుఅంగరకా
రించి, పాయిజామా తొడుగుకొని, కంఠసీమను ముత్యాలహారము
లంకరించుకొని తనయశ్వరాజము నధిరోహించి రణచండికవలె

కరాళ కరవాలధారాప్రభచే సేనలను వధించుచుండెను. ఆంగ్లేయులు నలువైపులనుండియు గ్వాలియరుపైబడిరి. సర్ హ్యూరోజు ఒకవైపునుండి వచ్చెను. బ్రిగేడియరు స్మిత్ మరియొకవైపునుండి ప్రచండసేనతో మహారాణి ననేకవైపులనుండి ముట్టడించుచుండెను. మహారాణి తనవీరులను వెంటబెట్టుకొని యావేశముతో బోరుచుండెను. ఆంగ్లేయులుకూడ శౌర్యమును జూపసాగిరి. ఈసమయమున లక్ష్మీబాయి మేఘమండలమును భేదించుకొని మెరయు మెరపుతీగవలె యుద్ధరంగమున మెరయుచుండెను. ఆమె శౌర్యసాహసములకు మేరలేకయుండెను. ఆంగ్లాధికారులుకూడ వెనుదీయక పోరుచు ముందుకు బోవలెనని యావేశమున వచ్చుచు నిలిచిపోవుచుండిరి. ఒకరికొకరు దీసిపోవుటలేదు. ప్రజలు హతాశులగుచుండిరి. ఆకాశమండలము ధూళిధూసరముతో గప్పబడెను. సూర్యభగవాను డదృశ్యమగుచుండెను. కాని విజయలక్ష్మి యెవ్వరికిని సంప్రాప్తించుటలేదు. సర్ హ్యూరోజు మురారివైపునుండి రావుసాహేబు పీష్వాయొక్క రెండు ఫిరంగులను ధ్వంసముచేసెను. ఈవార్త లక్ష్మీబాయి సైనికులకు గొంత యలజడి కలిగించెను. ఆమె కాల్బలసరదారు లెందుచేతనోగాని వెనుదీయుచుండిరి. వారులక్ష్మీబాయితో గలిసిన సింధియాప్రభుత్వముయొక్క సైనికులు. కాని లక్ష్మీబాయి గుఱ్ఱపు దళముమాత్రము హిమగిరివలె నట్టియుండి యుద్ధమును మరింత యుత్సాహముతో చేయుచుండెను. చాలమంది యోధు లపారపారావారముగా వచ్చిపడుచున్న ఆంగ్లఫిరంగుల కెరయగుచున్నను వెనుకనున్న కాల్బలమును, ఫిరంగులును తనప్రక్కనే యుండునని యామె తలంచుచుండెను, కాని ఈయాశ నిరాశయయ్యెను. యుద్ధ మతి తుములముగా నున్న సమయమున నామెకు దన ప్రాణతుల్యమును, బాల్యస్నేహితురాలునునైన కరవాలము దప్ప మఱొండు సహాయము లేదయ్యెను.

బ్రిగేడియర్ స్మిత్ మరియొక వైపునుంచి మహారాణి కాల్బలముమీదకును, ఫిరంగులమీదకును కలనల్ హిక్సు, కప్తను హేనేజిలను బంపించెను. వీ రతిచమత్కారముగా వెనుకనుండి వారిపైబడిరి.

లక్ష్మీబాయి కాల్బలము వారిని చూచుటతోడనే పలాయనమయ్యెను. తుపాకులు, మందు మొదలగు యుద్ధసామగ్రి యంతయు నాంగ్లేయుల పరమయ్యెను. ఈసహాయముతో వారు మరింత జోరుగా యుద్ధము జేయసాగిరి.

ఇక విప్లవకారులపై నాంగ్లేయులు కురిపించుచున్న శతఘ్నులకు మేరలేదు. వారెంతశూరులైనను వారిలో క్రమము లేదు; సరియైన వ్యవస్థలేదు. ఆజ్ఞాపాలనలేదు. ఉపాయకౌశలము లేదు. "ఉపాయేన తు తత్కుర్యాద్యన్నశక్యమ్ పరాక్రమైః" అనుసంగతి ఆంగ్లేయులకుగ్గుపాలతో బోసిన దివ్యౌషధము. పరాక్రమము (Policy) కాపట్యముముందర పనికివచ్చుట లేదు.

లక్ష్మీబాయికి పరిస్థితులన్నియు గోచరించుచునే యుండెను; దుశ్శకునములు కాన్పించుచుండెను. తనకాల్బలము పారిపోవుట; విప్లవకారులను నాల్గువైపులనుండియు నాంగ్లేయు లగ్నిహోత్రపుంజములతో గప్పివేయుచుండుట; యోధులందరు కూలుచుండుట; యితరసహాయమేమియు లేకపోవుట-మొదలగు భయంకరపరిస్థితులలోగూడ లక్ష్మీబాయి ప్రభంజనుని భీభత్సరూపము నెగతాళిజేయు కర్ణధారివలె నిరువదిమందితో నాంగ్లసైన్యమును చీల్చుకొనిపోవుట కెన్నిసారులో ప్రయత్నించెను. కాని యామె ప్రయత్నములన్నియు వృధయయ్యెను.

1858 వ సంవత్సరము జూన్ పందొమ్మిదవ తేదీని సహస్రకిరణసూర్యభగవాను డాకాశ మండలమున దివ్యతేజోరాశివలె ప్రకాశించుచు నిరుపక్షముల యోధులను సూర్యమండలమును ఛేదించుకొని వీరస్వర్గమును జేరగోరుమని యాహ్వానించుచుండెను. మహారాణిపై బ్రిగేడియరుస్మిత్, కప్తను హేనేజు లిరువురు నెనిమిదవ హుస్సారుపటాలమును దీసికొని ఘోరయుద్ధమునకు దలబడిరి. లక్ష్మీబాయి పురుషవేషమును ధరించి పోరుచుండుటచేతను, ఆకాశమంతయు ధూళిధూసర మగుటచేతను శత్రుసైన్యము లామెజాడను కనుగొనలేక యుండెను. మహారాణి తనతోగూడ నాంగ్లేయుల

సేవచేయుచున్న సుందర, కాశీ అను నిద్దరు దాసీలతోను విశ్వాసపాత్రులగు నిద్దరు సరదారులతోను కొద్దిమంది అశ్వికులతోను ఆంగ్లసేన నొకప్రక్క ఛేదించివెచి కొద్దిదూరములోనున్న విప్లవ సైన్యముతో గలసి మరల నొక గొప్ప వ్యూహమును పన్నవలెనని ప్రయత్నించెను. కాని ఆంగ్లహుస్సారు దళము నలుగడలను గాచియుండి యామె ప్రయత్నములను విఫలము గావించిరి. ఈయుద్ధములో తల్వారుల తళతళలును, ఝనాఝన ధ్వనులును దప్ప మరేమియు గాన్పించకుండెను. అందరను ప్రాణములపై నాశ విడిచిపెట్టుకొనిరి. ఆంగ్లేయుల ఫిరంగిగుండ్ల వర్షమును, లక్ష్మీబాయియొక్క ఖడ్గప్రహారములును వందలకొలది సిపాయిలను గూల్చుచుండెను. రాణి లక్ష్మీబాయి తన కరవాలముచే నాంగ్లేయుల కంఠస్నానము చేయించుచు గుఱ్ఱమును వాయువేగమున బరువెత్తించుచు శత్రుసైన్యమును ఛేదించుకొని పోయెను. కాని యా గుఱ్ఱమిక ముందునకు బోక నిలచిపోయెను. అది చాల భయపడిపోయెను; ఇంతలో బ్రిగేడియరు స్మిత్ హుస్సారుదళము నామె వెనుకనే బంపెను. వారు గుండ్లవర్షమును గురిపించుచుండిరి; లక్ష్మీబాయికి వెనుకనుండి యొక గుండుదెబ్బ తగిలెను. దానివలన నామెకు బాధ కలిగెను. ఇంతలో శత్రుసైన్యము మీదకువచ్చెను. మరల వారికి సంగ్రామము జరిగెను.

లక్ష్మీబాయి మూడురోజులనుండి హోరాహోరీ యుద్ధమును జరుపుచుండుటచే గొంత యలసిపోయెను. కాని యామె రణోత్సాహమును, స్వాభిమానమును మొక్కవోలేదు. ఈవిషయమై (Empire in Asia) అను గ్రంథములో టారెన్సు యిట్లు ప్రశంసించెను.

"1857 లో విప్లవము బయలుదేరుటతోడనే యామె తన యశ్వము నధిరోహించి, పురుషవేషమును ధరించి వేలకొలది గుంపులను, సైనిక నికాయములను నడిపించుచు చివరకు గొప్ప గొప్ప మహారాష్ట్రదళముల కధినాయకురాలై రణకౌతూహలోన్మాదులను

త్రు భయంకరులును నగు తన యనుచరులకు మరియొక జోనుకన్య
పయ్యెను; (ఈ ఫ్రెంచికన్య ఆంగ్లసేనల నోడించి ఫ్రాన్సును రక్షిం
ను.) సర్ హ్యూరోజు సేనల నేవిప్లవనాయకుడును గూడ నీమెవలె
ాధించియుండలేదు. ఇంతేకాక నెట్టి విజయసూచనలును లేక
ృత్యుసదనమునకు గొంపోవు యుద్ధమందైనను గంటలకొలది నిరంత
ాయముగా బోరుచు నామె యుద్ధరంగమును విడువనొల్లదయ్యెను''

ఝాన్సీకోట నెట్టిసహాయమును లేకుండ ద్వాదశ అహో
ాత్రములు కాపాడిన రణచండికను, శత్రువు సహస్రనేత్రములను
ిరచి కాచుకొనియుండినను గూడ నిర్భయముగా కొలదిమందితో
ట్టణమును వీడి ఖడ్గధారచే నడ్డువచ్చినవారిని యమపురికి బంపుచు 24
ంటలలో నూటరెండుమైళ్లు స్వారిచేసిన వీరవనితను, పారిపోవుచున్న
ాన్య మధ్యమున సింహపుపిల్లవలె నురికి శత్రునాశనమున కవత
ించిన శక్తివలె బోరిన శౌర్యలక్ష్మినిజూచి యాంగ్లేయు లబ్బుర
డుచు నట్టివీరలక్ష్మి నెట్లయినను పట్టుకొనవలెనని పందెము వేసికొ
రి. కాని ఈశౌర్యలక్ష్మి భారత శౌర్యలక్ష్మి! ఆమె యుద్ధములో
ంపుటొండె చచ్చుటొండె చిక్కుటలేదు. "నేను మరణించుటే తటా
ంచినచో నాపవిత్రశరీరము నాంగ్లేయుల స్పర్శచే మలినము గావింప
ాల్లను'' అని నిశ్చయించుకొని పురుషవేషధారులైయున్న సుందర,
ాశీ లను నిద్దరు దాశీలను రామచంద్రరావు రఘునాథసింహు మొద
గు తన యంగరక్షకులను బిలిచి యుద్ధములో నేను పడిపోవుచో
ాశరీరమును మ్లేచ్ఛులు తాకకుండునట్లు మీరు సంరక్షింపవలెను,
ఆనాకోరిక లీడేరినపుడే మీరు యథార్థమైన స్వామిభక్తులు కాగలరు''
ని చెప్పెను. అయంగరక్షకులామె పలుకులను సువర్ణాక్షరములతో
మ హృదయసీమలందు లిఖించుకొని నీడవలె యుద్ధములో లక్ష్మీ
ాయి నెప్పుడును విడువకుండిరి. వారందరును గుఱ్ఱముల నధిరోహించి
యామె వెనువెంటనే యుండుచుండిరి. బాలుడైన దామోదరరావు,
ామచంద్రరావు దేశముఖు గుఱ్ఱముపై నుండెను.

హుస్సారుగుఱ్ఱపుదళ మీచిన్ని సైన్యముపై నగ్నివర్షమును గురిపించుచుండెను, మహారాణిపై నురికిన అశ్వికుల నామె తన ఖడ్గనైపుణ్యముచే చెదరగొట్టి ముందుకు బోవుచుండెను. ఇంతలో నామెదాసియగు సుందర, దీనస్వనముతో ఓ తల్లీ! చచ్చితిని! చచ్చితిని! అని కేకలిడెను. ఈమాటలు కర్ణపుటముల బడుటతోడనే లక్ష్మీబాయి గిర్రున వెనుకకు మరలెను. ఆమె కడు భయంకరదృశ్యమును జూచెను. ఒక ఆంగ్లేయుడామె ప్రియదాసియగు సుందరను యమపురికి బంపనుద్యుక్తుడయ్యెను! తోడనే లక్ష్మీబాయి వానికే యమపుర మార్గమును జూపెను. తిరిగి లక్ష్మీబాయి తన చిన్నసేనతో ముందుకు బోవుచుండెను. ఇంతలో లక్ష్మీబాయి గుఱ్ఱము వెనుకనుండి వచ్చు గుండ్లకు భయపడసాగెను. ముందొక చిన్నయేరు అడ్డమువచ్చెను. ఆ గుఱ్ఱము దానిని దాటక నిలచిపోయెను. లక్ష్మీబాయియొక్క స్వంత గుఱ్ఱము రెండురోజులనుండి యుద్ధములో పనిచేయుట చేతను గుండు దెబ్బలు తగులుటచేతను జ్వరపడియుండెను. ఈగుఱ్ఱము సింధియా గుఱ్ఱములలోనిది. ఇది లక్ష్మీబాయికి చాల విషమపరిస్థితులను దెచ్చిపెట్టెను. మహాభారత యుద్ధమున కర్ణుడు రథచక్రమూడి విరథుడైన చందమున లక్ష్మీబాయి తుముల యుద్ధములో తనస్వంతగుఱ్ఱము లేకయుండెను. ఆమెయెన్నిసారులు ప్రయత్నించినను ఆగుఱ్ఱము కదలక మెదలక యుండెను. ఆమెతోనున్న యాశ్వికు లందరును గుండు దెబ్బలతో జనిపోవుచుండిరి. ఈసమయమునం దామెయొద్ద నైదారుగురు పరమభక్తులైన సేవకులు దప్ప మరెవ్వరును లేరు. ఇట్టి విషమావస్థలో హుస్సారుగుఱ్ఱపుదళము వెనుకనుండి వీరిపై నురికెను.

ఇంతలో నొక యాశ్వికుడు లక్ష్మీబాయి నతిభీకరముగా మార్కొనెను. లక్ష్మీబాయి యదివరకే గుండుదెబ్బలచే నవసియుండెను; గుఱ్ఱము కదలకపోవుటచే కుడిభుజమే కూలిపోయినట్లయ్యెను!

ఇట్టిస్థితిలో నా యాశ్వికుడు పిడుగుపడినట్లామెపై బడెను. కాని లక్ష్మీబాయి యేమియు చలింపక కరవాలమును నాల్గువైపుల కత్యంత రయమున గిరగిర ద్రిప్పుచు నతిచతురతతో నాత్మరక్షణము

చేసికొనుచు నతనినొక్క పోటు వేసెను. ఆపోటుతో నతడు నేలంటు
కూలవలసినదే కాని యతడుగూడ చతురుడగుటచే నతికష్టముమీద
దానిని తప్పించుకొని తనతో పోరు సరుని గుర్తెఱంగజాలక నత్యా
శ్చర్యపడుచు మరల లక్ష్మీబాయిపై కురికి తనకరవాలముతో నామె
శిరముపై మోదవలెనని జూచెను. లక్ష్మీబాయి తన ఖడ్గమును గాలిలో
గిరగిరందిప్పుచు వానిఖడ్గమును తుత్తునియలుజేసెను. ఖడ్గద్వయ సం
ఘట్టనచే నిప్పులు జలజలరాలెను. ఒకప్రక్క మహారాణియొక్క తె
ల్లును కొద్దిమంది యంగరక్షకులతో బోరుచుండ మరియొకప్రక్క
కాస్వారు గుఱ్ఱపుదళ మశేషము బోరుచుండెను. ఇట్టిస్థితిలోగూడ
మహారాణి కొంతమంది సిపాయిలను గూల్చెను. కాని యొక యోధు
డామె ఖడ్గము నెట్లో తప్పించుకొన సమయముగనిపెట్టి వెనుకనుండి
యామె శిరమును కత్తితో చూర్ణముచేయ జూచెను. దురదృష్టవశమున
ఖడ్గమువలన లక్ష్మీబాయియొక్క దక్షిణపార్శ్వ మెగిరిపోయెను.
ఒకకన్నుకూడ నూడివచ్చి క్రిందపడెను. ఇంతలో మరియొక
యాశ్వికు డామె ఛాతిపై కత్తితో బొడిచెను. ఆమె శరీరమంతయు
గాట్లు పడియుండెను. ఇట్టియవస్థలో రుధిరధారలు గారుచుండ గుండు
దెబ్బలు తినిన బెబ్బులిచందమున నామె రోషపూరితనేత్రియై
యాంగ్లయోధు లిరువురపైబడి విరోధిరక్తపిపాసోత్సుకయై యున్న
తన కరవాలముతో వారిని యమధర్మరాజుకడకు బంపి తన క్షాత్ర
ధర్మమును సార్థకము జేసికొనెను. మహారాణి యీవిధముగా దన
యంతిమపరాక్రమము బ్రదర్శించెను. కాని యామె శరీరమంతటను
గాట్లు పడిరక్తసిక్తమయి యుండెను. ఆమెశక్తి అంతకంతకు క్షీణించు
చుండెను. ఆమె కవసానకాలము సమీపించుచున్నట్లుగాన్పించెను.

యుద్ధస్థలమునందే శరీరమును విడుచుచో మ్లేచ్ఛులామె పవిత్ర
శిరమును స్పృశింతురను భయముచే నామె వెంటనే రామచంద్రరావు
దేశముఖును బిలిచి తగు ప్రయత్నములను గావింపుమని యాజ్ఞాపించెను.
అతడు పరమభక్తుడు; మహారాణి శరీరమును జూచుటతోడనే యతని
హృదయము ప్రక్కలయ్యెను. కడుపు తరుగుకుపోయెను. అతడు కన్నీరు

మున్నీరుగా కార్చుచు నోట మాటరాకుండెను. వెంటనేయతడు యుద్ధ
రంగమున కతిసమీపముననున్న యొక పర్ణకుటీరములోని కామెను
గొనిపోయెను. ఈ కుటీరము గంగాదాసుబాబా యను వానిది. లక్ష్మీ
బాయి కడుడస్సి దప్పిగొనియుండెను. అప్పు డామెకు గంగాజలము
దనివితీర ద్రావనిచ్చిరి. ఆమె శరీరమంతయును రక్తములో స్నానమాడు
చుండెను. గాయములబాధ హెచ్చగుచుండెను. కాని ముఖముపై
మాత్రము వీరలక్ష్మి యెప్పటివలెనే చెక్కుచెదరక యుండెను.

ప్రియపుత్రుడైన దామోదరరావును బిలచి తనయొద్దగూర్చుండ
బెట్టుకొని రెప్ప వాల్చక నతనిని మాతృవాత్సల్యతతో జూచుచు
జగత్పాలకుడైన యీశ్వరునకతని నర్పించి సిద్ధార్థి సంవత్సర జ్యేష్ఠశుక్ల
సప్తమినాడు గ్వాలియరు సమీపమున యుద్ధరంగమధ్యమున, గంగా
దాసుబాబాకుటీరమున భారతదేశ శౌర్యరాశియు, నగణిత సుగుణ
నికురంబయు, పౌరుషలక్ష్మియు, దివ్య స్త్రీరత్నమునునగు మహారాణి
ఝాన్సీలక్ష్మిబాయి యిరువదిమూడవయేట నీ లోకమును వీడి స్వర్గ
ధామము నలంకరించెను. మహారాణి శరీరమును విడుచుటతోడనే
రామచంద్రరావు దేశముఖు తన దేవి యాజ్ఞానుసారము తత్క్షణమే
యొక చితిని బేర్పించి సమీపముననున్న తృణకాష్ఠములను దెప్పించి
విగతప్రాణయైయున్న యాపవిత్ర శిరీషకుసుమపేశల దేహమును
దానిపైనుంచి తన స్వహస్తములతో నగ్నిసంస్కారము గావించి
ధన్యుడయ్యెను.

సమాప్తము.

ఆంగ్లేయుల పొగడ్తలు.

పరిపాలించుట కసమర్థురాలని మనము యే స్త్రీనుండి యొక సంస్థానయాజమాన్యమును లాగుకొంటిమో అట్టి స్త్రీ సైన్యముల నవలీలగా నడుపగలదని మనము కనుగొంటిమి. ఉత్తరహిందూదేశమున నామె విప్లవకేంద్రమయ్యెను. ఆమె హిందూమహమ్మదీయ సైన్యములకు బోడిసీయావలె నుండెను. ఆమెయొక్క యత్యంత సాహసోపాయముల వలననే గ్వాలియరు దానితోపాటు మధ్యహిందూదేశము కొంచెమించుమించుగా మనచేతులలో నుండి జారిపోయెను. ఢిల్లీ పడిపోయిన తరువాత ననేకవారములును, మాసములును సర్ హ్యూరోజు సైన్యముల కనేక కష్టములను గల్పించి ముప్పుతిప్పల బెట్టిన ధీరవనితయొక్క అద్భుత సేనానాయకత్వమేయని వేరుగ జెప్పనక్కరలేదు చివరకామె తనసైన్యములను గూర్చుకొని మనతో కాల్పిలో బహిరంగయుద్ధమునకు డీకొనెను. అచ్చట నోడిపోయిన తరువాత నామె తిరుగ గ్వాలియరులో మనపై ప్రబలయుద్ధ ప్రయత్నములను గావించెను. అనాడామెసైన్యములు కూలి చిందరవందరయై పారిపోవుటలో నామెలోప మెంతమాత్రమును కాన్పించదు. అశ్వికదళాధికారివలె నామెదుస్తులను, అస్త్రశస్త్రములను ధరించి తన సైన్యములతో మనపై ననేకపర్యాయములు భయంకర దాడులను సాగించెను; సర్ హ్యూరోజుచేత స్వయముగా నడిపింపబడిన ఒంటెలదళ మామె తుదిదళమును చీల్చివేసినపు డాశలన్నియు నశించినను చివరవరకును నిలచిన వీరులలో లక్ష్మీబాయికూడ నుండెనని వేరుగ చెప్పనక్కరలేదు”

“ఏ మహారాణియొక్క రాజ్యము మనము కలుపుకొనినవాటిలో నొకటియని మనమిదివరలో కనుగొంటిమో అట్టి ఝాన్సీరాణి లక్ష్మీబాయి మనతో చివరవరకును పోరిన తిరుగుబాటుదారులలో నొకతెయని వేరుగ జెప్పనక్కరలేదు. ఆమె తన స్వశక్తుల నీతిరుగుబాటులో నిది కేవలము తిరుగుబాటనియు సిపాయిపితూరీ కాదనియు పూర్తిగా

భావించి) ధారపోసెను. నానాసాహెబు, తాత్యాతోపేలతో నామె రణరంగమునకు దుమికెను. ఢిల్లీపడిపోయినతరువాత నామె మాసములకొలది సర్ హ్యూరోజుతోను, ఇంగ్లీషువారితోను హోరాహోరీగా పోరుసాగించెను. ఆమె సైన్యముల నాహవరంగములో నడిపించెను. ఆమె తనస్వహస్తములతో యుద్ధముచేసెను. గ్వాలియరును తనస్వాధీనములోనే యుంచుకొనుట కామె మనతో యుద్ధరంగమున బోరెను. అశ్వికదళాధికారి వేషమును ధరించి యామె మనల ననేకసారులు బహిరంగముగా నెదుర్కొని చిట్టచివరవరకు పోరుచు యుద్ధరంగములో చనిపోయెను. ఎట్టివీరాగ్రేసరుల కైన నలంకారములగు నాయుధవ్రేటులతో నిండియుండిన యామె శరీరము యుద్ధభూమిలో గాన్పించెను. ఔదార్యవంతుడైన విజేత అతిసంతోషముతో గొనియాడునట్లే సర్ హ్యూరోజు ఆమెను కీర్తించెను. అతడు తన ప్రసంగములలో నిట్లు వ్రాసెను. "వైరివీరులలో నుత్తమోత్తమ పురుషుడీయుద్ధరంగమున చనిపోయినట్లు కనుగొనబడిన దీ ఝాన్సీ రాణియే!"

"ఎప్పటికిని మరుపురానట్టి 1857 వ నాటి చరిత్ర యుత్కృష్టదేవియొక్క అద్భుతచర్యలును, నిరుపమాన ప్రతాపమును మరింత దిగంతశాశ్వత కీర్తి నొసంగుచున్నవి. వీరస్త్రీ మకుటమగు రాణి లక్ష్మీబాయి కిరువదియారు లేక ముప్పది (ఆమె వయస్సు 23 మాత్రమే) వత్సరములున్నవి. ఆమె సౌందర్యగని; అపారమైన యుత్సాహము, అతులిత ధైర్యము, ఉత్తమదేశభక్తి మొదలగునవి సుగుణరాసి. ఆమె విశుద్ధశీలము, మనోబలము, క్రియాకలాపానురక్తి మొదలగునవి జగద్విఖ్యాతిని బడసెను. 1857 లో తిరుగుబాటుకు బూర్వ మీమోహనాకారము ఝాన్సీ సింహాసనము నలంకరించి తన భర్త మహారాజా గంగాధరరావు దత్తత చేసికొనిన బాలకుని తరఫున చతురుడైన పరిపాలకునివలె నత్యంతకౌశలముతో బరిపాలించెను. ఈదేవికి దన ప్రజలపై జాల పలుకుబడికలదు. ఈమె యౌదార్య సమర్థతలు గల పరిపాలకురాలని ప్రతివారును సంభావించుచుండిరి.

"లక్ష్మి యీవిధముగా పోరాడెను. ఆమె తన యుద్దేశమును సాధించెను; తన కోరికలను సఫలీకృతము చేసికొనెను; తన మనోనిశ్చయమును నిర్వహించుకొనెను. జాతియంతయు సజీవముగా నున్నదని రుజువుచేయుట కిట్టి జీవిత మొక్కటియే చాలును! ఆమె సకల సద్గుణ సార నికురుంబము; ఇరువదిమూడు సంవత్సరములు వచ్చిరాని కేవల మొక యబల; కనుకందని గులాబివంటి మేనిసొగసు; మనోహరములైన చైద్యములు; విశుద్ధపవిత్రవర్తనము, పురుషులలో గూడ బహుకొద్దిమంది మాత్రమే చూపగల నిజప్రజాసంధానశక్తి కామె పెట్టినది పేరు. ఆమె హృదంతరాళమున దేశభక్తియను దివ్వె సదా జాజ్వల్యమానముగా బ్రకాశించుచునే యుండెను. ఆమె తన స్వదేశాధికృత కెంతయు గర్వించుచుండెడిది. ఇక యుద్ధములో నామెకు సాటియే లేరు! ఇట్టి దివ్యవ్యక్తి నొకజాతి తన కుమార్తెగను రాణిగను బడయుం భాగ్యమును కలిగియుండుట తథ్యముదు. ఇంగ్లాండు కిట్టిభాగ్యమింతవరకును అబ్బియుండలేదు. ఇటలీ విప్లవములో నుత్తమోత్తమమైన ఆదర్శములను, వీరత్వమును మనము చాలవరకు కనుగొందుము; కాని యిట్టి కీర్తివంతమైన కాలమందు గూడ నిటలీ యొక లక్ష్మిని కాంచజాలదయ్యెను!"
